DE DUITSCHE KERKSTRIJD

DOOR

Dr H. W. VAN DER VAART SMIT

957 C50

DE DUITSCHE KERKSTRIJD

35353.

DE DUITSCHE KERKSTRIJD

DOOR

Dr. H. W. VAN DER VAART SMIT

UITGEVERSMAATSCHAPPIJ HOLLAND
AMSTERDAM
1935

WOORD VOORAF

In het hierna volgend geschrift zoeke men geen politiek. Het wil zijn, wat de titel aanduidt, nl. een geschrift over den kerkstrijd en den kerkstrijd alleen, inlichtend, oriënteerend en beoordeelend, bekommerd alleen om de vraag, hoe het gebeuren in het licht der waarheid verstaan kan worden.

Gaarne ware het vollediger geweest. Er is uit deze bewogen jaren voldoende stof om boekdeelen te vullen. Maar binnen het bestek van dit boekje moest beperking tot het belangrijkste worden gezocht. En met deze beperking wordt ook ongetwijfeld de Nederlandsche interesse het meest en het best gediend.

Graag ware voor citaten uit documenten de oorspronkelijke taal gehandhaafd — de vertaling neemt altijd iets van het eigene weg — maar in een geschrift, dat voor breederen kring bestemd is, leek dit toch niet wel doenlijk en zou het de verbreiding van het boekske in den weg kunnen staan.

Natuurlijk heeft de verschijning van dit boekje wèl een doel, een doel dat ook verder strekt dan het bloot weergeven van een ernstige „burenruzie" over religieuze en kerkelijke vragen. Het doel van dit boekske is om in een tijd, waarin in schier alle landen der wereld de grondslagen van het staatkundig en maatschappelijk leven vercrisisd dreigen te worden en de geweldige roering der geesten een nieuwe epoche der wereldgeschiedenis schijnt in te luiden — met hartelijke sympathie en met religieus en kerkelijk medeleven te bezien hoe het Christelijk geloof en de Christelijke kerk in een bepaald, zeer bewogen land worstelt om eigen wezen te handhaven en tevens voor den nieuwen tijd een nieuwe boodschap te kunnen brengen.

Dat interesseert ons om der wille van het Christelijk geloof en de Christelijke kerk zelve.

De kennisname kan ook ons geloof, onze hoop en onze liefde verlevendigen en vernieuwen.

DE SCHRIJVER.

Zwijndrecht, Kerstmis 1934.

DE DUITSCHE KERKSTRIJD

ZUIVER KERKELIJK OP TE VATTEN.

Als uitgangspunt voor een bespreking van den strijd, die in deze jaren in de Duitsche Evangelische kerk woedt, kiezen we den „terugblik", welke vanuit den leidenden kring der belijdenisbeweging officieel als „Een woord aan de buitenlandsche pers" in de Reichsbote van Zondag 4 Nov. 1934 verscheen.

Dit woord luidt aldus:

„Gedurende den nu anderhalf jaar durenden strijd om de nieuwvorming van de Duitsche Evangelische kerk schrokken wij menigmaal van de misduidingen, die deze strijd in de pers van het buitenland vaak ondervond. Of dat met booze bedoeling of slechts ten gevolge van gebrekkige voorlichting geschiedde, laten wij in het midden.

Vaak stelden buitenlandsche bladen het gansche proces der kerkelijke nieuwordening in een totaal valsch licht, hierin, dat zij den tegenstand tegen het Duitsch-Christelijk kerkregiment als een tegenstand tegen den nationaalsocialistischen staat, alzoo als in zekeren zin een actie met politieken achtergrond opvatten en als een zoodanigen tegenstand zochten te karakteriseeren. Daartegenover behoeft er ternauwernood op gewezen te worden, dat dan de talrijke nationaalsocialisten in de rijen der belijdenissynode, die deels tot de oudste strijders behooren[1]) en met geestdrift voor den nationaalsocialistischen staat opkomen, niet te verklaren zouden zijn. Over dingen, die vanzelf spreken behoeft men niet veel woorden te verspillen. In ieder geval zouden deze oude partijgenooten aan iederen twijfelaar over hun trouw aan het werk en den staat van Adolf Hitler een zeer kort maar ook zeer duidelijk antwoord geven. Beslis-

---

[1]) O.a. de Beiersche landsbisschop dr. Meiser

send echter voor de beoordeeling van het streven der belijdenisbeweging is, dat deze zich op den volgenden grond als een *zuiver kerkelijke* strijd moet doen kennen.

Sinds 1918 stond de evangelische kerk voor een radicale nieuw-oriënteering, men kan wel zeggen, voor een *reformatie* van haar geloofshouding. Zij merkte op, dat haar zwakte haar wortelen had in de steeds weer als een verzoeking optredende opoffering van het evangelie, hetzij aan de rede, gelijk in de 18e eeuw, hetzij aan het liberalistisch cultuuroptimisme, gelijk in de 19e eeuw. De geestelijke, sociale en politieke crisis van de begonnen 20e eeuw bracht de kerk tot zelfcritiek en inkeer en daardoor tot een innerlijke gesteldheid, die de leiders geestelijk diep aangreep, maar die nog niet in de uitwendige gestalte en organisatie der kerk doorgewerkt had toen het nationaalsocialisme de macht overnam. Toen echter de Duitsche Christenen de kerkelijke macht veroverden en het spoedig duidelijk werd, dat daarmee opnieuw een vervalsching van het evangelisch geloof door zich indringende, niet in Schrift en belijdenis gegronde ideeën dreigde, bewerkten deze, zonder dit zelf te willen, dat de innerlijke overtuiging zich richten ging op de eigenlijke taak en roeping der kerk en dwongen zij er toe, zeer zeker tot hun eigen verwondering, dat de belijdenisgroep tot het eigenlijk inzicht in haar strijd kwam. De vraag naar de uiterlijke gestalte der kerk leidde thans tot een diepgaande bezinning aangaande wezen en inhoud van de evangelische belijdenis en daarmee tot een werkelijk kerkelijk worstelen, dat bij de overwinning op de Duitsch-Christelijke beginselen *met politiek absoluut niets meer van doen had.* Dit feit hebben de hoogste verantwoordelijke politieke instanties van het rijk zeer vroeg opgemerkt. Zoo kwam het, dat de staat zich in de kerkvraag niettegenstaande den aandrang der Duitsche Christenen nooit beslissend vastlegde. Hij gaf aan de hartstochtelijke uiteenzetting ruimte, slechts daarop bedacht, dat het stormachtig kerkelijk worstelen niet op staatspolitiek spoor zou geraken. Daarom zou het voor de belijdenisbeweging een algeheele afwijking van den weg geweest zijn, indien zij zich door haar kerke-

lijke tegenstanders op eenigerlei wijze in een positie van tegenstand tegen den nationaalsocialistischen staat zou hebben laten inmanoeuvreeren. Terwijl zij zich uitsluitend op haar eigen taak concentreerde en zoodoende een krachtige arbeids- en levensgemeenschap werd, is zij in de huidige crisis in staat, uitsluitend vanuit de dynamiek van het haar toevertrouwde geloof, als belijdenisgemeenschap aan den staat den waarborg voor de vorming van een saamhoorende Duitsche Evangelische kerk te bieden, welke aan het staatsmansdoel eener samenvatting van alle krachten beantwoordt en daarom door den staatsleider gelijk vanzelf spreekt gewenscht wordt. Voegt men hierbij dat het tot de elementairste beginselen van het evangelisch geloof behoort, om de autoriteit van den staat niet slechts te achten, maar ook wijl ze een ordening Gods is, te bevestigen, en neemt men verder in aanmerking, dat de belijdenisgemeenschap den tijd van strijd en beproeving als een tijd van zegen voor de kerk belijdt, dan is duidelijk, dat van een politiek ressentiment *in geen geval* sprake kan wezen. Veeleer koestert men het vertrouwen, dat leider en staat de krachten van het Christelijk geloof bij den opbouw van het derde rijk zullen aanwenden, sinds deze zich als echt hebben betoond. Deze echtheid te bewijzen en voor vervalschingen te beschermen, is *het eigenlijke en zuiver kerkelijke bedoelen* der belijdenisgemeenschap van de Duitsche Evangelische kerk. Daardoor schept ze naar haar overtuiging ook de beslissende basis voor een krachtigen arbeid als volkskerk, welke arbeid niet slechts binnen het ruim der eigenlijke gemeente en achter de kerkdeuren gedaan moet worden, maar in vreugdevol en dienend uitdragen van de heilsboodschap onder het gansche volk geschieden moet.

Indien het buitenland van deze beginselen der belijdenisgemeenschap kennis neemt, zouden in de toekomst uitlatingen, die een echte kerkelijke nieuwordening en het innerlijk en uiterlijk elkander vinden van kerk en volk slechts tegenhouden en bemoeilijken, vermeden behooren te worden."

Tot zoover de verklaring der belijdenisgemeenschap, onverkort hier overgenomen.

Inderdaad bestaat er ook in ons land een belangstelling voor den Duitschen kerkstrijd, welke ontspruit aan de hoop, dat deze Christelijke kringen een laatste, taaie kern van verzet vertegenwoordigen tegen Adolf Hitler, dat van deze kerkelijke kringen de victorie op het nationaalsocialisme beginnen zal en dat de nazi's op den kerkelijken weerstand zich de tanden stukbijten zullen. In deze hoop worden sensatieberichten uit vaak twijfelachtige bron soms overmatig vriendelijk gekoesterd, worden de oogen soms opzettelijk gesloten voor den werkelijken stand der dingen en — wordt de zaak van het Christendom ten onrechte en in strijd met de werkelijkheid aan bepaalde politieke wenschen ondergeschikt gemaakt. Er is geen sprake van, dat de belijdenisbeweging anti-nationaalsocialistisch zou zijn. De kerkstrijd is een zuiver kerkelijk geschil tusschen nationaalsocialisten en nationaalsocialisten onderling, waarbij ongetwijfeld wel nationaalsocialistische *ideeën* nader aan de practijk, ook aan het Christendom beproefd worden, maar waarbij het buitenland toch een teveel aan *politieke* belangstelling heeft af te schaffen. Dat dit zoo is, bleek o.a. bij de volksstemming van 19 Aug. 1934 over de vraag of Hitler Hindenburgs plaats mede bezetten zou; toen stemde het land, waar het meest orthodoxe Protestantisme woont — Wurtemberg — voor 92½ pct. vóór Hitler en haalde daarmee het Duitsche maximum. Ook Westfalen, het andere bolwerk der belijdenisbeweging, stemde overweldigend sterk pro-Hitler; zoowel de Lutherschen als de Gereformeerden waren hierin één. Bisschop dr. Meiser (Beieren) en bisschop dr. Wurm (Wurtemberg) verzochten één boodschap in elk geval in het buitenland over te brengen, nl. deze: „Zegt toch in het buitenland, dat het laster is, schadelijke en doodelijke laster, wanneer men ons voor anti-nationaalsocialisten houdt; wij zijn volbloed nationaalsocialisten." Er is geen beschuldiging, welke de belijdenisbeweging sterker van zich afwerpt, dan juist deze. En nu zegge men niet, dat de belijdeniskringen niet voor hun eigenlijk beginsel, dat anti-nationaalsocialistisch zou zijn, durven uitkomen. Dat is dwaasheid. De belijdeniskringen hebben rijkelijk bewezen, dat zij in durf niet

tekortschieten en er is ook niet veel onderzoek noodig, om in dit opzicht de waarheid zonneklaar te kunnen zien.

Begrijpt men in het buitenland deze gesteldheid niet, dan vergeet men wat 14 jaar communistischen druk en de nabijheid van Rusland na een verloren oorlog in een groot volk bewerken kunnen.

DE KERKENBOND VOORBEREIDING

Het verlangen naar een evangelische kerk, die geheel Duitschland omvatten en het particularisme der landen en landjes overwinnen zou, is in Duitschland zeer oud. Het heette ook vroeger een dwaasheid, dat als in Thüringen een beambte van Gera naar Greiz verplaatst werd (Reuss oudere linie), hij in een andere kerk kwam, voor zich en zijn gezin nieuwe gezangboeken en voor zijn kinderen nieuwe kerkelijke leerboeken moest aanschaffen. Er bestonden 28 Duitsche Evangelische landskerken, er bestond geen Duitsche Evangelische kerk. Na Napoleon, rondom het jaar 1848, rondom 1870, telkens kwam de wensch naar voren, dat aan dit klassiek Duitsch particularisme een eind mocht komen. En *iets* werd inderdaad na 1918 bereikt, nl. de stichting van den *Duitschen Evangelischen Kerkenbond*. Na langdurige voorbereiding en nadat de „kerkendag" te Stuttgart in 1921 het statuut (de Verfassung) éénstemmig had aangenomen, werd op Hemelvaartsdag 25 Mei 1922 in de slotkerk te Wittenberg de kerkenbond plechtig opgericht.

Deze bond had drie organen: 1. De Duitsche Evangelische *kerkendag* (Kirchentag), bestaande uit 210 leden, van wie 150 door de synoden der landskerken, 35 door het kerkenbondsbestuur op voordracht van de faculteiten, van de godsdienstleeraars en van de vereenigingen, en 25 door het kerkenbondsbestuur naar vrije keuze werden benoemd; 2. De Duitsche Evangelische *kerkenbondsraad*, bestaande uit de vertegenwoordigers van de kerkregeeringen der in den bond aaneengesloten landskerken; en 3. Het Duitsche Evangelische *kerkenbestuur* (Kirchenausschuss) bestaande uit 36 leden, van wie er 18 door den kerkenbondsraad en 18

door den kerkendag uit zijn midden werden benoemd.

Deze organen worden in de volgende periode de middelen tot overheveling van het oude naar het nieuwe.

President van het kerkenbestuur is bij den aanvang der nationaalsocialistische revolutie dr. Kapler.

De kerkenbond schiep geen Duitsche Evangelische kerk. Het statuut van den kerkenbond spreekt duidelijk uit, dat alle 28 landskerken bij het aangaan van den bond „het voorbehoud maken van de volle zelfstandigheid der verbonden kerken in belijdenis, organisatie en bestuur". De bond had slechts de taak „ter bevordering en vertegenwoordiging van de gemeenschappelijke interessen der Duitsche Evangelische landskerken een nauwe en blijvende aaneensluitig dezer kerken te bewerkstelligen, het eenheidsbewustzijn van het Duitsche Protestantisme te onderhouden en voor de religieus-zedelijke wereldbeschouwing der Duitsche reformatie de gezamenlijke krachten der Duitsche reformatorische kerken mobiel te maken", een schoone taak op zichzelve, maar een taak, die meer representatief en adviseerend, dan regeerend was, en van oogenblik tot oogenblik aan de zelfstandigheid der landskerken ondergeschikt was. Wat Reuss oudere linie niet wilde, dat deed het niet ook al zou de geheele kerkenbond in naam van het gansche Duitsche Protestantisme het honderdmaal voor noodzakelijk houden. Bondswetten waren alleen tot stand te brengen door overeenstemmende besluiten van den „kerkendag" en den „kerkenbondsraad". Allerzijds was de macht en de zelfstandigheid der landskerken verzekerd.

Maar — de Duitsche Evangelische Kerkenbond was er toch en hij was een begin. Toen kwam de revolutie.

HET LOCCUMER CONCEPT

Als in het voorjaar van 1933 Adolf Hitler aan de regeering komt en de nationaalsocialistische revolutie het geheele Duitsche volk in beroering brengt, komt ook de kerk in beweging en roept de eenheidsdrang, die in het nationaalsocialisme nationaal en völkisch schuilt, den wensch tot

overwinnen van het oude particularisme, met nieuwe kracht wakker.

Den 23en April 1933 komt de Duitsche Evangelische kerkenbondsraad te zamen en geeft aan den voorzitter van het Duitsche Evangelische kerkenbestuur (den Kirchenausschuss) dr. Kapler opdracht en volmacht om de noodige stappen te doen, teneinde vanuit den kerkenbond te komen tot de *ééne Duitsche Evangelische kerk*. Den eigen dag benoemt dr. Kapler den Lutherschen landsbisschop van Hannover dr. Mahrarens en den Gereformeerden Studiendirektor dr. Hermann Hesse van Elberfelds theologische school om met hem te zamen een nieuw statuut (Verfassung) voor de komende ééne kerk te ontwerpen.

Hiermee begint de Loccumer periode, zoo genoemd naar de ambtswoning van dr. Mahrarens te Hannover, het klooster Loccum. De rijkskanselier ontving 25 April dr. Kapler in audiëntie en sprak zijn instemming uit met de besluiten van dr. Kapler. En nauwelijks een maand later, nl. Zaterdag 27 Mei 1933 — een gewichtige datum in den kerkstrijd — zijn dr. Kapler, dr. Mahrarens en dr. Hesse reeds klaar. De Zaterdagmorgen brengt, voorafgaand aan de inmiddels saamgeroepen vergadering van den „kerkenbondsraad", de publicatie van het concept der nieuwe kerkgrondwet, verbonden met een confessioneel getuigenis van de in de Duitsche Evangelische kerk vereenigde evangelischen en de aanprijzing van dr. Friedrich von Bodelschwingh als de gewenschte rijksbisschop. Vervolgens neemt de kerkenbondsraad den eigen dag de besluiten der drie gevolmachtigden aan en benoemt Von Bodelschwingh. En den volgenden dag, Zondag 28 Mei 1933, aanvaardt Von Bodelschwingh zijn ambt van rijksbisschop met een rede in de Zionskerk te Berlijn (niet in den Dom). Het tempo van den nieuwen tijd ontbreekt niet.

Het communiqué der drie gevolmachtigden, dien gedenkwaardigen Zaterdag 27 Mei 1933 gepubliceerd en de Loccumer resultaten vastleggend, luidt als volgt:

„De gevolmachtigden van den Duitschen Evangelischen kerkenbond doen de volgende bekendmaking, die het resul-

taat der beraadslagingen over de kerkelijke nieuwvorming te Loccum samenvat:

Ons hartelijk geliefd Duitsch vaderland beleeft onder Gods leiding een geweldig réveil. Op dit keerpunt der geschiedenis hooren wij als evangelische Christenen in het geloof de roepstem Gods tot inkeer en omkeer, den roep ook om een eenige Duitsche Evangelische kerk tot stand te brengen.

Deze Duitsche Evangelische kerk, vereenigd in *een plechtigen bond van gelijkgerechtigde belijdenissen*, heeft de roeping het in den Duitschen Evangelischen kerkenbond eerst begonnen werk der ordening van het Duitsche gezamenlijke Protestantisme ten einde te brengen.

De belijdenis is haar onaantastbare grondslag. Het dienen der belijdenis bepaalt en begrenst de volmachten, welke de kerk voor haar taak in deze wereld, met name jegens het Duitsche volk in binnen- en buitenland, van noode heeft.

De ruimtelijke versplintering van het Duitsche Protestantisme zal zij wegruimen, maar levenskrachtige landskerken zijn haar welkome helpsters.

Een rijksbisschop van Luthersche belijdenis staat aan haar hoofd. Hem wordt een geestelijk ministerie ter zijde gesteld. Zijn leden hebben gemeenschappelijk met den rijksbisschop en, waar de bewaring en zorg van een andere dan de door hem vertegenwoordigde belijdenis dit vordert, in zijn plaats, de kerk te leiden.

Aan een Duitsche nationale synode is de medewerking bij de wetgeving en bij de benoeming van de kerkleiding opgedragen. De synode wordt door stemming gevormd, alsmede door benoeming uit een kring van persoonlijkheden, die in het kerkelijk leven als vooraanstaand zich betoond hebben.

Adviseerende kamers waarborgen aan de in het Duitsche Evangelische volkswezen levende krachten den vrijen, scheppenden medearbeid in den dienst der kerk jegens volk en rijk.

Instemmende met deze grondtrekken der grondwet van de Duitsche Evangelische kerk getuigen voorts de in haar ver-

eenigde Christenen van het gemeenschappelijke, dat hen op grond van het Woord van God en van de reformatorische belijdenissen verbindt:

Ons gansche vertrouwen stellen wij op den Almachtigen God, onzen Vader in de hemelen, Hem en zijn gebod zijn wij ieder oogenblik en overal verantwoording schuldig.

Wij belijden, dat wij voor God met onzen boozen en verdorven aard verloren zijn. In vast toevertrouwen zien wij echter op onzen Heere Jezus Christus, den Zoon Gods, die voor ons op aarde gestreden en geleden heeft, gestorven en opgestaan is. In Hem hebben wij vergeving en vrijheid, leven en zaligheid.

Gods Heilige Geest is de Geest der waarheid en der kracht. Hij dringt ons als leden der kerk van Jezus Christus om door woord en wandel alom belijders en strijders voor onzen Heiland te zijn, bovenal in gezin en beroep, voor volk en vaderland.

Te midden der zorgen en nooden van dit aardsche leven verwachten wij in vertrouwen en verantwoordelijkheid: Christus komt weder en brengt een eeuwige voleinding in het rijk zijner heerlijkheid!"

Tot zoover het Loccumer communiqué. Men zal in de belijdenis aan het slot het apostolicum herkennen.

In de grondwetsprincipiën voor de kerk zal men met interesse de nieuwe figuur ontmoeten, te danken aan de samenwerking van de Lutherschen met een Gereformeerden gevolmachtigde, dat namelijk de ééne Duitsche Evangelische kerk geformuleerd wordt als een *„bond der gelijkgerechtigde belijdenissen"*. Hier voor het eerst treedt de idee „bond van belijdenissen" naast de idee „bond van landskerken". Daarmee wordt bij het opheffen van de zelfstandigheid der landskerken, een andere, een *confessioneele* onderscheiding tot constitutief element der nieuwe verhoudingen verheven. Daarin is winst voor de Gereformeerden. Het schept principieel de mogelijkheid tot het vormen van een Duitsche Gereformeerde kerk.

Men zal ook opmerken, dat de Geref. gevolgmachtigde dr. Hesse een rijksbisschop accepteert met het compromis.

dat in zake de Geref. kerken (en de Geünieerden) een geestelijk minister zijn vicaar, zijn plaatsvervanger zal zijn, voor zoover dit confessioneel noodig is.

Het *Führerprincipe* wordt beperkt door de uit den (te democratischen) kerkenbondsraad gegroeide nationale synode, die bij de wetgeving en bij de benoeming der kerkleiding *meewerkt* en ook deels door *stemming* tot stand komt. Onduidelijk is de bepaling over de *adviseerende kamers*, nadien tot op heden ook nog niet ingesteld. Duidelijk is, dat het geestelijk ministerie, dat immers de bescherming der confessioneele minderheden tot hoofdtaak krijgt, niet zonder verband met de idee van de kerk als „bond der belijdenissen", naar de confessioneele onderscheidenheden zal worden samengesteld. Zoo is het sindsdien ook gebeurd.

HET BEGIN VAN DEN STRIJD.

Het openbaar begin van den strijd is 4 en 5 April 1933, als de „geloofsbeweging der Duitsche Christenen" te Berlijn samenkomt en zich als rijksbeweging constitueert. De leider der beweging, ds. Hossenfelder, ontvangt regeeringssteun doordat hij den 21sten April daarop een functie in het cultusministerie verkrijgt en de candidaat der Duitsche Christenen, de Wehrkreispfarrer (legerpredikant) uit Koningsbergen, Ludwig Müller, den 25sten April tot vertrouwensman in kerkelijke zaken van Adolf Hitler wordt benoemd. En 6 Mei daarop dient deze beweging bij dr. Kapler haar eischen in krachtens welke de „rijkskerk" (dit woord stamt uit den kring der Duitsche Christenen) gebouwd moet worden.

Het voornaamste verschil tusschen de eischen der Duitsche Christenen van 4 (6) Mei en de Loccumer plannen is, dat de geloofsbeweging de Loccumer plannen niet vertrouwt, ze maar half aan den nieuwen tijd aangepast acht en achter de Loccumer plannen een kerkelijke reactie vermoedt, met welke zij als nationaalsocialisten niet tevreden kunnen zijn.

Den 11en Mei preciseert Ludwig Müller dit nog nader

en verklaart, dat de geloofsbeweging een kerk wenscht, „die het overal overwonnen parlementarisme en het democratisch kiessysteem geheel vermijdt". En op 16 Mei, op welken dag Ludwig Müller officieel de rijksleiding der „Duitsche Christenen op zich neemt, publiceert hij de eischen der geloofsbeweging, welke als de nieuwe richtlijnen der Duitsche Christenen bekend zijn.

We geven deze „richtlijnen" hier als het tegenstuk tegenover het Loccumer communiqué voluit, opdat men de beide fronten, gelijk ze toen tegenover elkander zich vormden, aan hun eerste grondleggende verklaringen kennen en keuren kan, nl. aldus:

„1. Wij willen de evangelische rijkskerk van Luthersch karakter onder inlijving der Gereformeerde gemeenten, aan welke haar eigen aard gewaarborgd wordt.

2. Wij willen geen staatskerk, maar ook geen kerk die staat in den staat is, doch een evangelische rijkskerk, die de hoogheid van den nationaalsocialistischen staat uit geloof erkent en het evangelie in het derde rijk verkondigt.

3. De evangelische rijkskerk is de kerk der Duitsche Christenen, d.i. der Christenen van Arisch ras. In zoover is zij ook met de Duitsche Christenen in het buitenland verbonden. De verkondiging van het evangelie onder hen die van vreemden stam zijn, is een aangelegenheid der uitwendige zending.

4. Deze zoo gevormde kerk mag noch een toevluchtsoord der reactie, noch een democratisch-parlementaire spreekzaal zijn.

5. De evangelische rijkskerk wordt door het vertrouwen van het volk gedragen en door den rijksbisschop geleid.

6. De evangelische rijkskerk wordt ingedeeld in niet meer dan 10 landskerken, aan elk waarvan een landsbisschop aan het hoofd staat.

7. De rijksbisschop is overeenkomstig de sterk overwegende meerderheid van het kerkvolk Luthersch; hem staat een Gereformeerd rijksplaatsvervanger (Reichsvikar) ter zijde.

8. De rijksbisschop heeft zijn zetel in de Lutherstad Wit-

tenberg. De slotkerk is zijn ambtskerk.

9. Over de rijkskerk in den zin der bovenstaande richtlijnen en mede voor de eerste maal over de persoon van den rijksbisschop, deze na voorslag en uit de rijen van de Duitsche Christenen, zal het gezamenlijke evangelische kerkvolk den 31en October 1933 door stemming beslissen. Stemgerechtigd zijn alle evangelische gemeenteleden naar de wijze van het staatkundig kiesrecht. Uitgesloten van het kiesrecht zijn Christenen van niet-arische afstamming.

10. Naar bovenstaande grondstellingen volvoert de rijksbisschop den verderen uitbouw der evangelische rijkskerk.

Tot zoover de „richtlijnen" der Duitsche Christenen.

Wie ze aandachtig leest en met „Loccum" vergelijkt, vindt den geheelen kerkstrijd hier reeds in kiem en wezen aanwezig. Het pijnlijkst voor het driemanschap-Kapler-Mahrarens-Hesse was de eisch, dat de komende rijksbisschop uit de rijen der Duitsche Christenen en op voorslag dezer beweging gekozen moest worden. In dezen eisch der jonge geloofsbeweging lag de pretentie, dat deze beweging de eigenlijke nieuwe kerk van het derde rijk was en dat de mannen, die tot dusver kerkleiders waren, te abdiceeren hadden. Zoo was het ook bedoeld en zoo werd het ook gevoeld.

De oude kerkleiders, bezig met de hervorming der kerk naar den eisch van den nieuwen tijd, waren te minder geneigd onder den indruk van dezen eisch te komen, omdat zij den storm der scharen van de geloofsbeweging principieel wantrouwden en in de richtlijnen een verwereldlijking van het kerkleven speurden, tegen welke zij zich met kracht wilden verzetten. Daarom werd den 27en Mei de benoeming van dr. Friedrich von Bodelschwingh, welke een duidelijke afwijzing van de pretenties der geloofsbeweging beteekende, doorgezet en zijn in-functie-treding met maximalen spoed verwerkelijkt.

Maar daarmee was de strijd tevens ontbrand. Toen den 27en Mei het Loccumer communiqué en de besluiten van den kerkenbondsraad met de benoeming van Von Bodelschwingh gepubliceerd werden, hield den eigen Zaterdagavond Ludwig Müller een felle radio-rede, in welke hij

verklaarde, dat de „Duitsche Christenen" een rijksbisschop wilden hebben, die uit *hun* rijen voortkwam, daar de anderen „de stem Gods (in de wording der nieuwe dingen) nog niet hadden gehoord". En de geloofsbeweging der Duitsche Christenen kondigde tegelijk „onverbiddelijken" strijd tegen Von Bodelschwingh aan.

Deze strijd werd zooal niet met rechtstreekschen steun van den staat, dan toch met duidelijk betoonde sympathie voor Müllers partij snel beslist. Den 15en Juni deelde Ludwig Müller als „gevolmachtigde" van den rijkskanselier aan de gevolmachtigden der evangelische landskerken mede, dat Von Bodelschwingh noch door den rijkskanselier, noch ook door den rijkspresident, in functie als rijksbisschop zal kunnen ontvangen worden; den 24en Juni grijpt de Pruisische minister van eeredienst in de groeiende verwarring in en benoemt Ministerialdirektor August Jaeger tot staatscommissaris over de kerk in Pruisen, teneinde de orde te herstellen en den eigen dag treedt Von Bodelschwingh uit zijn onmogelijk geworden positie terug.

DE NIEUWE KERKGRONDWET

Midden in deze bewogen dagen kwam de nieuwe kerkgrondwet (het Loccumer concept, uitgewerkt en gerevideerd, ook met medewerking van August Jaeger en van Ludwig Müller als gevolmachtigde van den rijkskanselier) tot stand.

Ook dit gewichtige document verdient complete vermelding. Het luidt aldus:

Grondwet (Verfassung) der Duitsche Evangelische kerk.

Op het moment, waarin God ons Duitsche volk een grooten geschiedkundigen omkeer beleven laat, verbinden de Duitsche Evangelische kerken zich in voortzetting en voltooiing van de door den Duitschen Evangelischen Kerkenbond ingeleide aaneensluiting (Einigung) tot een eenige

Duitsche Evangelische kerk.

Zij vereenigt de uit de reformatie ontsproten *gelijkgerechtigd naast elkander staande belijdenissen in een plechtigen bond* en betuigt daarmee: „Eén lichaam en één Geest, één Heere, één geloof, één doop, één God en Vader van ons allen, die daar is boven allen en door allen en in allen."

De Duitsche Evangelische kerk geeft zichzelve de volgende grondwet:

Art. 1. De onaantastbare grondslag der Duitsche Evangelische kerk is het evangelie van Jezus Christus, gelijk het ons in de Heilige Schrift betuigd en in de belijdenissen der reformatie nieuw aan het licht getreden is. Hierdoor worden de volmachten, welke de kerk voor haar taak behoeft, bepaald en begrensd.

Art. 2. De Duitsche Evangelische kerk is ingedeeld (gliedert sich) in kerken (landskerken). In belijdenis verwante kerkgemeenschappen kunnen bij haar aangesloten worden. De wijze van aansluiting wordt door een wet[1]) bepaald. De landskerken blijven in belijdenis en eeredienst zelfstandig. De Duitsche Evangelische kerk kan aan de landskerken voor haar inrichting, in zooverre deze niet door de belijdenis gebonden is, door een wet uniforme richtlijnen geven. Zij heeft de rechtseenheid onder de landskerken op het gebied van bestuur (Verwaltung) en rechtspraak te bevorderen en te waarborgen. De benoeming van leidende ambtsdragers der landskerken volgt na ruggespraak (Fühlungnahme) met de Duitsche Evangelische kerk. Alle kerkelijke ambtsdragers moeten bij de intrede in hun ambt zich verbinden tot het zich houden aan de grondwet der Duitsche Evangelische kerk.

Art. 3. De Duitsche Evangelische kerk regelt het Duitsche gezamenlijke kerkelijke rechtsleven. Zij regelt haar verhouding tot den staat. Zij bepaalt haar positie ten opzichte van vreemde religie-gemeenschappen.

Art. 4. De Duitsche Evangelische kerk wil de in haar vereenigde evangelische Christenheid voor de vervulling van de goddelijke opdracht der kerk toerusten en mobiel

[1]) Wet is in dit verband steeds „kerkwet", door de kerk gemaakt en uitgevaardigd.

maken. Zij moet daartoe op grondslag der H. Schrift en der reformatorische belijdenissen een gemeenschappelijke houding der kerk nastreven en aan den kerkelijken arbeid doel en richting aanwijzen. Haar bijzondere zorg wijdt zij aan het Duitsche volkswezen, voornamelijk aan de jeugd. De vrije kerkelijke arbeid van gemeenschappelijk kerkelijke beteekenis, in het bijzonder op het gebied van de inwendige en de uitwendige zending, neemt zij onder haar helpende hoede. Den band met de evangelische Duitschers in het buitenland heeft zij te bewaren en te bevestigen. Zij onderhoudt de betrekkingen met de bevriende kerken in het buitenland.

Art. 5. Aan het hoofd der kerk staat de rijksbisschop. Den rijksbisschop staat een geestelijk ministerie ter zijde. Een Duitsche Evangelische nationale synode werkt bij de benoeming der kerkleiding en bij de wetgeving mede. Adviseerende kamers waarborgen aan de in het Duitsche Evangelische volkswezen levende krachten den vrijen scheppenden medearbeid in dienst der kerk.

Art. 6. De rijksbisschop vertegenwoordigt de Duitsche Evangelische kerk. Hij is geroepen, om het gemeenschappelijke van het kerkelijk leven in de landskerken, zichtbaar tot uitdrukking te brengen en aan den arbeid der Duitsche Evangelische kerk een eenheid-nastrevende (einheitliche) leiding te waarborgen. Hij neemt de tot handhaving der (kerk)-grondwet noodige maatregelen. De rijksbisschop benoemt de leden van het geestelijk ministerie tot hun ambt. Met de leidende ambtsdragers der landskerken komt hij tot geregelde gedachtenwisseling en overleg tezamen. Hij volvoert de benoeming en het ontslag van de beambten der Duitsche Evangelische kerk. De rijksbisschop heeft het recht elke geestelijke handeling te verrichten, inzonderheid om te prediken, publicaties in naam der Duitsche Evangelische kerk uit te vaardigen en buitengewone boete- en feestgodsdienstoefeningen uit te schrijven. In zoover het hierbij gaat over de bewaring en verzorging van een andere dan zijn eigen belijdenis, worden zijn bevoegdheden door het hiervoor benoemde lid van het geestelijke ministerie waar-

genomen. De rijksbisschop bekomt een kerkelijk ambtsgebied. Voor het verrichten van de kerkelijke bestuurszaken heeft de rijksbisschop zijn ambtszetel te Berlijn. De rijksbisschop wordt aan de nationale synode voorgedragen door de in het leidende ambt staande leiders der landskerken, gemeenschappelijk met het geestelijk ministerie, en door de nationale synode tot zijn bisschopsambt benoemd. Het verdere wordt door een wet bepaald.

Art. 7. Het geestelijk ministerie is geroepen om onder leiding van den rijksbisschop de Duitsche Evangelische kerk te leiden en wetten uit te vaardigen. Het bestaat uit drie theologen en een rechtskundig lid. Bij de benoeming der theologen worden de in de Duitsche Evangelische kerk bestaande belijdenisverhoudingen in aanmerking genomen. Het getal der leden kan desnoodig verhoogd worden. De leden vervullen hun ambt zelfstandig. Zij dragen tegenover den rijksbisschop de verantwoordelijkheid voor de eenheid der kerk. De bijzondere taak der theologische leden is: den geestelijken band der landskerken met de Duitsche Evangelische kerk en de gemeenschap onder hen die van gelijke belijdenis zijn, alsmede hun vertrouwensverhouding tot de overige leden der Duitsche Evangelische kerk te bevestigen. De leden van het geestelijk ministerie worden door den rijksbisschop benoemd. De theologische leden worden door de in het leidende ambt staande leiders der landskerken den rijksbisschop voorgedragen. Het ambt van rechtskundig lid is met het ambt van leidend rechtskundig lid in het bestuur van de Evangelische kerk der Oud-Pruisische Unie verbonden. Deze plaats wordt in overleg met den rijksbisschop bezet. Hij, die deze plaats bezet, moet de bevoegdheid tot het rechtersambt of tot den hoogeren bestuursdienst hebben. Het rechtskundig lid is de plaatsvervanger van den rijksbisschop in rechtsaangelegenheden; hij leidt de Duitsche Evangelische kerk als opperste kerkelijke bestuursautoriteit. Het verdere wordt door een wet bepaald.

Art. 8. De Duitsche Evangelische nationale synode bestaat uit 60 leden. Twee derde wordt door de Duitsche Evan-

gelische landskerken uit de synoden en kerkleidingen benoemd. Eén derde benoemt de Duitsche Evangelische kerk uit persoonlijkheden, die zich in den kerkelijken dienst als vooraanstaand hebben betoond. De benoeming der leden van de nationale synode wordt door de wet geregeld. Het ambt der leden duurt 6 jaar. Op het opnemen van nieuwe krachten is bij elke omwisseling der nationale synode bijzonder de aandacht te vestigen. De nationale synode wordt door den rijksbisschop minstens éénmaal per jaar samengeroepen. De rijksbisschop houdt overigens rekening met het verlangen der nationale synode naar samenroeping. Plaats en tijd der vergadering bepaalt de rijksbisschop. Hij opent de synode met een godsdienstoefening en leidt in de eerste samenkomst de zaken, totdat het voorzitterschap geregeld is. De synode geeft zichzelf een huishoudelijk reglement.

Art. 9. De adviseerende kamers worden door het geestelijk ministerie tot regelmatigen verantwoordelijken arbeid geroepen en hebben het recht van adviseerend oordeel. De leden worden door den rijksbisschop in overleg met het geestelijk ministerie benoemd.

Art. 10. De Duitsche Evangelische kerkwetten worden door de nationale synode in samenwerking met het geestelijk ministerie of door dit ministerie alleen vastgesteld, door den rijksbisschop uitgevaardigd en in het wettenblad (Gesetzblatt) der Duitsche Evangelische kerk bekend gemaakt. Ze worden den 14en dag na het verschijnen van het wettenblad van kracht, in zoover niet anders bepaald wordt.

Art. 11. Alle inkomsten en uitgaven worden jaarlijks op een begrooting gebracht. Deze wordt bij het begin van het boekjaar door een wet vastgesteld. De wetsvorm is ook benoodigd voor een besluit over het opnemen eener leening of het overnemen van aansprakelijkheden ten laste van de Duitsche Evangelische kerk. Over de boekhouding wordt jaarlijks aan een door de nationale synode aan te wijzen boekhoudingscommissie rekening en verantwoording gedaan. Deze dechargeert. De Duitsche Evangelische kerk verkrijgt haar inkomsten door omslagen over de landskerken.

Art. 12. De grondwet kan bij de wet veranderd wor-

den in zoover het niet gaat over bepalingen betreffende belijdenis en eeredienst. Een zoodanige wet behoeft de toestemming van twee derde der aanwezige leden van de nationale synode of de eenstemmigheid in het geestelijk ministerie. Tot een verandering, welke de indeeling of de organen der Duitsche Evangelische kerk betreft, behoeft een zoodanige wet de medewerking der nationale synode.

Berlijn, 11 Juli 1933.

En dan volgen onder deze kerkgrondwet de handteekeningen. Voor Pruisen teekenden Jäger, Ludwig Müller en drie anderen; men vindt verder op de lange lijst de namen o.a. van Mahrarens, Wurm, Meiser, Schöffel, Diehl, Kühlewein, voor Geref. Hannover Koopmann, enz. Alle 28 landen onderteekenden.

Den 14en Juli nam de rijksregeering kennis van de oprichting der Duitsche Evangelische kerk en haar grondwet en vaardigde een rijkswet uit, dato 14 Juli 1933, waarin de kerk en haar grondwet erkend werden en de verhouding van staat en kerk in rechtsquaesties geregeld wordt.

Deze wet luidt aldus:

Art. 1. Aan de Duitsche Evangelische kerk werd op 11 Juli 1933 een grondwet gegeven, die te zamen met de verordening ze in te voeren, door het rijk wordt erkend en in bijlage wordt gepubliceerd.

Art. 2. De Duitsche Evangelische kerk is een lichaam van publiek recht in het rijk. De rechten en plichten van den Duitschen Evangelischen kerkenbond gaan op de Duitsche Evangelische kerk over.

Art. 3. Weigeren de betreffende organen van een landskerk, omslagen der Duitsche Evangelische kerk op de begrooting te brengen, dan moet op verzoek der rijksregeering de betreffende landsregeering het opnemen der sommen in de begrooting verordenen.

Art. 4. Bij formeele tuchtzaken tegen de kerkelijke ambtsdragers zijn a. de kerkelijke autoriteiten gerechtigd getuigen en deskundigen te beëedigen, en b. de rechtbanken verplicht aan de verzoeken om rechtshulp door de kerkautoriteiten gehoor te geven.

Art. 5. De in de Duitsche Evangelische kerk aaneengesloten landskerken houden den 23en Juli 1933 nieuwe verkiezingen voor die kerkelijke organen, die volgens geldend landskerkrecht door onmiddellijke keuze der kerkleden gevormd worden. In zoover naar landskerkrecht verdere organen door middellijke keuze te vormen zijn, vinden deze verkiezingen vóór of op 31 Aug. 1933 plaats. De opperste bestuursautoriteiten der landskerken zijn gemachtigd, de tot doorvoering der nieuwe verkiezingen noodzakelijke bepalingen bij wijze van bestuursverordening uit te vaardigen. Daarbij wordt stemming door gevolmachtigden over hen die uit hun plaatselijke kerk afwezig zijn, mogelijk gemaakt. Zoover tot dit doel of tot handhaving van de in dit artikel voorziene termijnen noodig is, kan van de voorschriften der kerkwetten en kerkgrondwetten over den uitwendigen gang van verkiezingen worden afgeweken. Een gevolmachtigde van den rijksminister van binnenlandsche zaken ziet toe op de onpartijdige doorvoering der bepalingen van dit artikel.

Art. 6. De rijksminister van binnenlandsche zaken wordt belast met de uitvoering dezer wet.

Art. 7. Deze wet wordt op den dag harer afkondiging van kracht.

Berlijn, 14 Juli 1933.

w. g. de rijkskanselier: ADOLF HITLER.
„ „ de rijksminister van binnenlandsche zaken: FRICK.

Men bedenke bij art. 5, dat de staat wegens de verwarring in de kerk tot herstel der orde een staatscommissaris had ingesteld en dit staatscommissariaat in dezen weg tot het doel kon komen om dan weer opgeheven te worden (hetgeen ook geschied is).

Beide bovengenoemde wetten, de kerkgrondwet van 11 Juli 1933 en de erkenningswet door den staat van 14 Juli 1933, zijn heden nog onveranderd van kracht.

Constitutief werd aan de kerkgrondwet op 3 Oct. 1933 nog een supplementaire wet van overigens niet zoo heel veel belang toegevoegd, vastgesteld door het geestelijk mi-

nisterie en uitgevaardigd door den rijksbisschop, waarin bepaald werd, dat voortaan de bureaux van den rijksbisschop en van het geestelijk ministerie te zamen met de Duitsche Evangelische kerkkanselarij, onder de betiteling „rijkskerkregeering" zouden worden samengevat.

In het buitenland rees over dezen naam vaak misverstand. Bij *rijks*kerkregeering dacht men aan een kerkregeering die door het *rijk* wordt aangesteld. Dit is echter zonder meer nonsens. Het woordeke „rijks" in rijkskerkregeering ziet er alleen en uitsluitend op, dat deze kerkregeering in onderscheiding van de *lands*kerkregeeringen, de kerk van *gansch* Duitschland omvat; anders niets. Dat men in Duitschland van kerk*regeering* spreekt, ook van landskerkregeering, is een taaleigen, dat reeds van ouder datum is dan de revolutie en op traditie teruggaat. En het geestelijk ministerie, dat de wet van 3 Oct. 1933 uitvaardigde (landsbisschop dr. Schöffel, bisschop Hossenfelder, Studiendirektor Weber en dr. iur. Werner) bestond voor minstens de helft en eigenlijk voor drie kwart uit vrienden der „belijdenisbeweging".

DE STRIJD OM DE MACHT

De verkiezingen waren op korten termijn vastgesteld; 14 Juli uitgeschreven, werden ze 23 Juli gehouden. De geloofsbeweging der Duitsche Christenen had hierbij den voorsprong, kant en klaar georganiseerd te zijn, de officieele sympathie te genieten en van velerlei officieele hulpmiddelen (o.a. den radio) gemakkelijk gebruik te kunnen maken. De andere, de oudere kerkelijke groepen, moesten zich nog organiseeren en kwamen daartoe tijd te kort. Waar ze in organisatie slaagden (onder den naam „Evangelium und kirche") vond hun lijst ook veel aanhang. Harerzijds werd de beschuldiging ingebracht, dat de geloofsbeweging der Duitsche Christenen in zeer veel plaatsen terreur uitoefende en daardoor de uitslag der stemming onzuiver werd. Het is waarschijnlijk, dat deze beschuldiging gegrond is. De hartstochten waren ontketend en het strijdtooneel bood geens-

zins een verkwikkelijk beeld. De uitslag werd, dat de Duitsche Christenen een groote meerderheid veroverden. En de consequenties lieten zich niet wachten. Op 6 Augustus werden de provinciale synoden in Pruisen gekozen, waarbij de Duitsche Christenen 75 % der stemmen behaalden, Evangelium und Kirche 25 %. De Pruisische generale synode op 5 Sept. koos uitsluitend Duitsche Christenen als afgevaardigden naar de nationale synode. De Arierparagraaph dook op in de kerk (Brandenburger synode van 24 Aug. 1933). En op 27 Sept. koos de nationale synode te Wittenberg Ludwig Müller tot rijksbisschop.

Opmerkelijk is, dat in de nationale synode over de keuze (men begrijpt, dat het staatscommissariaat te voren teruggenomen werd) eenstemmigheid heerschte. Met name de Zuid-Duitsche bisschoppen Wurm en Meiser waren hier Müllers promotors. In de kerk was er sterk verzet. Ruim 2000 predikanten, die daarna den Pfarrernotbund vormden, zonden aan de nationale synode een scherp protest tegen de wijze, waarop nieuwe verordeningen in de kerk werden ingevoerd en tegen de leer der kerk (o.a. in de Ariërparagraaph) werd gezondigd. Maar de kerkelijke leiders, in de nationale synode vereenigd, onder wie dus ook de voornaamste latere leiders der belijdenisbeweging, waren op dit moment ten volle bereid Ludwig Müller te steunen en de nieuwe rijksbisschop begon zijn ambt onder niet ongunstige voorteekenen.

Weldra veranderde dit en wel doordat de rijksbisschop te veel toegaf aan het opdringen der Duitsche Christenen, die weliswaar de meerderheid in de kerkelijke vergaderingen hadden, maar bij het eigenlijke, oudere kerkpubliek toch op veel niet ongerechtvaardigden weerstand stootten, welke den rijksbisschop voorzichtig had moeten maken. In stee hiervan beging de rijksbisschop spoedig een groote onvoorzichtigheid. Op 11 November gaf Ludwig Müller dermate toe aan de eischen der opdringende Duitsche Christenen, dat hij drie voormannen van den Pfarrernotbund, de Berlijnsche predikanten Martin Niemöller (den populairen voorzitter van den Pfarrernotbund, voormalig Duitsch duik-

bootkapitein en predikant in de rijke en sterke gemeente te Berlijn-Dahlem), Von Rabenau en Scharf op grond van hun openlijke critiek op leeringen der Duitsche Christenen schorste. Deze foutieve zet is voor de politiek van Ludwig Müller beslissend geweest. Niet alleen dat bijv. Dahlem steeds geweigerd heeft de schorsing te erkennen en Niemöller, gesteund door machtige leden zijner gemeente, ongestoord voortpredikte, maar erger was, dat dit partijkiezen voor een bepaalde kerkelijke groep de oudere kerk tot tegenstand moest brengen en Müllers positie ernstig schokte. Dit werd al spoedig op dubbele wijze gevoeld, nl. door het thans overmoedig worden der Duitsche Christenen en door de noodzakelijkheid voor Müller om nu *daartegen* op te moeten treden. Wij doelen op den fatalen 13 November 1933, met de beruchte Sportpaleisvergadering (twee dagen dus na het schorsingsdecreet over Niemöller c.s.) waar ds. Krause een uiterst radicale rede hield, die ten zeerste in het licht stelde hoezeer de Pfarrernotbund in zijn critiek gelijk had en hoe onjuist het schorsingsdecreet over Niemöller en de zijnen geweest was. Ook de rijksbisschop zelf voelde dit. De storm, die opstak, was trouwens onmiskenbaar. Op 15 Nov. greep Ludwig Müller in, ontzette ds. Krause uit zijn ambt en richtte zich in een scherpe verklaring tegen het Sportpaleis-radicalisme.

Beide besluiten echter, het schorsingsbesluit over Niemöller en de zijnen en het afzettingsvonnis over Krause met de daarmee gepaard gaande verloochening van den Brandenburgschen bisschop Hossenfelder, die de Sportpaleisvergadering begunstigd had, had de rijksbisschop genomen zonder voeling te houden met de kerkleiders der landskerken en waren dus niet alleen autocratisch van aard, maar toonden ook aan, dat de leiding der kerk een gevaarlijken weg opging. Zoowel onder de Duitsche Christenen als onder de vrienden van den Pfarrernotbund ontstond een geweldige beroering. Een storm ging over het land. Op 25 November maakten de landsbisschoppen van Beieren, Wurtemberg, Hessen, Pfalz en Baden bekend, dat zij niettegenstaande het schorsingsbesluit van den rijksbisschop over Niemöller

en de zijnen, den Pfarrernotbund in zijn strijd tegen dwaalleeringen openlijk zouden blijven steunen. Op 29 Nov. trad het (eerst op 27 Sept. opgetreden) geestelijk ministerie af. En op 2 Dec. maakte de rijkskanselier Adolf Hitler bekend, dat in de theologische discussies in de evangelische kerk op geenerlei wijze van buiten af mocht ingegrepen worden, een neutraliteitsverklaring, die van staatswege een waarschuwing tegen de gevolgde politiek beteekende.

Het heeft den rijksbisschop duidelijk moeten maken, dat aan zijn politiek de rijksbisschoppelijke terughoudendheid en waardigheid ontbroken had. En inderdaad ging een en ander hem niet ledig voorbij. Het nieuwe geestelijk ministerie werd op 4 Dec. gevormd en droeg een verzoenend karakter. Op denzelfden dag legde de rijksbisschop het beschermheerschap over de geloofsbeweging der Duitsche Christenen neer. Op 8 Dec. hief het nieuwe geestelijk ministerie een aantal scherpe wetten uit den laatsten tijd op, o.a. over de Ariërparagraaph (die door een mildere regeling vervangen werd) en op 19 Dec. trad de veel omstreden radicale bisschop Hossenfelder als geestelijk minister en als bisschop van Brandenburg af.

Maar weldra keerde weer het blad. Op 20 Dec. werd de overeenkomt bekend, welke de rijksbisschop met den leider der Hitlerjeugd Baldur von Schirach gesloten had, krachtens welke overeenkomst de evangelische jeugd voor wat betreft haar lichamelijke en politieke opvoeding in de Hitlerjeugd werd ingelijfd, welke overeenkomst, hoe men ook over den inhoud mocht denken, in elk geval van zoodanig gewicht was, dat ze niet zonder overleg met de leiders der landskerken (nationale synode) had moeten gesloten worden. Eind December deelden de kerken van Beieren, Wurtemberg, Pfalz en Kurhessen dan ook mede, dat zij deze jeugdovereenkomst in het gebied hunner landskerk niet tot uitvoering zouden brengen. Op 4 Januari 1934 verraste Ludwig Müller de kerk met een noodverordening, welke de zachtere wetten van 8 December weer ophief en den predikanten op straf van ambtsontzetting verbood zich tegen de kerkregeering te Berlijn te verzetten. En toen op 7 Januari

de Pfarrernotbundleden een kanselafkondiging tegen deze autocratie deden, volgde een zoo groot getal schorsingen, dat het verzet catastrophaal werd. Bovendien bestreden een groot aantal kerkleiders en theologische hoogleeraren de rechtsgeldigheid der noodverordening van 4 Januari en ging op 12 Januari het laatst overgebleven lid van het tweede geestelijk ministerie (prof. Beyer) heen.

Daarmee was voor de tweede maal in enkele weken tijds de toestand onhoudbaar geworden, zeer zeker niet buiten schuld van den rijksbisschop, die ook thans weer bewees de wijze gematigdheid en voorzichtigheid, welke op zoo verantwoordelijke post noodzakelijk is, niet te bezitten en de kerk in een toestand bracht, waarbij elke rechtspositie onzeker werd en rechtbankuitspraken, die de ongeldigheid van bepaalde verordening belichtten, in de serie van opgeheven, weer ingetrokken, opnieuw herstelde en andermaal opgeheven verordeningen, feitelijk tot even zoo veel komische noten werden.

DE GELOOFSBEWEGING DER DUITSCHE CHRISTENEN

Moest het bovenstaande beoordeeld worden naar de qualiteiten van een persoon, dan ware Ludwig Müller aan de kwalen zijner politiek reeds toen ongetwijfeld bezweken. Dit geschiedde echter niet en de oorzaak hiervan is, dat deze overigens orthodoxe en geliefde prediker en goedbedoelende Christen juist in al deze boven in het licht gestelde handelingen een strijd streed, welke naar het oordeel zijner vrienden nog veel feller gestreden moest worden, den strijd nl. van het revolutionaire nieuwe tegen het afgeleefde oude. Het revolutionaire in Müllers handelingen is *beginsel*. Ter beoordeeling van de figuur en de positie van den rijksbisschop en de kerkleiding, is thans noodig over de geloofsbeweging der Duitsche Christenen te spreken.

De geloofsbeweging der Duitsche Christenen, over welker oprichting we boven reeds spraken, stamt voor een deel uit de oude kerkleden van vóór de revolutie, voor een ander deel uit de talloozen, die na de vernietiging van het

socialisme en communisme op voetspoor van het nationaalsocialisme weer naar de kerk en het Christendom terugstroomden. Deze menschen kenmerkten zich door een enthousiaste bekeering tot het Christendom, een groote liefde voor den nieuwen Christelijkgezinden koers van staat en volk, een van harte willen verbinden van de Christelijke gedachten met den opbouw van het derde rijk; maar zij kenmerkten zich evenzeer door een vrij groote onkunde betreffende de oude kerk, betreffende de daar heerschende wel gedegen en vastgegroeide tradities en ook betreffende de grondprincipiën van het Christendom zelf. Eenerzijds wantrouwden zij het nationaalsocialisme der oude kerkelijke leiders; zij oordeelden, dat deze menschen te log, te traag, maar half gevoelig voor het tempo van den nieuwen dag, de ware kinderen van het derde rijk niet waren. Anderzijds beukten zij te onberaden op het overgeleverde Christendom los, om daarin allerlei nieuwe ideeën en constructies in te hameren, zonder zich den tijd te gunnen de verhouding van het Christendom tot al dit nieuwe grondig door te denken. Ludwig Müller was hun vertrouwensman. Het is bekend dat deze voormalige legerpredikant zeer bevriend met Adolf Hitler was en als Christen in den tijd toen Hitler Duitschland nog winnen moest, met hart en ziel naast hem stond. Dit vergeet Hitler nooit. Dat vergeten ook de Duitsche Christenen niet. Müller heeft zijn gebreken, we noemden ze. Maar hij is op zijn hooge post niet gekomen zonder verdiensten, die hem in den nood, zoowel als in de overwinning, aan Hitlers zijde brachten. Hij is een volbloed nationaalsocialist, die als orthodox Christen tegelijkertijd den geest en het tempo van deze groote revolutie als een réveil en een hervormingsbeweging over de kerk zoekt te brengen en de roeping van een reformator in zich voelt. Hij *wil* niet in rust en vrede met de oude kerkelijke groepen als rijksbisschop samenleven. Hij wil de revolutie orthodox-Christelijk beleven en in de kerk principieel en practisch verwezenlijken en zoekt, opgedrongen door het enthousiaste der ontzaglijke schare Duitsche Christenen, elk moment de daad, die deze hervorming

der kerk verder brengen kan. Dit is het vuur, dat in zijn daden brandt en de achtergrond van al het onevenwichtige dat in deze vele revolutionaire situaties steeds opvalt. Er viel inderdaad iets op te knappen in de kerk. Ieder in Duitschland is het daarover eens. Het oude particularisme der 28 landskerken *moest* verdwijnen. De logge tegenwerking dergenen, die zeiden mede te willen werken, doch krachtens opvoeding en lange carrière toch *te veel* aan het traditioneele der oude constructies zich vastklemden, *moest* gebroken worden. De kerk *moest* een levende kerk zijn in het nieuwe Duitschland, vooraanstrevend met het tempo van den tijd om de plaats in het volksleven in te nemen, die het nationaalsocialisme haar gaarne verklaarde te willen geven. En daartoe was „tempo" noodzakelijk. Maar het Christendom moest daarbij worden bewaard en de Christelijke gedachte mocht het nieuwe niet tot eigen ondergang over zich laten komen, doch had over dit nieuwe te heerschen om het te modelleeren naar den eisch der Christelijke grondgedachte. En dit is geen kleine taak. Ook sterkere geesten dan Ludwig Müller zouden in deze branding moeite met het roer gehad hebben. Men moet hem niet alleen zien als man van autocratie en willekeur. Er zijn meer dingen ter verklaring noodzakelijk.

De geloofsbeweging der Duitsche Christenen bracht in haar richtlijnen bij menige orthodoxe en orthodox-klinkende uitspraak tal van gedachten naar voren, die een gevaar voor het confessioneele Christendom opleverden en tegenstand moesten opwekken.

Wij geven hier eerst den tekst der bekende, uit de kringen der Saksische Duitsche Christenen stammende, 28 *thesen*, welke door de „Duitsche Christenen", na de reorganisatie die deze beweging sinds de Sportpaleis-catastrophe onderging, onder haar nieuwe leiding (van den jurist dr. Kinder uit Kiel) als haar program en geloofsuitdrukking worden beschouwd, nl. als volgt:

„1. De Duitsche Evangelische kerk bestaat *in* den staat. Zij kan niet *naast* den staat een bestaan in een hoek voeren, zooals aan het Christendom vijandige stroomingen dat wil-

len. Zij kan niet bij een neutrale houding *tegenover* den staat volharden, zooals de kringen willen, die met wantrouwen tegenover den nationaalsocialistischen staat staan. Zij kan niet een kerk *boven* den staat zijn, zooals het in het oude staatskerkwezen was. Slechts als *kerk in den staat* is zij volkskerk. Zóó worden Luthers oorspronkelijke gedachten over staat en kerk werkelijkheid.

2. De Luthersche kerk kan om der wille van haar volksverbondenheid tegenover den nationaalsocialistischen staat geen concordaatshouding aannemen. Als volkskerk staat zij in vertrouwen jegens dezen staat. Kerkleider kan slechts zijn, wie het vertrouwen van de staatsleiding bezit. De staat waarborgt aan de kerk begunstiging en vrije ontplooiing; want staat en kerk behooren als de beide groote ordeningskrachten van een volk bijeen. Hun verhouding is die van het vertrouwen, niet die van het verdrag.

3. De volkskerk houdt rekening met bloed en ras, wijl het volk een bloeds- en wezensgemeenschap is. Lid der volkskerk kan derhalve slechts zijn, die naar het recht van den staat volksgenoot is. Ambtsdrager der volkskerk kan slechts zijn, die naar het recht van den staat ambtenaar zijn kan (de zoogen. Ariërparagraaph).

4. Volkskerk beteekent niet: uitsluiting van Christenen van ander ras van Woord en sacrament en van de groote Christelijke geloofsgemeenschap. De Christen van ander ras is niet een Christen van minderen rang, maar van anderen aard. Zoo maakt de volkskerk er ernst mee, dat de Christelijke kerk nog niet in de voleinding der goddelijke eeuwigheid leeft, maar aan de ordeningen gebonden is, die God aan dit leven gegeven heeft.

5. Wijl de Duitsche volkskerk in het ras een schepping Gods ziet, belijdt zij den eisch, het ras rein en gezond te houden, als Gods gebod. Zij beschouwt het huwelijk tusschen wie tot onderscheidene rassen behooren als een ingaan tegen Gods wil.

6. God eischt den ganschen mensch op. De verkondiging der kerk heeft het doel, den mensch onder den wil Gods te stellen.

7. Als kerk van Jezus Christus heeft zij voornamelijk de taak, den Duitschen mensch, die door God als Duitscher geschapen is, het evangelie van Jezus Christus te verkondigen.

8. Evangelie van Jezus Christus beduidt, dat God onze Heere en Vader is, dat deze God in Jezus Christus zich openbaart, en dat wij menschen alleen door Jezus Christus den weg tot den Vader vinden. Aan deze verkondiging is de kerk gebonden.

9. God plaatst den mensch in de levensordeningen van gezin, volk en staat. Daarom belijdt de volkskerk in den totaliteitseisch van den nationaalsocialistischen staat den roep Gods tot gezin, volk en staat.

10. De grondslagen der kerk blijven bijbel en belijdenis. De bijbel bevat de Christusboodschap, de belijdenis betuigt de Christusboodschap.

11. De beslissende openbaring Gods is Jezus Christus; oorkonde dezer openbaring is het Nieuwe Testament. Derhalve heeft dit voor alle verkondiging der kerk normatieve beteekenis.

12. Het Oude Testament heeft niet dezelfde waarde. De specifiek Joodsche volkszedelijkheid en volksreligie is overwonnen. Gewichtig blijft het Oude Testament, omdat het de geschiedenis en het verval van een volk ons overlevert, dat niettegenstaande Gods openbaring zich steeds weder van Hem verwijderde. De aan God gebonden profeten toonen in dit volk ons allen aan: De houding eener natie jegens God is beslissend voor haar lot in de geschiedenis.

13. Wij kennen alzoo uit het Oude Testament den afval der Joden van God en daarin hun zonde. Deze zonde wordt voor de geheele wereld openbaar in de kruisiging van Jezus. Van toen af drukt de vloek Gods op dit volk tot den huidigen dag. Wij kennen echter tegelijkertijd uit het Oude Testament de eerste stralen van de liefde Gods, die zich in Jezus Christus volkomen openbaart. Om deze kennis kan de volkskerk het Oude Testament niet loslaten.

14. In de Augsburgsche confessie en de overige belijdenisschriften der Duitsche reformatie wordt de inhoud der

Christelijke verkondiging betuigd. Wij zijn door deze belijdenissen met onze vaderen in het geloof verbonden. Een kerk zonder belijdenis ware als een staat zonder grondwet en wet.

15. Belijdenis is altoos aan een bepaalden tijd met zijn vragen gebonden.

Bepaalde vragen, op welke de belijdenissen der vaderen antwoorden, bestaan voor ons heden niet meer. Bepaalde vragen echter, op welke de belijdenissen der vaderen nog niet antwoorden konden, worden ons heden gesteld. Wij zoeken derhalve vanuit de belijdenis der vaderen een als belijdenis gesteld antwoord der volkskerk op de vragen van onzen tijd te vinden: niet terug *tot* het geloof der vaderen, maar voorwaarts *in* het geloof der vaderen.

16. De volkskerk keert zich tegen het liberalisme. Het liberalisme neemt het geloof aan Jezus Christus weg, wijl het in Hem *slechts* een mensch ziet. Het kent Jezus *slechts* als verkondiger van een hooge zedelijkheid of als heldhaftige persoonlijkheid. Het stelt de menschelijke rede boven God. Voor ons is Jezus Christus Gods Zoon, zijn verschijning het wonder der menschheidsgeschiedenis.

17. De volkskerk keert zich echter ook tegen de pogingen om het Christusgeloof door een religie te vervangen, die op het rasgevoelen gebouwd wordt. Alle religie is als zoeken en vragen naar God, naar de rassen verscheiden. Jezus Christus echter is in zijn wonderbare persoon de vervulling van al datgene, wat in de menschelijke ziel aan heimwee, vraag en hoop levend is. De strijd of Jezus Jood of Ariër was, raakt het wezen van Jezus in het geheel niet. Jezus is niet drager van een menschelijken aard, maar onthult ons in zijn persoon Gods aard.

19. De Duitsche volksreligie kan derhalve slechts een Christelijke zijn. Het Christendom heeft verschillende uitdrukkingswijzen naar ras en volkswezen. Derhalve worstelen wij om de verwerkelijking van een Duitsch Christendom.

20. Dit Duitsche Christendom vinden wij in Maarten Luther belichaamd. Wij zien in Luthers reformatie het doorbreken van een Duitsch Christusgeloof. Duitsch Chris-

tendom heet Lutherdom. Als Duitsche Lutheranen zijn wij geheel Duitsch en geheel Christelijk.

21. Er worden thans allerlei dingen over den mensch beweerd, die dwaling zijn. Dwaling is de bewering: de mensch heeft geen verantwoordelijkheid voor God en daarom geen schuld voor Hem. Dwaling is de bewering: de mensch kan uit eigen kracht levenslot en dood overwinnen. Dwaling is de bewering: de mensch vermag zich zelf te verlossen.

22. Zondengebondenheid, noodlotsdwang, doodsmacht worden alleen in het geloof aan Jezus Christus overwonnen. Door Hem bekomen wij vergeving der schuld, contact met God, eeuwig leven.

23. Daarmee is geen vernedering, maar een nuchtere beoordeeling van den mensch uitgesproken. Zijn adel is de verbondenheid met God, die hem door Jezus Christus nieuw geschonken wordt.

24. Dat is de Christelijke heilsboodschap, die de mensch van alle tijden en volken van noode heeft. Het heil is in het kruis en in de opstanding van Jezus vast gegrond.

25. Deze verkondiging, die met den werkelijken God en den werkelijken mensch op gelijke wijze ernst maakt, verhindert den terugkeer van materialisme en liberalisme langs den omweg der religie.

26. Christusgeloof, dat niet tot daad wordt, is in een volkskerk waardeloos. De daad van het Christusgeloof is besliste strijd tegen al wat boos is en moedige vastbeslotenheid tot dienst en offer.

27. Daarom verstaat de volkskerk onder positief Christendom (punt 24 van het partijprogramma); geloof aan Christus, verlossing door Christus, handelen uit Christus.

28. Dit Duitsch Christendom vormt de eenige grondslag, op welken zich Duitsche menschen ook in het geloof vereenigen kunnen.

Tot zoover de 28 thesen.

Men ziet het: de belijdenisbeweging drukt zich orthodoxer uit dan deze geloofsbeweging der Duitsche Christenen. En het is niet moeilijk in deze 28 thesen de punten aan te

wijzen, waar de Christelijke kerk naar luid harer confessies een taak van critiek heeft. En deze critiek is in den kerkstrijd ook ter dege uitgebracht. Ze concentreerde zich in het algemeen op een 4-tal punten, die wij hier nader aanduiden en omschrijven in verband met de door de belijdenisbeweging uitgebrachte critiek.

In de *eerste* plaats is in de 28 thesen het *anti-semitisme* opvallend en kan men in de thesen 11, 12 en 13 zien, welke consequenties dit anti-semitisme ten opzichte van het Oude Testament heeft. „Het Oude Testament heeft niet dezelfde waarde als het Nieuwe Testament" (Das Alte Testament hat nicht den gleichen Wert) en de oorkonde der openbaring van Jezus Christus is het Nieuwe Testament. Hiertegenover heeft de Christelijke kerk te handhaven, dat het Oude Testament evenzeer oorkonde der openbaring van Jezus Christus is als het Nieuwe Testament en dat Jezus de Messias is. Het staatkundig anti-semitisme van het nationaalsocialisme infecteert hier de theologie met gedachten, die tegenspraak moeten vinden.

In de *tweede* plaats leggen de Duitsche Christenen een te sterken nadruk op „bloed en bodem". Adolf Hitler heeft het Duitsche volk weer nationaal bewust gemaakt, de beteekenis van bloed en bodem bewust gemaakt en daarbij ook een appèl gedaan op het Christendom. Maar... als de Duitsche Christenen nu spreken van een „im Volkstum verwurzeltes Christentum" (een in het volkswezen geworteld Christendom), treedt een fout aan den dag. Het Christendom kan alleen in het geloof geworteld zijn, niet in het volkswezen. Bisschop Hossenfelder betuigde: „Vanuit het volk zelf verkrijgt het geloof van den tegenwoordigen tijd zijn eigenlijken zin"; dat is dezelfde fout. De rijksbisschop zeide het niet anders; hij sprak over „de *uit het volkswezen* geboren kracht, om het evangelie aan te grijpen". De tegenstanders sloegen hierbij soms op Karl Barths voetspoor tot het ander uiterste over. Stelden de Duitsche Christenen uit geestdrift voor Duitschland de algemeene openbaring op voornoemde wijze principieel op één lijn met de bijzondere openbaring en soms zelfs boven deze, de belijdenis-

beweging, voorzoover ze zich aan Karl Barth oriënteerde, maakte de bijzondere openbaring als de loutere Woordprediking te veel los van de algemeene openbaring en verwaarloosde de beteekenis van deze.

In de *derde* plaats is bij de Duitsche Christenen de neiging op te merken, om de prediking van het Lam, dat de zonde der wereld draagt, op te offeren aan de idee van den heldhaftigen aard van den noordschen mensch. Het is bij de Duitsche Christenen niet altoos on-orthodox of anti-orthodox bedoeld, maar het is wederom de invloed van de politieke overtuiging, van de opwekking en herleving van Duitschland tot manhaftigheid, die hun parten speelt. De belijdenis van de verdorvenheid der menschelijke natuur, van de noodzakelijkheid van geloof en bekeering, van den vrede door het bloed des kruises alleen, ligt hun niet en komt, zonder geloochend te worden, in hun richtlijnen en schrifturen niet voldoende tot haar recht. „De nationaal-socialistische overtuiging is niet een Christelijke, ook niet een heidensche, maar een politieke. Goed, daarin staan wij als Christenen en niet-Christenen schouder aan schouder. Maar men mag niet vanuit de politiek aan het evangelie daaraan wezensvreemde bestanddeelen opdringen" (aldus dr. Humburg, Barmen-Gemarke den 18 Maart 1934 in de Westfalenhal te Dortmund). En toch is dat de kwaal. Het woord van zonde en genade is niet in overeenstemming met het natuurlijk denken van den mensch. En hier werd het natuurlijk wezen van den mensch dermate verheerlijkt, dat de leer van zonde en genade bewust en onbewust hinderlijk begon te worden. In de kringen der Duitsche Christenen vindt men vele orthodoxen; en deze staan in de voorste rijen. Maar men zou in dezen weg toch ten slotte in het tegengestelde der orthodoxie uitkomen. De bestrijding was en is noodzakelijk.

In de *vierde* plaats rijst de vraag, of de uitwendige vorm der kerk wel zoo bijkomstig is als de Duitsche Christenen betoogen. Het wereldsche „Führer-principe", hetwelk een priesterheerschappij schept met minder breidels dan de Roomsch-Katholieke, en een bisschoppenkerk, in welke nie-

mand buiten den bisschoppenkring meer mee te spreken heeft, behoort allerminst tot de bijkomstigheden, maar raakt het wezen der kerk. Bisschop Peter te Maagdenburg zeide bij zijn intreerede: „Voor het Duitschland van het derde rijk bestaat er maar één autoriteit, de autoriteit van den Führer". Dat nu geldt wel voor het Duitschland van het derde rijk, maar niet voor de gemeente des Zoons van God.

Er zijn buiten deze 4 hoofdpunten nog meer punten te noemen, doch de hoofddiscussiepunten zijn in dit viertal samen te vatten.

Voorts voegen we hieraan toe, dat er in de geschiedenis der geloofsbeweging een groeiende toeneiging naar het orthodoxe standpunt valt op te merken. Aanvankelijk overheerschte onder leiding van de eenigszins beruchte Hossenfelder het radicalisme. Op de Sportpaleisvergadering van 13 November culmineerde dit. De rijksbisschop heeft echter de verdienste dit sterk geremd te hebben. Hij ontzette Krause 15 November 1933 uit zijn ambt, hij legde ook het beschermheerschap over de beweging neer (4 December 1933), hij maakte dat toen de geheele beweging ontbonden werd en opnieuw in anderen vorm, met ander program en onder nieuwe leiding (dr. mr. Kinder uit Kiel) een aan de orthodoxie meer verwanten koers insloeg. Dat zijn verdiensten. En die werden nog des te grooter, toen de radicale groepen onder den indruk en tengevolge van dezen veranderden koers zich genoodzaakt zagen, om zich van de Duitsche Christenen af te scheiden, waardoor de rechts gerichte koers der Duitsche Christenen natuurlijk nog versterkt werd.

Dit werd gemanifesteerd op de „Reichstagung" der Duitsche Christenen van 21-23 September 1934 te Berlijn, waar de redevoeringen, inzonderheid van den rijksleider dr. Kinder, alles zochten te vermijden wat aan de critiek voedsel kon geven en alles vooropstelden, wat den rechtschen koers kon accentueeren.

DE HEIDENSCHE BEWEGING

De radicale völkische en germaansch-religieuse groepen, die zich van de Duitsche Christenen afscheidden en dooreen genomen gezamenlijk als de „heidensche" beweging worden gekarakteriseerd, zijn niet van grooten invloed, te minder nog waar de middelpuntvliedende krachten onder deze beweging buitengewoon groot bleken.

We noemen als tot deze beweging behoorende:

1. De *Volkskirchliche deutsche Glaubensbewegung*, leider dr. Heinrich Krause, de man van de Sportpaleisrede, opgericht 19 Nov. 1933. Krause vorderde in bedoelde rede o.a.: bevrijding „van iedere wijze van priesterheerschappij en richtingsterreur, van iedere wijze van zielverjoodsching en religieuse besnijdenis". Bij deze groep behooren ook dr. Reinhold Krause, prof. dr. Hermann Mandel.

2. De *Deutsche Glaubensbewegung*, Pinksteren 1934 uit eenige kleinere groepen samengesmolten (nl. uit den Freundenkreis der kommenden Gemeinde van prof. Hauer, de Deutschgläubige Gemeinschaft, de Deutschnordische Glaubensbewegung, de Nordische Glaubensgemeinschaft, de Germanische Glaubensgemeinschaft, een deel van „Adler und Falken" en den Rig-Kreis). Dit is de eigenlijke beweging van „Blut und Boden". Haar eerste programartikel luidt: „Die Deutsche Glaubensbewegung will die religiöse Erneuerung des Volkes aus dem Erbgrunde der deutschen Art" (De D. G. wil de religieuse vernieuwing van het volk vanuit den erfgrond van het Duitsche volkswezen). Haar leider is prof. dr. Wilhelm Hauer te Tübingen. Mede behooren tot deze beweging: graaf Ernst zu Reventlow, de redacteur van de Reichswart, vermaard om zijn puntige pen, Friedrich Wilhelm, Prins zur Lippe, e.a.

3. De *Nordische Glaubensbewegung*, leider Landgerichtsrat Norbert Seibertz, welke groep de oeroude heidensche gedachte van het al zonder „Jenseitshoffen und Erlösungsnot" belijdt.

4. *Prof. dr. Ernst Bergmann*, die vroeger tot de Deutsche Glaubensbewegung behoorde, maar zich afscheidde.

Dan zijn er nog verscheidene kleinere groepen, naar men beweert niet minder dan samen 32.

De grootste groep, die van Hauer en Reventlow, vroeg bij den staat erkenning aan als „derde" confessie, hetgeen haar het recht tot godsdienstonderwijs in de scholen geven zou (naast Roomsch-Katholieken en Protestanten), maar de staat heeft dit afgewezen.

Generaal Erich Ludendorff met zijn strak heidenschen Tannenbergbond bleek voor deze groepen van de „derde confessie" niet veel respect te hebben; hij noemde in een vaak geciteerd woord de heele geschiedenis „Simmelsammelsurium".

Inderdaad is de invloed dezer groepen, althans op het kerkelijk leven, niet groot. In den kerkstrijd spelen zij — afgezien van de puntige pen van graaf Reventlow — geen rol van beteekenis, te minder sinds in November en December 1934 een geheel getal van „heidensche" groepen zich weer aan de leiding van prof. dr. Wilhelm Hauer onttrok en sterke verbrokkeling intrad. De „Nordische Zeitung", het strijdblad van de „Nordische Glaubensbewegung" van December 1934, deelde mede, dat de Nordische Glaubensgemeinschaft, de Nordische Religionsgemeinschaft en de Nordisch-religiöse Arbeitsgemeinschaft (alle drie daarna weer vereenigd in de Nordische Glaubensgemeinschaft) zich reeds eenigen tijd geleden van Hauer hadden los gemaakt, en nu ook de „Germanische Glaubensbewegung" en eveneens de „Adler und Falken" dit voorbeeld hadden gevolgd, idem de schilder prof. Fahrenkrog. Het verbod (van staatswege) van den „Bond van vrij-religieuse gemeenten van Duitschland", ontbonden wegens het schuilplaats bieden (naar Görings ministerieele verklaring) aan marxistische en communistische oppositie-cellen, van welken bond Hauer (tot 15 Juni 1934) voorzitter was, was hier niet vreemd aan.

DE DERDE PHASE VAN DEN STRIJD

Half Januari 1934 — na het heengaan van den laatsten kerkminister (prof. Beyer) — was de toestand zoo verward,

dat alle groepen blijde de gelegenheid aangrepen om in audiëntie bij den rijkskanselier Adolf Hitler ter bespreking van den toestand ontvangen te worden.

Hitler is niet dan met de uiterste moeite te bewegen zich met den kerkstrijd te bemoeien. Hij wil deze bemoeienis niet en kan er slechts door dwingende noodzakelijkheden toe genoopt worden. Zijn standpunt sprak hij duidelijk uit in een radio-rede op 22 Juli 1933, den avond vóór de kerkelijke verkiezingen.

„Het nationaalsocialisme", aldus Hitler, „heeft steeds verzekerd, dat het vast besloten is om de Christelijke kerken onder bescherming van den staat te nemen. De kerken harerzijds kunnen er geen seconde over in twijfel zijn, dat zij deze staatsbescherming van noode hebben en slechts daardoor in de gelegenheid komen om haar religieuse missie te vervullen... De staat moet omgekeerd van de kerken verlangen, dat zij hem ook harerzijds die ondersteuning ten deel doen vallen, welke hij tot zijn bestaan behoeft. Kerken, die ten opzichte van den staat geenerlei positieve vrucht in dezen zin kunnen aanwijzen, zijn voor den staat precies even waardeloos, als de staat waardeloos is voor een kerk, ten opzichte van welke hij niet in staat is *zijn* plicht te vervullen... Als nationaalsocialist heb ik den hartelijken wensch een niet minder klare regeling (als met de Roomsch-Katholieke kerk in het concordaat getroffen werd) ook met de Evangelische kerk te treffen. Dat onderstelt zeer zeker, dat in plaats van het groot getal der Evangelische (lands)kerken, indien eenigszins mogelijk, een eenige rijkskerk trede. De staat heeft er geen belang bij, met 25 of 30 (lands)kerken te onderhandelen, des te meer daar hij overtuigd is, dat tegenover de gigantische taak van dezen tijd ook hier een samenvoeging aller krachten vruchtbaar moet worden geacht. De sterke staat kan slechts wenschen, dat hij zijn bescherming aan zulke religieuse lichamen geven kan, die hem ook hunnerzijds weder nuttig kunnen zijn."

Den 30en Januari 1934 — na de audiëntie der kerkleiders bij hem op 25 Januari 1934 — zeide Hitler in den rijksdag: „Vervuld van den wensch, om de in de beide Christe-

lijke confessies verankerde groote religieuse, moreele en zedelijke waarden voor het Duitsche volk te bewaren, hebben wij de politieke organisaties vernietigd, de religieuse instellingen echter gesterkt. Wij allen leven daarbij in de verwachting, dat de aaneensluiting der evangelische landskerken en der confessies tot één Duitsche Evangelische rijkskerk aan het heimwee van hen, die in de verbrokkeldheid van het evangelische leven een verzwakking der kracht van het Evangelisch geloof meenden te moeten vreezen, een werkelijke bevrediging moge schenken."

Zijn neutraliteit en de neutraliteit van de rijksregeering in de geloofsvragen, welke in den kerkstrijd aan de orde kwamen, sprak Hitler herhaaldelijk en met nadruk uit. Het vertrouwen van alle groepen behield hij onverzwakt en onvermengd.

Zoo kwam de 25e Januari 1934, de dag waarop Hitler de kerkelijke leiders in audiëntie ontving, in de noodzakelijkheid iets te doen ter oplossing van de ondragelijk geworden moeilijkheden. Bij hem vereenigden zich dien dag al de leiders der strijdende groepen, de rijksbisschop, de landsbisschoppen van de latere belijdenisbeweging (Meiser, Wurm, Mahrarens, Schöffel), van de Duitsche Christenen (Coch, Adler, Oberheid), praeses Koch-Oeynhausen, de voorzitter van den Pfarrernotbund Martin Niemöller, dr. Lauerer (candidaat voor het geestelijk ministerie), de professoren Fezer, Beyer en Otto Weber, de voorzitter van de Duitsche Christenen mr. Kinder e.a., voorts minister-president Hermann Göring, de rijksminister van binnenlandsche zaken dr. Frick en het hoofd zijner afdeeling voor kerkelijke aangelegenheden Ministerialdirektor dr. Buttmann.

De conferentie begon dramatisch. Hermann Göring las aan het begin een opgevangen telefoongesprek voor, dat Martin Niemöller 1½ uur voor den aanvang der audiëntie gehouden had, met de volgende woorden: „Wij hebben onze mijnen goed gelegd, wij hebben ons memorandum (dat de bedoeling had den rijksbisschop ten val te brengen) den rijkspresident gezonden, wij hebben de zaak goed in elkaar gezet, vóór de kerkpolitieke bespreking van heden zal de kanselier

in gehoor bij den rijkspresident zijn en van den rijkspresident de laatste toebereiding (die letzte Oelung) ontvangen." Hitler vertoornde zich over de poging den rijkspresident tegen hem uit te spelen. Martin Niemöller had een kwaad moment. Maar de audiëntie verliep in ongedachten vrede, misschien wat al te sterk onder den indruk van het Niemöller-moment.

Hitler drong zoo sterk mogelijk aan op herstel van den vrede.

Den 26en Januari vergaderden de landsbisschoppen onder leiding van den Hamburgschen landsbisschop dr. Schöffel met den rijksbisschop; deze zegde toe alles te zullen doen wat mogelijk was om den vrede te bevorderen en de zorgen der kerkleiders weg te nemen. Den 27en vergaderde men opnieuw. De rijksbisschop verzekerde opnieuw, dat ook zijns inziens de kerk gebouwd moest worden „op grond van het Woord van God" en dat daartoe „bijbel en belijdenis" klaar en duidelijk de kerk regeeren moeten, zegde toe de landskerkleiders sterker dan voorheen te zullen raadplegen, spoedig een nieuw geestelijk ministerie, gehoord de voordracht der kerkleiders, te zullen vormen en de noodverordening van 4 Januari zeer gematigd te zullen uitvoeren. Aan het eind der vergadering werd een verklaring voorgelezen, die de vergadering stilzwijgend, maar ook zonder tegenspraak, aanhoorde en den volgenden dag als de gezamenlijke verklaring der leiders van de Duitsche kerken in de pers verscheen, aldus luidende:

„De verzamelde kerkleiders stellen zich gesloten achter den rijksbisschop en zijn van zins zijn maatregelen en verordeningen in den door hem gewenschten zin door te voeren, de kerkpolitieke oppositie tegen deze maatregelen en verordeningen te verhinderen en met alle hun krachtens de kerkgrondwet ten dienste staande middelen de autoriteit van den rijksbisschop te versterken."

Hoe het zij, de kans op vrede was er weer. Maar ze ging spoedig teloor.

Vooreerst werd de noodverordening van 4 Januari in vele gebieden zeer streng doorgevoerd en werden zeer velen

„beurlaubt".

Dan zette veel kwaad bloed, dat de Hamburgsche landsbisschop dr. Schöffel tot terugtreden genoopt werd. De Duitsche Christenen in Hamburg ageerden nl. zoo fel tegen hem, dat de Hamburgsche staat verklaarde niet meer met dr. Schöffel te kunnen samenwerken, zoodat dr. Schöffel terugtreden moest. De rijksbisschop had dit natuurlijk kunnen voorkomen.

Ook werd de raad van landskerkleiders niet samengeroepen.

Ook werd weken lang zonder geestelijk ministerie geregeerd en desniettegenstaande toch een reeks van kerkwetten en verordeningen van zeer ingrijpenden aard uitgevaardigd, o.a. een wet waarbij de rijksbisschop als Pruisisch landsbisschop alle rechten en bevoegdheden van de Pruisische kerkelijke lichamen aan zichzelf overdroeg. En toen ten slotte een geestelijk ministerie benoemd werd, bleek de door de leiders der landskerken voorgedragene niet benoemd te zijn.

Dit alles had tot gevolg, dat de landsbisschoppen van Beieren en Wurtemberg, dr. Meiser en dr. Wurm, het zwijgen na 27 Januari verbraken en in een ernstig schrijven aan den rijkskanselier Adolf Hitler, dato 8 Maart 1934, en in een daarop volgende 2 uur durende audiëntie hem mededeelden, dat de door den rijkskanselier zoo zeer gewenschte vrede na 25 Januari niet tot stand gekomen was; dat de bisschoppen tot het inzicht gekomen waren, dat zij onjuist gehandeld hadden, door den 27en Januari zonder meer aan de toezeggingen van den rijksbisschop geloof te hechten en dat zij om der wille van het wezen der kerk en het handhaven der belijdenis hun toenmalige toezeggingen thans terugnemen moesten.

Maar de eigenlijke explosie van de opgehoopte ergernissen vond den 16en Maart te Dortmund plaats. We zeiden, dat de rijksbisschop na 27 Januari een reeks van kerkwetten en besluiten nam, die met de besprekingen van 25, 26 en 27 Januari in strijd waren. Deze reeks van kerkwetten en besluiten betrof de „Eingliederung" van de Pruisi-

sche landskerk, de eerste en de grootste landskerk van Duitschland, het begin van de later zoo totaal mislukkende dwang-Eingliederungspolitiek, voor welke met name de nieuwe helper van den rijksbisschop Ministerialdirektor August Jaeger, voorheen reeds bekend als staatscommissaris over de kerk in de verwarde dagen na het terugtreden van Von Bodelschwingh, verantwoordelijk is. August Jaeger, een der hoogere ambtenaren van het ministerie van opvoeding, heeft gemeend, dat de eenheid der 28 landskerken, gelijk die door de door allen onderteekende kerkgrondwet van 11 Juli 1933 was aanvaard, nu ook vanuit het ééne gezagscentrum te Berlijn (de kerkregeering) door een zuiver samenstel van bestuursbepalingen kon worden afgedwongen. En daarmee heeft hij de derde periode van den strijd tot een mislukking gemaakt, die den 16en Maart te Dortmund begon.

Nadat reeds op 26 Januari 1934 de rijksbisschop als Pruisisch landsbisschop (waartoe hij 13 Augustus 1933 door den Pruisischen kerksenaat gekozen was) bij een kerkwet de rechten van den kerksenaat aan zich getrokken had, met het recht den Pruisischen opperkerkeraad verordeningen te kunnen opleggen, hief hij 7 Februari de rechten van den opperkerkeraad in Pruisen op. Daarop volgde op 23 Februari de installatie van een nieuw geestelijk ministerie, bestaande uit den Koblenzer plaatsvervangenden Landespfarrer dr. Forsthoff (het Rijnland heeft geen bisschop, maar een Landespfarrer), dr. Fritz Engelke, den leider van het Rauhe Haus te Hamburg en ds. Weber (weldra professor in de Geref. dogmatiek te Göttingen), die „commissarisch" de Gereformeerde aangelegenheid in dit kerkministerie bleef behartigen. Juridisch lid van het geestelijk ministerie werd op 12 April 1934 Ministerialdirektor Jaeger, die zijn staatkundige functies behield en later den titel „Rechtswalter", rechtsbestuurder, kreeg. Dit kerkministerie was bereid, de Eingliederungswetgeving te steunen. Voorts benoemde de rijksbisschop tot „chef van zijn staf" (!) dr. Oberheid (wiens functie in Juni daaropvolgend wegens zijn geprononceerd radicalisme in nieuw-heidenschen zin echter

weer met „Beurlaubung" eindigde) en stichtte hij een bureau van buitenlandsche zaken onder leiding van dr. Th. Heckel, die den bisschopstitel bij deze gelegenheid verkreeg, bisschop zonder ambtsgebied. Nadat hij ten slotte de bestuursaangelegenheden (Verwaltungsfragen) aan de zeggenschap van het geestelijk ministerie had onttrokken en gereserveerd voor zichzelf en den „chef van zijn staf", waren de noodige voorbereidingen getroffen en kon de „Eingliederung" van Pruisen volgen. Bij kerkwet van 1 Maart droeg de rijksbisschop alle bevoegdheden van den Pruisischen landsbisschop over aan de Duitsche Evangelische kerk (dus aan zichzelf in qualiteit van rijksbisschop) en vaardigde vervolgens 2 Maart 1934 als rijksbisschop een kerkwet uit op de leiding der Pruisische kerk, welke deze kerk als onderdeel van de rijkskerk reorganiseerde. De merkwaardige derde paragraaph dezer wet, over welke te Dortmund de botsing ontstond, luidde aldus:

„De provinciale synodes[1]) moeten nieuw gevormd worden. Zij komen binnen twee weken na het in kracht treden dezer wet te zamen, teneinde uit haar midden de nieuwe provinciale synodes te vormen. De vorming der nieuwe provinciale synodes is het eenige punt van het agendum; een discussie vindt niet plaats. De nieuwe provinciale synode bestaat uit den bisschop (Bischof oder Landespfarrer) als praeses, 18 leden en een vertegenwoordiger der theologische faculteit van de provinciale universiteit. Van de 18 leden worden er 12 door de tot dusver bestaande provinciale synode gekozen en 6 door den bisschop benoemd. De helft der leden moeten leeken zijn. De keuze geschiedt in overeenstemming met de op grond der verkiezingen van 23 Juli 1933 bestaande samenstelling van de tot dusver bestaande provinciale synodes. Het faculteitslid wordt op voordracht der faculteit door den bisschop (Bischof oder Landespfarrer) benoemd. Komt een keuze door de tot dusver bestaande provinciale synode niet in één zitting tot stand, dan benoemt de bisschop (Bischof

[1]) De Pruissische kerk is in een aantal kerkprovincies ingedeeld.

oder Landespfarrer) de gezamenlijke leden der nieuwe provinciale synode. Tegelijk met de vorming der nieuwe provinciale synode geldt de tot dusver bestaande provinciale synode voor ontbonden."

Den 16en Maart 1934 kwam te Dortmund de Westfaalsche provinciale synode onder voorzitterschap van dr. Koch te Bad-Oeynhausen volgens deze kerkwet te zamen.[1]) Ze was de eenige provinciale Pruisische synode, in welke de „Duitsche Christenen" niet de meerderheid hadden. Praeses dr. Koch verklaarde in zijn openingsrede, dat hij aan de Westfaalsche synode niet kon voorstellen om volgens § 3 der kerkwet van 2 Maart 1934 te handelen, daar de kerkwetten over de Pruisische kerk van 26 Januari, 7 Februari, 1 Maart en 2 Maart niet rechtsgeldig waren en bovendien krachtens art. 161 van de stichtingsoorkonde der Evangelische kerk van de Oud-Pruisische Unie de kerkprovincies Westfalen en Rijnland de bijzondere voorwaarde hadden bedongen en verworven, bevestigd bij kabinetsorder van 5 Maart 1835, dat o.a. inzake de samenstelling der provinciale synode, de bevoegdheid van den praeses dezer synode en de bevoegdheden dezer synode zelve, niets veranderd zou kunnen worden zonder de uitdrukkelijke instemming der provinciale synodes van Westfalen en Rijnland zelve. Westfalen en Rijnland hadden indertijd deze voorwaarde bij hun toetreding tot de Oud-Pruisische kerk gesteld, omdat in deze beide kerkprovincies vanouds een sterke voorliefde voor het presbyteriaansch kerksysteem bestaat en zij waarborgen wenschten te hebben, dat de presbyteriaansche inrichting van het kerkbestuur dezer provincies niet zonder hun toestemming veranderd zou kunnen worden. Dit zou nu toch met dwang gebeuren en daarom riep dr. Koch de synode op om hem te volgen in een absolute weigering, aan de Berlijnsche bevelen te gehoorzamen.

---

[1]) Dit leze men nader in het sterk orienteerde boekje: *Bekennende Kirche im Kampf* door ds Karl Immer, tegen kostprijs (25 cts.) hier te lande verkrijgbaar bij het Ned. Christ. Persbureau te Zwijndrecht.

Een heftige discussie ontstond en de aanwezige Duitsche Christenen verlieten de vergadering. Toen daarna door afroepen der namen bleek dat de synode nog een voldoend aantal aanwezigen telde om een rechtsgeldig besluit te nemen, en praeses dr. Koch het voorstel in stemming wilde brengen om te weigeren aan de verordening van den rijksbisschop te gehoorzamen, traden twee ambtenaren der geheime politie naar voren, die verklaarden in opdracht van het kerkbestuur de vergadering voor ontbonden te moeten verklaren en het verder vergaderen te verbieden.

Den eigen middag kwam de meerderheid der leden van de op deze wijze ontbonden synode in een andere zaal te Dortmund opnieuw samen, verklaarde zich te zijn *de wettige voortzetting* van de ten onrechte ontbonden provinciale synode van Westfalen en constitueerde zich als de *Evangelische belijdenissynode* (Bekenntnissynode) *in Westfalen*, praeses dr. Koch. Tevens werd een Westfaalsche *„broederraad"* benoemd (eveneens dr. Koch praeses), aan welken de dagelijksche leiding werd opgedragen.

Daarmee was een daad van groote beteekenis geschied. Daarmee was in beginsel de kerkregeering te Berlijn als wettige kerkregeering verworpen en in beginsel een nieuwe kerkregeering gevormd.

De proclamatie, waarmee de Westfaalsche belijdenissynode zich tot het Protestantsch deel van het Duitsche volk richtte, luidde aldus:

„I. De eenheid der kerk berust op de belijdenis van den éénen Heere en meester der kerk Christus, en de schriftuurlijke bediening der sacramenten. Uit de gehoorzaamheid aan het Woord ontspruit de rechte prediking, de rechte gemeenschap en de rechte orde der kerk. In de kerk der reformatie geldt slechts het ambt, dat zijn autoriteit aan het Woord Gods ontleent. Het ontvangt zijn last in de gemeente, die onder het Woord leeft. De kerk heeft een geestelijke leiding noodig, die haar opdracht uit de levende gemeente ontvangt en haar met het Woord dient. Zulk een levend mèt-elkander-handelen van ambt en gemeente was het streven der vaderen van onze Westfaalsche-Rijnlandsche

kerkenordening. Het vond in de eigen verantwoordelijkheid der gemeente zijn onvervreemdbaar uitgangspunt en verwacht zijn vervulling van een geestelijke leiding der kerk, die deze zelfverantwoordelijkheid der gemeente met het Woord dienend tegemoet treedt.

II. Wij betreuren, dat onze oude kerk zwak in het belijden was. Wij gevoelen ons gescheiden van de tegenwoordige kerkregeering, die van de belijdenis spreekt, maar tegen Schrift en belijdenis handelt. Waar de eenheid slechts in den uitwendigen vorm bestaat, daar houdt het vragen naar het Woord op. De kerkregeering wordt tot een ongeestelijke geweldheerschappij. Dit moet de gemeenten verwoesten en de kerk de ontbinding tegemoetvoeren en kan de dwaalleer niet afweren. Onder zulk een regeering verliest de kerk haar leerambt en haar herdersambt. Zij verliest den bijbelschen maatstaf der tucht. Haar leden kan zij niet meer tot een Christelijk leven en een Christelijken wandel toeleiden. De gemeenschap des geloofs valt uiteen. De tegenwoordige kerkregeering is daarom zonder geestelijke autoriteit en zonder kerkelijk aanzien.

III. De Evangelische Belijdenissynode in Westfalen weet zich verantwoordelijk voor het geestelijk leven der kerkprovincie. Zij neemt de geestelijke leiding der gemeenten op zich en roept alle belijdende leden der gemeenten op, om zich onder haar leiding te stellen. Den door haar benoemden Broederraad geeft zij de opdracht, de predikanten, ouderlingen en gemeenten met zijn raad te dienen, hen te sterken en aangevochten gewetens te vertroosten. Zij draagt hem de vertegenwoordiging der belijdende kerk van Westfalen op. Zij vermaant alle predikanten, ouderlingen en gemeenten, de raadgevingen van den Broederraad op te volgen. Zij vermaant alle leden der belijdende kerk, vast te staan en blijde en getroost te zijn in het belijden.

En nu, geliefde broeders, wij bevelen U Gode en het Woord zijner genade. De leeraars komen en gaan. Het Woord blijft en behoudt zijn kracht van geslacht tot geslacht. God is een rots. De genade zij met allen, die onzen Heere Jezus Christus in onverderfelijkheid liefhebben."

Den 18en Maart antwoordde het kerkvolk van Westfalen en Rijnland op deze beteekenisvolle gebeurtenis. De oproep vloog rond, samen te komen in de reusachtige Westfalenhal te Dortmund, waar Zondag 18 Maart 20000 menschen samen waren; en nog was de zaal te klein. Twee groote kerken van Dortmund werden tevens gevuld. Sprekers waren: ds. Lücking - Dordtmund, ds. Schulz - Barmen, dr. Humburg - Barmen, dr. Koch - Oeynhausen, dr. Friedrich von Bodelschwingh - Bielefeld.

De beide dagen, 16 en 18 Maart, hebben een geweldige echo gevonden in het Duitsche volk. Er was reeds een „Vrije Evangelische synode in Rijnland" op 18 en 19 Februari 1934 (te Wuppertal-Barmen) aan Dortmund voorafgegaan: een minder formeel kerkelijk-politieke synode dan de Westfaalsche van 16 Maart. Maar Dortmund met zijn „doleerende" kerkregeering, in beginsel een nieuwe kerkregeering der Duitsche Evangelische kerk stichtende, heeft een beteekenis gekregen, welke men te Berlijn bij de kerkregeering eerst te laat bevroed heeft. Op 16 Maart is de belijdeniskerk en de „belijdenisbeweging" geboren. Meer dan 200 Westfaalsche gemeenten stelden zich onder de leiding van den Broederraad der Westfaalsche belijdenissynode en van de 720 predikanten van Westfalen stelden er zich 550 aan de zijde dezer synode. En het bleef niet bij Westfalen. Den 17en en den 28en Maart verklaarden de Beiersche landskerk en de Beiersche landsbisschop dr. Meiser zich in principe met Westfalen solidair. En weldra werden ook belijdenissynoden opgericht in Brandenburg, in Saksen, in Pommeren, enz. Wel regende het schorsingen en afzettingen, maar de kracht der belijdenisbeweging werd daardoor slechts vermeerderd en versterkt.

De toenemende spanning bracht den rijksbisschop op 24 Maart 1934 tot zijn „Goede Vrijdagboodschap", een vredewoord, dat goed bedoeld kon zijn, maar op niet tactische wijze de schuldvraag stelde en vervolgens het gevaarlijke woord „amnestie" gebruikte, toegezegd, *indien* er garantie voor een werkelijken vrede door de „oppositioneele" groepen gegeven zou worden. Een afwijzend antwoord van

den Pfarrernotbund, dato 5 April 1934, was het gevolg; de Pfarrernotbund wees de oplossing van de schuldvraag op de wijze van den rijksbisschop beslist af en verklaarde, dat „amnestie" alleen gelden kon van menschen, die misdreven hadden en zij niet als zoodanigen beschouwd wenschten te worden. Maar de kerkregeering gaf het nog niet op. Op 12 April werd Ministerialdirektor Jaeger benoemd tot rechtskundig lid van het geestelijk ministerie (vanaf 19 April „Rechtswalter", rechtsbestuurder der kerk geheeten). En deze begon zijn ambt op 13 April met een versterkte „vredesboodschap" van de kerkregeering, in welke de kerkregeering verklaarde, dat zij de *noodverordening van 4 Januari 1934 opbief*, dat de *strafmaatregelen*, welke wegens kerkpolitieke handelingen waren genomen, *niet zouden worden doorgezet* en dat reeds beëindigde strafprocedures nogmaals ter hand zouden worden genomen, een en ander „zoodra rust en vrede in de kerk teruggekeerd zouden zijn."

Dit vredesaanbod zou, daar de laatste woorden de voorafgaande onderwerping inhouden, niet zonder meer aanvaard zijn geworden, maar er is geen tijd geweest het ernstig te overwegen, daar het zakelijk op het ingrijpen der kerkregeering in Wurtemberg, dadelijk (Zaterdag 14 April) op dit vredesaanbod volgend, strandde. Zaterdag 14 April nl. riep de radio om, dat in Wurtemberg een kerkelijke noodtoestand, waarin de kerkregeering ingrijpen moest, heerschte. Zondag 15 April begaven Ludwig Müller en Jaeger zich naar Stuttgart. De „noodstand" bestond hierin, dat de fractie der „Duitsche Christenen" in het kerkbestuur tegen de begrooting opponeerde, dat de landsbisschop dr. Wurm toen conform de kerkenorde de begrooting naar de volle synode van Wurtemberg verwees, (waar de Duitsche Christenen het aannemen niet meer zouden kunnen tegenhouden) en vervolgens de bedoelde fractie der Duitsche Christenen den rijksstadhouder Murr overhaalde om den rijksbisschop tot ingrijpen te bewegen.

Het was wonderlijk, dat de rijksstadhouder zich hiertoe leende. Immers, hij kon weten, dat de oppositie tegen de begrooting, gelijk de kleine groep „Duitsche Christenen"

die een oogenblik dreef, in Wurtemberg niet op een kerkelijken „noodstand" uitliep. Maar het was ook wonderlijk, dat Müller en Jaeger hierop ingingen. Hun ingrijpen bestond hierin, dat zij de fractie van Duitsche Christenen overhaalden om aan de begrooting hun toestemming te geven, dat Jaeger vervolgens dr. Wurm opzocht en hem opdroeg om de reeds saamgeroepen synode, die de begrooting nu goed te keuren had, af te lasten en dat zij na dr. Wurms weigering om hieraan gevolg te geven, een „kerkwet" achterlieten, in welke de rijkskerkregeering het samenkomen der synode tot aanmerkelijk lateren tijd verschoof.

Dit ingrijpen in de Wurtembergsche kerk liep op een fiasco uit. Niet alleen dat het vredesaanbod van 13 April er door mislukken moest, maar ook gaf het aan de Wurtembergsche kerk aanleiding tot een machtige demonstratie van trouw aan dr. Wurm. En ernstiger nog werd de situatie, toen tengevolge van het Wurtembergsche incident de bekende *Ulmer verklaring* werd uitgevaardigd, in welke de *Duitsche Evangelische Belijdeniskerk* werd uitgeroepen.

Op Zondag 22 April predikte in den Ulmer Dom dr. Wurm. Na de prediking las dr. Meiser, de Beiersche bisschop de „Ulmer verklaring" voor, aldus luidende:

„In den naam des Vaders, des Zoons en des Heiligen Geestes.

Wij, verzamelde vertegenwoordigers van de Wurtembergsche en Beiersche landskerken, van de vrije synoden in Rijnland, in Westfalen en Brandenburg, alsook van vele belijdende gemeenten en Christenen in gansch Duitschland, verklaren ons voor deze gemeente en voor de gezamenlijke Christenheid te zijn *de rechtmatige evangelische kerk van Duitschland.*

Op ons rust de zware zorg aangaande de Duitsche Evangelische kerk. Wel sprak de rijkskerkregeering in haar nieuwste verordening en wetten van vrede. Haar daden echter staan met deze verklaringen in tegenspraak. Zij openbaren, dat deze vredeswil niet uit Gods Woord en Geest geboren is. Men kan niet vrede verkondigen en onmiddellijk daarop een aan de belijdenis gebonden kerk als de Wurtem-

bergsche geweld aandoen. Dat echter is geschied door de kerkwet van den rijksbisschop, welke in tegenspraak met de kerkgrondwet der Duitsche Evangelische kerk het samenkomen van den Wurtembergschen landskerkdag (synode) verhinderd heeft. Om der wille van de voortdurende bedreiging van de belijdenis en van de kerk en ook om der wille der waarachtigheid sluiten wij ons voor de Christenheid en allen die het hooren willen aaneen als een eenheid, die door de kracht Gods trouw aan de belijdenis denkt te zijn, ofschoon wij er mee rekenen moeten, dat daardoor veel nood over ons komen zal. Wij, verzamelde kerkleiders, vertegenwoordigers van vrije synodes en afgevaardigden van vele gemeenten en Christenen in Duitsche gouwen, gevoelen ons in Gods Woord getroost, en goedsmoeds, om alles op ons te nemen, wat God ons oplegt — er kome wat wil — opdat het kruis van Christus werkelijk het leven der kerk beheersche. Daarin zullen wij ons niet laten hinderen, als ook na dezen de geheele Duitsche openbare meening zoo misleid zou worden, als dezer dagen over de kerkelijke toestanden in Wurtemberg het geval was. Tegenover de uiteenzetting van de rijkskerkregeering stellen wij vast, dat van een ernstige kerkpolitieke twist in de Wurtembergsche landskerk niet gesproken kan worden. Ook wat overigens over het bezoek van den rijksbisschop in Wurtemberg gezegd geworden is, komt niet met de feiten overeen. De rijksbisschop heeft den Wurtembergschen landsbisschop noch gezien noch gesproken. Wij zijn voornemens met Gods hulp tegenover het aanwenden van geweld en boos commentaar, in woord en daad Gods Woord en de belijdenis onzer kerk te stellen, in het vertrouwen, dat God zijn zaak niet verlaten zal. De onuitgesproken bedoeling der rijkskerkregeering bij haar verordening tot herstel van den kerkelijken vrede in Wurtemberg, was klaarblijkelijk niet het brengen van den waren vrede binnen de rijkskerk, maar het gewelddadige neerslaan van een der laatste bolwerken der belijdeniskerk in Duitschland. Wij betuigen: de Duitsche evangelische kerk moet den zegen Gods derven, als zij zoo aan de onwaarheid ruimte geeft. Zij moet in wanorde verzinken, als op

deze wijze de opperste kerkleiding zelve de waardigheid en het gezag van den leider eener landskerk ondermijnt en de gemeenten geestelijk en rechtskundig onmondig maakt. Daarom roepen wij ook alle gemeenten, ouderlingen en kerkeraden, kerkvoogden en predikanten op, zich met ons aaneen te sluiten tegen deze bedreiging der kerk. Tegenover alle verdoezeling betuigen wij: de belijdenis is in de Duitsche Evangelische kerk in gevaar! Het geestelijk ambt wordt door de Duitsche Christenen en door de wijze waarop het opperste kerkbestuur het vervult, van zijn aanzien beroofd. Het handelen der rijkskerkregeering heeft sinds langen tijd geen rechtsbasis meer. Er geschiedt geweld en onrecht, tegenover hetwelk alle ware Christenen met het gebed en met het Woord getuigenis moeten geven. Als een gemeenschap van vastbesloten, den Heere Christus gehoorzame strijders, bidden wij God den Almachtige, Hij moge alle Christenen de oogen openen, opdat zij het gevaar zien, dat onze dierbare kerk bedreigt, Hij moge ons niet doen wankelen, opdat wij tot zijn eer en in zijn dienst trouw blijven, ook alles doen, wat Hij van ons in trouw en toewijding jegens volk en staat verlangt. Predikanten en gemeenten der Wurtembergsche landskerk: schaart U om Uw landsbisschop! Gij Christenen van Duitsche tong, sluit U met ons aaneen, vast bouwend op Gods Woord, bestendig in het gebed, van goeden moed in het geloof en in de liefde! Dan zal van dezen dag zegen uitgaan over onze gansche kerk en ons gansche volk! Dat geve God!"

De Ulmer verklaring draagt de handteekeningen van: Meiser - München, Wurm - Stuttgart, Koch - Oeynhausen, Niemöller - Berlin-Dahlem, Pressel - Stuttgart, Flor - Leipzig, Hahn - Dresden, Fiedler - Leipzig, Geissler - Leipzig, Mayer - Dresden, Heine - Schneidemühl, Luecken-Frankfurt a.M., Duensing - Hannover, Eisenhardt - Berlin, Hildebrandt - Berlin, Bauer - Gotha, Otto - Saarbrücken, Spitta - Oldenburg, Schlier - Marburg, Koch - Güstrow, Wehr - Saarbrücken, Marx - Darmstadt, Schmidt - Kiel, Brand - Lübeck, Stork - Worbis, Asmussen - Altona, Scharf - Berlin-Oranienburg, Vogel - Dobbrikow, Schmidt - Dessau,

Held - Essen, Michael - Berlin, Dürr - Pforzheim, Wolff - Saarbrücken, Henckel - Breslau.

Den 29en April vergaderden de belijdenissynoden van Rijnland en Westfalen en sloten zich bij de Ulmer verklaring aan.

Den 2en Mei diende de *„Bekenntnisgemeinschaft der Deutschen Evangelischen Kirche* de zoogenaamde „Berlijner verklaring" in bij den rijksminister van binnenlandsche zaken dr. Frick, waarin de belijdenisbeweging zich bij de rijksregeering als de eigenlijke Duitsche Evangelische kerk presenteerde en haar oordeel over den weg, die te volgen was aan de rijksregeering mededeelde. Deze verklaring luidt als volgt:

„I. De strijd, die sinds lang de Duitsche Evangelische kerk teistert, schaadt de volksgemeenschap. De kerkwet tot bevrediging van den kerkelijken toestand van 13 April 1934 heeft de spanning niet opgeheven, maar verergerd.

II. Een compromis der tegenstellingen tusschen de Duitsche Christenen en de belijdeniskerk is niet mogelijk. Hier staan tegenover elkander een in haar denken en handelen onkerkelijke machtsbeweging en de wil, om de kerk op grond van haar eigen wezen te vernieuwen.

III. De tegenwoordige rijkskerkregeering belet door haar handelen den vrede, daar zij niet op vertrouwen, maar op geweld bouwt, in plaats van recht willekeur zet, de belijdenis niet behoedt maar schendt, de belijdende kerk en niet de vijanden der kerk bestrijdt.

IV. Tot bewerkstelliging van den vrede is noodzakelijk: De kerkgrondwet der Duitsche Evangelische kerk moet weer hersteld worden. Aan een verderen uitbouw der kerkgrondwet op legalen weg moet principieel geen tegenstand worden geboden. De door deskundig oordeel als onrechtmatig vastgestelde verordeningen en wetten van den rijksbisschop en van de rijkskerkregeering moeten teruggenomen worden. De gezamenlijke strafmaatregelen moeten weer goedgemaakt worden. Of er sprake is van een geval met staatspolitieken inslag moet de staat uitmaken. Het principieele besluit, dat staat en partij in de binnen de kerk

voorkomende discussies niet ingrijpen, moet streng doorgevoerd worden."

In deze Berlijner verklaring aan de regeering zegt de belijdenisbeweging precies om welke punten het haar gaat.

Den 7en Mei daaropvolgende liet de Bekenntnisgemeinschaft een oproep uitgaan aan alle kerkleden, verklarende dat men de rijkskerkregeering niet langer erkende als een werkelijk evangelisch kerkbestuur, dat men de gehoorzaamheid opzegde aan alle met de belijdenis en de kerkgrondwet strijdige verordeningen en zelve als de rechtmatige Duitsche Evangelische kerk de evangelische Christenen en de gemeenten opriep zich in gebed en handelen gesloten achter de leiding der belijdenisgemeenschap te plaatsen.

En einde Mei (29-31 Mei) vergaderde te *Wuppental-Barmen* de eerste *Belijdenissynode der Duitsche Evangelische kerk*, een mijlpaal op den weg der kerkgeschiedenis van Duitschland.[1])

De synode opende met een *Theologische Verklaring*, gelezen door ds. Asmussen van Altona, een 6-tal gemeenschappelijke punten van Lutherschen, Gereformeerden en Geunieerden naar voren brengende, nl. aldus:

„1. Jezus Christus, gelijk Hij ons in de H. Schrift geopenbaard wordt, is het ééne Woord Gods, dat wij te hooren, aan hetwelk wij in leven en in sterven ons vertrouwen en onze gehoorzaamheid te geven hebben.

Wij verwerpen de valsche leer, als kon en moest de kerk als bron harer verkondiging buiten en behalve dit ééne Woord Gods ook nog andere gebeurtenissen en machten, bedenkselen en waarheden als Gods openbaring erkennen.

2. Gelijk Jezus Christus Gods Woord der vergeving al onzer zonden tot ons brengt, zoo en met denzelfden ernst is Hij ook degene, die met kracht ons gansche leven voor God opeischt; door Hem beleven wij de blijde bevrijding uit de goddelooze bindingen dezer wereld, tot den vrijen, dankbaren dienst jegens zijn schepselen.

---

[1]) Men leze hierover: Bekenntnissynode der Deutschen Evang. Kirche Barmen 1934, uitgegeven door ds. Karl Immer, Barmen, 1934.

Wij verwerpen de valsche leer, als zijn er gebieden van ons leven, op welke wij niet het eigendom van Jezus Christus, maar van andere heeren zijn, gebieden op welke wij niet de rechtvaardiging en heiliging door Hem zouden noodig hebben.

3. De Christelijke kerk is de gemeente van broeders in wie Jezus Christus in Woord en sacrament als de Heere door den Heiligen Geest aanwezig werkt. Zij heeft zoowel met haar geloof als met haar gehoorzaamheid, zoowel met haar boodschap als met haar orde midden in de wereld der zonde als de kerk der begenadigde zondaars te betuigen, dat zij alleen zijn eigendom is, alleen door zijn troost en door zijn leiding, in de verwachting van zijn verschijning, leeft en wenscht te leven.

Wij verwerpen de valsche leer, als zou de kerk den vorm harer boodschap en harer orde aan haar eigen believen of aan de wisseling der telkens heerschende overtuigingen aangaande wereldbeschouwing en politiek mogen overlaten.

4. De onderscheidene ambten in de kerk leggen niet den grondslag voor een heerschappij van het eene over het andere, doch maken de uitoefening mogelijk van den dienst die aan de gansche gemeente is toevertrouwd en aanbevolen.

Wij verwerpen de valsche leer, als zou de kerk zich los van dezen dienst bijzondere, met heerschappij-bevoegdheden bekleede leiders kunnen of mogen geven of laten geven.

5. De Schrift zegt ons, dat de staat naar goddelijke orde de taak heeft, om in de nog niet verloste wereld, in welke ook de kerk staat, naar de mate van menschelijk inzicht en menschelijk vermogen, onder dreiging en toepassing van geweld, voor recht en vrede te zorgen. De kerk erkent in dank en eerbied jegens God de weldaad van deze zijn verordening. Zij herinnert aan het rijk Gods, aan Gods gebod en gerechtigheid en daarmee aan de verantwoordelijkheid van regeerenden en geregeerden. Zij vertrouwt en gehoorzaamt de kracht van het Woord, door hetwelk God alle dingen draagt.

Wij verwerpen de valsche leer, als zou de staat boven zijn bijzondere taak uit, de eenige en totale orde van men-

schelijk leven kunnen zijn en alzoo ook de roeping der kerk kunnen vervullen. Wij verwerpen de valsche leer, als zou de kerk zich boven haar bijzondere taak, een staatkundig karakter, een staatkundige taak en een staatkundige waardigheid kunnen toeëigenen en daarmee zelf tot een orgaan van den staat worden.

6. De roeping der kerk, in welke haar vrijheid gegrond is, bestaat hierin, in Christus' plaats en alzoo in dienst van zijn eigen Woord en werk door prediking en sacrament de boodschap van de vrije genade Gods tot alle creaturen te brengen.

Wij verwerpen de valsche leer, als zou de kerk in menschelijk zich-zelf-meester-voelen het Woord en werk van den Heere in den dienst van eenigerlei eigenmachtig gekozen wenschen, doeleinden en plannen kunnen stellen.

De belijdenissynode der Duitsche Evangelische kerk verklaart, dat zij in de belijdenis dezer waarheden en in de verwerping dezer dwaalleeringen de onaantastbare theologische basis der Duitsche Evangelische kerk als een *bond van belijdeniskerken* ziet. Zij roept allen, die zich bij haar verklaring aansluiten kunnen op, bij hun kerkpolitieke beslissingen aan deze theologische leerstellingen te denken."

Aangaande deze Theologische Verklaring, door ds. Hans Asmussen warm verdedigd en door de synode eenstemmig aanvaard, merken we op, dat de invloed van prof. dr. Karl Barth onmiskenbaar is. Met name art. 2 der Nederl. confessie met den sterken nadruk op de waarde der *algemeene* naast de bijzondere openbaring leeft uit een anderen gedachtegang dan deze Barmer verklaring.

Wij wijzen ook nog op iets anders, dat niet van beteekenis ontbloot is. In het slot der Verklaring wordt gesproken van de Duitsche Evangelische kerk als *bond der belijdeniskerken*. In de inleidende woorden op de verklaring, die wij boven kortheidshalve weglieten, staat dit ook. De eerste zin dezer inleiding luidt: „De Duitsche Evangelische kerk is *naar de aanvangswoorden* van haar grondwet van 11 Juli 1933 een *bond* van de aan de kerkhervorming ontsproten gelijkgerechtigd naast elkander staande *belijdeniskerken*."

In zijn verdediging der Verklaring werkte Asmussen dit nog breeder uit. Wie nu in dit boekje de kerkgrondwet van 11 Juli 1933 opslaat, vindt een verschil. De kerkgrondwet spreekt niet van een „Bund der gleichberechtigt nebeneinanderstehenden Bekenntnis*kirchen*" (bond van gelijkgerechtigd naast elkander staande belijdeniskerken), maar van een „Bund der gleichberechtigt nebeneinander stehenden *Bekenntnisse*" (bond van gelijkgerechtigd naast elkander staande *belijdenissen*) in de ééne kerk. De kerkgrondwet noemt de *ééne* kerk, waarin de „belijdenissen" een bond vormen. Barmen zegt, dat de kerkgrondwet in de bedoelde woorden over een „bond van belijdenis*kerken*" (meervoud) handelt. Dat is in Barmens Verklaring, voorzoover ze zich op de woorden der kerkgrondwet beroept, kennelijk onjuist. Toch is dit punt in de discussie over den opbouw der ééne Duitsche Evangelische kerk niet zonder beteekenis gebleken. Men praatte op dit punt vaak langs elkaar heen. Anderzijds echter is dit ook weer geen wonder, want het is tijdens den kerkstrijd nog niet aan de vrienden der formuleering van de kerkgrondwet van 11 Juli 1933 gelukt, om nader te omschrijven, hoe de kerk als a-confessioneele bond (eenheid) van confessies nu eigenlijk gedacht werd. Met nadruk verklaart Asmussen in zijn verdediging der verklaring, dat hij zich houdt en dat Barmen zich houdt aan de kerkgrondwet van 11 Juli 1933, en dat men aan de belijdenisbeweging ten onrechte een verlaten van deze kerkgrondwet verwijt. Toch ontgaat hierbij aan hem en aan Barmen de zoo juist genoemde niet onbelangrijke afwijking van deze kerkgrondwet.

Maar... de Barmer verklaring heeft zeer veel schoons. En tegenover het geweldregime der rijkskerkregeering en de dwalingen der Duitsche Christenen spreekt ze een woord, dat geschiedkundig bij een mijlpaal op den weg der kerk behoort.

Een synodaal comité, bestaande uit de heeren ds Asmussen, prof. dr. Karl Barth, dr. Beckmann, dr. Georg Merz, ds. Putz, lic. Obendieck, lic. Niesel en dr. Sasse, werd ter synode benoemd om de 6 thesen der Theologische Verkla-

ring nader te bespreken. In deze diepgaande en langdurige bespreking bleek, dat èn Gereformeerden èn Lutherschen de Verklaring nog nader zouden willen bezien, maar voorloopig zich toch op deze basis konden vereenigen. Dit had tot gevolg, dat den volgenden dag de synode zich met twee besluiten vereenigen kon, nl.:

1. De synode spreekt uit, dat zij de Theologische Verklaring ten aanzien van den tegenwoordigen toestand der Duitsche Evangelische kerk in samenhang met de rede van ds. Asmussen als Christelijk, bijbelsch-reformatorisch getuigenis aanvaardt en ze voor haar verantwoording neemt.

2. De synode geeft deze Verklaring aan de belijdenisconventen (Luthersche, Gereformeerde en Geunieerde conventen) over, teneinde een gezaghebbende uitlegging op den grondslag van hun belijdenissen op te stellen.

Deze twee voorstellen werden eenstemmig aangenomen.

Na de Theologische Verklaring besprak de synode een *Rechtskundige Verklaring*. Dit stuk van beheerschende beteekenis geven we compleet weer, nl. aldus:

„1. De onaantastbare basis der Duitsche Evangelische kerk is het evangelie van Jezus Christus, gelijk het in de Heilige Schrift betuigd en in de belijdenissen der reformatie nieuw in het licht gesteld is. De tegenwoordige rijkskerkregeering heeft deze onaantastbare basis verlaten en zich aan talrijke rechts- en grondwetsschendingen schuldig gemaakt. Ze heeft daardoor het recht verloren, de rechtmatige leiding der Duitsche Evangelische kerk te zijn. Tot het in naam der Duitsche en Evangelische kerk rechtmatig spreken en handelen zijn slechts zij geroepen, die aan de H. Schrift en de belijdenis der kerk als haar onaantastbaren grondslag vasthouden en aan beide de bindende geldigheid in de Duitsche Evangelische kerk weer verschaffen willen. *De in zulk een belijdenis één-zijnde gemeenten en kerken zijn de rechtmatige Duitsche Evangelische kerk; zij voegen zich als de Belijdenissynode der Duitsche Evangelische kerk tezamen.*

2. De belijdenissynode heeft in den tegenwoordigen kerkelijken noodtoestand de taak, in de Duitsche Evangelische

kerk de belijdende gemeente te verzamelen en te vertegenwoordigen, hun gemeenschap en hun gemeenschappelijke taak te behartigen en er naar te trachten, dat de Evangelische kerk overeenkomstig evangelie en belijdenis wordt geleid en kerkgrondwet en recht daarbij gewaarborgd blijven.

3. In de kerk is een scheiding tusschen de uitwendige orde en de belijdenis niet mogelijk. In zoover is de in de kerkgrondwet vastgelegde indeeling der Duitsche Evangelische kerk in landskerken op de belijdenis gegrond. Aan de belijdenis gebonden landskerken mogen niet door inlijving in de Duitsche Evangelische kerk bij bestuursmaatregel of zelfs door uitwendigen dwang van haar zelfstandigheid beroofd worden, daar haar uitwendige kerkelijke orde zich steeds voor haar belijdenis te rechtvaardigen heeft. De door de rijkskerkregeering tot dusver voltrokken inlijvingen *missen rechtsgeldigheid.*

4. De eenheid der Duitsche Evangelische kerk wordt ook niet geschapen door den niets ontzienden uitbouw van een centrale bevelende macht, die haar rechtvaardiging aan het met het wezen der kerk in strijd zijnde wereldlijk leidersprincipe ontleent. De hiërachische omvorming der kerk is in tegenspraak met de reformatorische belijdenis.

5. Haar echte kerkelijke eenheid kan de Duitsche Evangelische kerk slechts op dezen weg verwerven, dat zij *a.* de reformatorische belijdenis waarborgt en een organische aaneensluiting der landskerken en gemeenten op de basis van haar belijdenisorde bevordert, *b.* aan de gemeente als de draagster der Woordverkondiging de haar toekomende plaats laat.

Het moet haar ernstig streven zijn, dat de Geest van den Heere Christus en niet de Geest van wereldlijk heerschen in de kerk onzer vaderen beslissend is.

In de gehoorzaamheid aan den Heere der kerk ligt een zoo sterke vereenigende kracht, dat wij niettegenstaande de verscheidenheid der reformatorische belijdenissen, tot een gezamenlijk willen en handelen in de Duitsche Evangelische kerk ons aaneen kunnen sluiten.

De Verklaring werd eenstemmig door de synode aanvaard.

Toen slotte stelde de synode een *Broederraad* in voor de Duitsche Evangelische kerk, met de opdracht, de taak te volvoeren, in het beslotene neergelegd. Deze Broederraad, de vertegenwoordiging dus der belijdeniskerken van geheel Duitschland, werd samengesteld uit de volgende heeren: Praeses dr. Koch - Oeynhausen, ds. Hans Asmussen - Oeynhausen, landsbisschop dr. Meiser - München, landsbisschop dr. Wurm - Stuttgart, dr. Beckmann - Düsseldorf, ds. Boose - Raddestorf (Hannover), de advocaat dr. Fiedler - Leipzig, dr. H. Hesse - Elberfeld als voorzitter van den Geref. Bond, ds. Karl Immer - Barmen, ds. Jacobi - Berlijn, koopman Link - Düsseldorf en ds. Martin Niemöller - Berlijn-Dahlem.

Wij merken nog op, dat de Hannoversche landsbisschop dr. Mahrarens de synode wel in den aanvang bijwoonde, maar niet lang bleef. Dr. Mahrarens staat met zijn sympathieën ongetwijfeld aan de zijde der belijdenisbeweging, maar heeft theologisch en inzake de kerkpolitiek zich niet geheel met „Barmen" willen vereenzelvigen.

Goed is te Barmen voorts te zien, dat de belijdenisbeweging in geen geval een schisma bedoelt. De belijdenissynodes noemen zich eerst „vrije" synodes, laten daarna dit woord los en noemen zich de „rechtmatige" synodes. De bedoeling der belijdenisbeweging is, de *gebeele* kerk en het *gebeele* Protestantsche volk onder haar vanen te verzamelen en de kerkregeering-Müller zoozeer lucht en leven te ontnemen, dat zij vanzelf teniet gaat. Men kan zeggen, dat anderzijds de kerkregeering-Müller en de Duitsche Christenen — óók een belangrijk deel der Duitsche Evangelische kerk — er niet anders over denken. Oók *zij* vechten om *geheel* de kerk en *geheel* het Protestantsche volk. Oók *zij* hopen het *volk* mee te krijgen om de „dünne Pastorenschicht", de huns inziens kleine predikantengroep, die hen van het Protestantsche volk tracht te scheiden en hun het bereiken van het doel poogt te beletten, te kunnen verbreken tot ze er niet meer is. Een „schisma" of een „vrije kerk" is geen Duitsche gedachte en zou slechts als „uiterste noodzaak", als al het andere definitief faalt, aan de orde komen.

KARAKTER DER BELIJDENISBEWEGING

De belijdenisbeweging, in wezen stammende uit de oude kerkelijke kringen die in 1933 in het Loccumer pact zich vereenigden, maar formeel als zoodanig eerst optredend sinds 16 en 18 Maart 1934, had en heeft alle reden van bestaan. Tegenover het aanvankelijk zeer bruuske enthousiasme der „Duitsche Christenen", die te veel van kerk en Christendom aan de nationaalsocialistische politieke ideeën wilden prijsgeven, verdedigden zij het wezen van kerk en Christendom. Ook zij waren en zijn nationaalsocialisten; men vindt de oudste en beste voorvechters van het nationaalsocialisme in hun rijen. Ook zij willen een kerk en een Christendom, dat met den nationaalsocialistischen staat en het nationaalsocialistische volk in de meest intieme en levende verbinding staat. Maar zij wilden in de kerk geen anti-semitisme, dat de waarde van het Oude Testament om deze reden zou gaan verkleinen, zij wilden in de kerk geen verheerlijking van „Blut und Boden" op een wijze dat het oude Germaansche leven ten koste van het Christendom zou worden verheerlijkt, zij wilden het evangelie in de oude vrijheid onveranderd ook in het derde rijk bewaren en zij weigerden met de meest mogelijke kracht om in de kerk een toepassing van het leidersprincipe te dulden, waarbij allen aan de willekeur van één man, die meer dan pauselijk gezag zich aanmatigde, zouden worden overgeleverd.

Dat zijn ongetwijfeld beginselen, aan welke de internationale Christelijke wereld haar volle sympathie kan geven, beginselen die ook aan geen enkelen vrede of eenig compromis opgeofferd kunnen of mogen worden, beginselen, die voorts ook niet nalaten, hoe langer hoe meer indruk op het „andere front" te maken.

En daarmee is de opkomst en het streven der belijdenisbeweging, alsmede haar taai verzet, volkomen gerechtvaardigd.

Overigens, men is in ons land door den term belijdenisbeweging ook wel soms op een dwaalspoor gebracht. De belijdenisbeweging verdedigt grondprincipiën, welke de

Christelijke kerk in de wereld alom wenscht te verdedigen, maar „belijdenis" in den term „belijdenisbeweging" is *niet* hetzelfde als belijdenisgeschrift, confessie. Het Duitsche woord „Bekenntnis" is in het Nederlandsch moeilijk anders dan door „belijdenis" te vertalen, en wordt inderdaad ook vaak in confessioneelen zin bedoeld, maar soms evenzeer in vrijzinnigen geest en kan zoowel „vrijheid *voor* de leer" als „vrijheid *in* de leer" beteekenen. Voor den Luthersche is „Bekenntnis" nu eenmaal niet het compacte, geformuleerde, waaraan de Gereformeerde Nederlander bij het woord „belijdenis" denkt, maar het vrije „Bekennen", getuigen, gelijk hij meent dat aan zijn overtuiging verplicht te zijn. Zoodoende is er *één* „Bekenntnisbewegung", die nochtans niet alleen de aanhangers van *drieërlei* confessie (Lutherschen, Gereformeerden en Geünieerden) maar ook niet-confessioneelen als prof. dr. vrijheer Von Soden, die in de belijdenisbeweging een leidende positie inneemt, prof. dr. Mulert, prof. dr. Schuster, e.a. en ook religieus-socialisten, onder haar vanen vereenigt. „Bekenntnis" is bijv. ook, zooals een belijdenispredikant verklaarde, de „vrijheid" om van den kansel te mogen getuigen, dat de rijksbisschop liegt. „Bekenntniss" is ook vrijheid om publiek het voor de dienstweigeraars op te nemen, enz.

Ongetwijfeld zijn in de belijdenisbeweging talloos vele vrienden der reformatorische belijdenisgeschriften vereenigd; de kern der oude kerk is hier te vinden, maar... men meene niet, dat nu opeens de orthodoxie of zelfs de Gereformeerde overtuiging in Duitschland zulk een breeden aanhang verworven heeft, als de belijdenisbeweging dien verwierf. Dat ware wel een al te optimistische opvatting, niet in de werkelijkheid gegrond. De belijdenisbeweging is in zeker opzicht „doleerend" (geweest), maar als ze den kerkstrijd gewonnen zal hebben, wenscht zij een Duitsche volkskerk te scheppen, die „heel de kerk en heel het volk" omvatten wil. Niet een vrije kerk is haar doel, maar een volkskerk.

Men bedenke ook, voor wat de Reformierten in Duitschland betreft, dat de Nederlandsche pers gewoon is van de „Gereformeerden" te spreken. Maar... dan moet de ver-

taling „Gereformeerden" met zekere reserve als algemeene richtingsnaam, die zoowel Nederlandsche Hervormden als Nederlandsche Gereformeerden omvat, worden bezien. Er is evenveel recht om „Reformiert" door „Hervormd" als door „Gereformeerd" te vertalen. Men rekent als Gereformeerden practisch te veel naar zich toe door „Reformiert" gestaag door „Gereformeerd" te vertalen. En *als* men dit doet, dan moet er met nadruk deze aanteekening bij. Zeker, er zijn wel Gereformeerden in Duitschland, die in dezen Nederlandschen kerkelijken en confessioneelen zin des woords Gereformeerd zijn. Maar deze vormen onder de 5 millioen (op de 41 millioen Protestanten), die in Duitschland „Reformiert", zijn maar een klein deel. De moeilijkheid, die in de vertaling schuilt, voelt men, als men bijv. den naam Hervormd Gereformeerde Staatspartij in het Duitsch vertalen wil: Reformiert Reformierte Staatspartei. Men wachte er zich voor om gedachten, die aan Nederlandsche woorden en namen historisch verbonden zijn, in uit het Duitsch vertaalde namen en woorden te leggen. Dan schept men wanbegrippen.

VERDERE „EINGLIEDERUNG"

De taak, die de rechtsbestuurder der kerk Ministerialdirektor Jaeger zich stelde, is in het woord „Eingliederung" (inlijving) vervat.

Het ontging hem niet, dat allengs in diverse opzichten de kerkgrondwet van 11 Juli 1933 verlaten werd en de door hem bedoelde uitbouw der kerk herziening en wijziging der kerkgrondwet vorderde. En inderdaad zijn er pogingen in deze richting gedaan. Op 14 Juni 1934 kwamen de landskerkleiders (dr. Meiser en dr. Wurm ontbraken) ingevolge oproep van den rijksbisschop in de Lutherstad Wittenberg samen om over een nieuw ontwerp kerkgrondwet te beraadslagen, En te Wittenberg werd dit werk commissoriaal gemaakt, welke commissie 6 Juli 1934 te Erfurt vergaderde. Maar hierbij is het gebleven.

Inmiddels ging de „Eingliederung" voort.

Op zichzelf wordt deze „Eingliederung", deze inlijving der 28 landskerken in de ééne Duitsche Evangelische kerk, door geheel Protestantsch Duitschland, ook door de belijdenisbeweging begeerd. De kerkgrondwet van 11 Juli 1933 spreekt ze principieel ook reeds ten volle uit. Het ging in den strijd bij deze inlijvingen *niet* om het *beginsel* der inlijving zelve, maar uitsluitend om de *wijze harer toepassing*. Eenige tragiek is hierin. De Duitsche Christenen vreezen dat op de 28 bijzondere structuren en gesteldheden der 28 landskerken de eenheid niet bevochten kan worden en het een eindeloos „modderen" met het bekende oude Duitsche particularisme wordt, indien men niet voor een moment de forsche hand gebruikt om de formeele eenheid tot stand te brengen. Zij zien op den staat. Daar is onder Hitlers leiding in een ommezien op 30 Januari 1934 door de krachtige Führerhand aan de vele landsgrenzen in Duitschland een eind gemaakt en de ééne staat in plaats van de statenveelheid gesteld. Geheel Duitschland vindt dit goed. En had er lang met elk afzonderlijk land of landje over gedelibereerd moeten worden, wellicht was men dan nog aan het delibereeren geweest en midden in een verwoeden strijd geraakt die òf met onderdrukking, òf met toegeven had moeten eindigen. Ziet daarop, zoo zeggen zij tot Ludwig Müller en Jaeger, en weest niet bevreesd voor de snelle daad en het kloeke ingrijpen, om dan daarna, als het particularisme inderdaad overwonnen is en de eenheid der 28 landskerken, die allen principieel reeds aanvaardden en van harte wenschen, een feit geworden is, in effener pad van vriendelijk overleg wat nog aan oneffenheid overblijft, glad te strijken. Het is èn het kerkbelang, èn het volksbelang èn het staatsbelang, dat niet door treuzelen en halve maatregelen een kerkstrijd ontstaat, die slechts met groote onderdrukking of met toegeven (en mislukking van het nagestreefde) eindigen kan. Door deze overtuiging, die historische en redelijke gronden heeft, geleid, hebben Müller en Jaeger de forsche daad geprobeerd. Zij hebben in de kerk, alhoewel in den staat deze weg de beste gebleken was, het daarmee verloren. Zij verloren het, zeggen hun vrienden,

omdat zij niet snel genoeg, ook niet juridisch zuiver genoeg wisten te handelen en daardoor een oppositie voedden, die hun noodlottig worden moest, mede omdat nu toch een geweldige onderdrukking ter bereiking van het doel noodig werd.

De kerk is geen staat, zeggen de anderen. Wat in den staat goed ging en allen bevredigde (nl. de wegvaging der landsgrenzen op 30 Januari 1934), is in de kerk onmogelijk, omdat dit met haar wezen in strijd is. Hier kan geen Führer met zulk een macht geduld worden. Hier bevredigen zulke Führerdaden nooit of te nimmer, doch prikkelen ze juist den weerstand. Hier immers is de eenige Führer Christus en kan geen menschenkind Hem de regeering, die Hij door Zijn Woord uitoefent, uit handen nemen. Hier moet niet wereldlijk, maar geestelijk worden geregeerd. En omdat dit door de rijkskerkregeering vergeten werd, moest haar Eingliederungswerk ten eenenmale mislukken. „Gehoorzaamheid aan deze kerkregeering is ongehoorzaamheid jegens God" (Gehorsam gegen dieses Kirchenregiment ist Ungehorsam gegen Gott) werd daarom het slagwoord der belijdenisbeweging.

De eerste „Eingliederungs"-wetgeving gold Pruisen. We noemden ze. Ze leidde tot de stichting van de Westfaalsche belijdenissynode op 16 Maart 1934.

Daarna volgde een reeks van landskerken, die vrijwillig een inlijvingswet aanvaardden, ook een rij van kerken, waar de vrijwilligheid met onregelmatigheden gepaard ging, zoo bijv. in Hannover, waar de kerksenaat de inlijving aanvaardde, maar de landsbisschop dr. Mahrarens zijn handteekening weigerde, of elders waar de „wet verzet werd" en door ingrijpen een meerderheid gemaakt werd.

En dit alles ging gepaard met een régime van „Massregelungen", dat alom in de wereld opzien en ergernis wekte. Beurlaubung, Strafversetzung, Absetzung, Entlassung, het was aan de orde van den dag. Het bureau van den „Broederraad" besomt méér dan 1000 strafmaatregelen op de 16000 predikanten. De Berlijnsche kerkregeering zegt, dat dit getal aanmerkelijk lager is. Maar het was in elk

geval zeer hoog en vormde samen een onderdrukking, die de toestanden in de kerk steeds onverkwikkelijker maakte en het verzet tegen de kerkregeering-Müller tot steeds grooter felheid opvoerde.

Formeel werd de inlijving van de meeste der 28 voormalige landskerken bereikt, ten slotte van 26 der 28, maar in werkelijkheid bereikt was ze niet. En het optimisme, waarmee ten slotte de rijksbisschop en de rechtsbestuurder in audiëntie bij den rijkskanselier op 18 Juli 1934 van hun werk getuigden, zou spoedig blijken op een groote vergissing en een hun noodlottige misrekening te berusten. Hoe optimistisch zij rapporteerden bleek uit het officieel communiqué, dat van staatswege den dag na de audiëntie (19 Juli) aan de pers verstrekt werd, aldus luidende:

„Rijkskanselier Adolf Hitler ontving Woensdag den rijksbisschop Ludwig Müller en den rechtsbestuurder der evangelische kerk August Jaeger. De rijksbisschop rapporteerde over den toestand der Duitsche Evangelische kerk en over het gestadig voortschrijden van het groote eenheidswerk. Van de 28 versplinterde landskerken, die in Duitschland ten tijde der overname van de macht bestonden, zijn er tot heden reeds 22 in de evangelische rijkskerk opgegaan, bij 3 andere kerken is de inlijving in vollen gang, terwijl slechts een rest van 3 kerken overblijft, aangaande welke de moeilijkheden nog niet voor overwonnen kunnen worden verklaard.[1]) Het gestadig voortschrijden van het groote evangelische eenheidswerk wordt, gelijk de rijksbisschop op indrukwekkende wijze kon aantoonen, juist door de breede massa's van het kerkvolk gedragen, wier blijmoedige belijdenis ten gunste der Duitsche eenheid ook op kerkelijk gebied de menigvuldige moeilijkheden der ontwikkeling helpt overwinnen.

Rijkskanselier Adolf Hitler sprak zijn tevredenheid uit met den voortgang van het eenheidswerk en de bij dezen tijd passende reorganisatie, te meer nu de groeiende bevrediging van het kerkelijke leven op gang bleek te zijn."

[1]) Beieren, Wurtemberg en Schaumburg-Lippe.

Dit communiqué, dat de goedkeuring van de rijksregeering over de door de kerkleiding bereikte resultaten formuleerde, sterkte Ludwig Müller en Jaeger buitengewoon en bereidde hen toe tot de laatste étappe van den strijd.

DE GEREFORMEERDEN.

De Gereformeerden — we zeiden reeds dat we het Duitsche woord Reformierten evengoed door „Hervormden" kunnen vertalen en die twee namen beide passen voor de Duitsche toestanden — in Duitschland tellen ongeveer 5 millioen zielen en zouden, indien ze zich in één kerkinstituut konden samenvoegen, daardoor de grootste Gereformeerde kerk ter wereld zijn(!), maar ze hebben daartoe nog geen gelegenheid gehad.

De *eenige* georganiseerde Gereformeerde landskerk in Duitschland vindt men in Hannover met Oost-Friesland. Dit is te danken aan het feit dat Hannover in Pruisen een bijzondere positie innam. In overig Pruisen zijn een eeuw geleden de Gereformeerden met de Lutherschen samengesmolten in de ééne Evangelische kerk der Oud-Pruisische Unie (de Unionskerk), waar de Lutherschen met 22 millioen zielen de Gereformeerden volkomen overvleugelen. (Uit die samensmelting vloeit o.a. voort, dat Westfalen en Rijnland een speciaal gewaarborgde presbyteriaansche kerkenorde hebben). Maar in Hannover ontwikkelden zich twee landskerken, een zuiver Luthersche kerk en een specifiek Gereformeerde kerk. Deze Gereformeerde landskerk wordt door een synodaal bestuur met den synodaalpraeses Koopmann te Aurich (Oost-Friesland) geregeerd.

De overige Gereformeerden in Duitschland zijn alom verspreid, in een aantal losse gemeenten, die gewoon bij de Luthersche landskerken aangesloten zijn en onder de Luthersche kerkbesturen staan, in Gereformeerde vereenigingen enz., alles zonder Gereformeerd kerkelijk verband. De meerderheid der Gereformeerden in Duitschland leeft nog buiten Gereformeerd kerkelijk verband en is ondergebracht onder Luthersche kerkbesturen (de meesten staan onder de

Pruisische Uniekerk, met name in Westfalen en Rijnland, o.a. het Wuppertal, dat tot Rijnland behoort). Hun spreekorgaan is de Gereformeerde Bond in Duitschland, een (particuliere) vereeniging, die de losse Gereformeerde gemeenten welke onder Luthersche kerkbesturen leven, de Gereformeerde vereenigingen en afzonderlijke Gereformeerde personen bijeenverzamelt en aanmerkelijken invloed heeft.

Voor de geheele Gereformeerde gezindheid in Duitschland nu heft 1933 een geheel nieuwe kans op het bereiken van een Duitsche Gereformeerde kerk gebracht. Het streven om uit de 28 landskerken met haar particularisme één Duitsche Evangelische kerk te maken, bracht mee, dat dan ook de positie der Gereformeerden herzien moest worden. Dit werd van meetaf gevoeld. We vermeldden reeds hoe het triumviraat, dat te Loccum het concept voor de nieuwe kerkgrondwet vervaardigde, den voorzitter (moderator) van den Gereformeerden bond, dr. Hermann Hesse van Elberfeld, in zijn midden had en mede als vanzelfsprekend ervan uitging, dat de Gereformeerden in Duitschland in nieuwe positie moesten worden gebracht. Inderdaad bracht de nieuwe kerkgrondwet dit ook onder woorden. En in de uitvoering werd dit correct belichaamd door de benoeming van een Gereformeerd kerkminister in het eerste geestelijk ministerie (Studiendirektor Otto Weber van Elberfeld, thans hoogleeraar in de Geref. dogmatiek aan de universiteit te Göttingen).

Ging alzoo dit alles voor de Gereformeerde gezindheid buitengewoon voorspoedig, in de radicale beginselen van de geloofsbeweging der Duitsche Christenen en hun revolutionaire geweldoefening over de kerk tot welke in elk geval ook de meeste Gereformeerden behoorden, zagen deze een bedreiging hunner Gereformeerde beginselen. Van ouds toch zijn de Gereformeerden tegen clericalisme. Een clericalisme als dat van den rijksbisschop druischte geheel en al tegen hun principes in. Voegt daarbij wat reeds eerder opgemerkt werd in dit boekje over het antisemitisme in de kerk, over tendensen van verzet tegen het Oude Testament, over een overschatting van de algemeene openbaring (Blut und Boden) ten

koste van de bijzondere openbaring. Dan verklaart dit alles rijkelijk, dat de Gereformeerden principieel zich verzétten gingen. Dit verzet werd in den loop van 1933 al sterker en sterker en liep uit op de *Freie Reformierte Synode*, welke onder praesidium van dr. Humburg van Barmen-Gemarke op 3 en 4 Januari 1934 te Barmen-Gemarke bijeenkwam.[1]) Hier zette dr. W. Kolfhaus - Vlotho uiteen, waarom de Gereformeerden tegen de Duitsche Christenen den strijd moesten aanbinden. Daarna formuleerde prof. dr. Karl Barth van Bonn een *„Verklaring* over de wezenlijke beteekenis van de reformatorische belijdenissen voor de tegenwoordige Duitsche Evangelische kerk". Deze verklaring luidt aldus:

„1. *De kerk in het heden.* Ten aanzien der kerkelijke gebeurtenissen van het jaar 1933 gebiedt ons het Woord Gods, boete te doen en andere wegen te kiezen. Want in deze gebeurtenissen is een de evangelische kerk sinds eeuwen verwoestende dwaling rijp en zichtbaar geworden. Ze bestaat in de meening, dat naast Gods openbaring, Gods genade en Gods eere ook een rechtmatige „eigenmacht" van den mensch over de boodschap en de gestalte der kerk, dat is over den tijdelijken weg tot het eeuwig heil, te beslissen heeft. Deze dwaling is dezelfde als de dwaling der pauselijke kerk en der dwepers, tegen wie zich de reformatorische belijdenis richt. Als de evangelische kerk aan haar toegeeft, heeft ze opgehouden evangelische kerk te zijn. Ze moet heden ook in haar fijnste en reinste vormen als dwaling vastgesteld en bestreden worden; tegenover de oude dwaling moet de oude belijdenis met nieuwe blijmoedigheid en beslistheid worden gesteld. Tegenover de eenheid, in welke deze dwaling heden aan den dag getreden is, zijn de in de ééne Duitsche Evangelische kerk aaneengesloten gemeenten geroepen, ongeacht haar Luthersche, Gereformeerde of Geünieerde herkomst en verantwoordelijkheid, opnieuw de hoogheid van den éénen Heere der kerk en daarom de

---

[1]) Men leze: Freie Reformierte Synode 3 und 4 Januari 1934 door Karl Immer, voor kostprijs (25 cts) hier te lande bij het Ned. Christ. Persbureau te Zwijndrecht verkrijgbaar.

wezenlijke eenheid van haar geloof, haar liefde en haar hoop, van haar verkondiging door prediking en sacrament, van haar belijdenis en haar roeping te gedenken.

2. *De kerk onder den Heiligen Geest.* De kerk ontleent haar oorsprong en haar wezen uitsluitend aan de openbaring, aan de volmacht, aan den troost en aan de leiding van het Woord Gods, dat de eeuwige Vader door Jezus Christus zijn eeuwigen Zoon in de kracht des Heiligen Geestes toen de tijd vervuld was, eens voor altijd gesproken heeft. De kerk hoort het eens voor altijd gesproken Woord Gods door de vrije genade van den Heiligen Geest in het dubbele, maar saambehoorende en in zijn beide bestanddeelen zich wederzijds onderstellende getuigenis van het Oude en Nieuwe Testament, dat is, in het getuigenis van Mozes en de profeten aangaande den komenden en in het getuigenis van de evangelisten en de apostelen aangaande den gekomen Jezus Christus. De kerk leeft door de vrije genade van den Heiligen Geest daarvan en daarin, dat zij, terwijl zij het getuigenis der Heilige Schrift in het geloof opneemt en in gehoorzaamheid verder geeft, de gestrengheid en de barmhartigheid, de eer van den drieëenigen God en zijn welbehagen in menschen kent en verkondigt.

3. *De kerk in de wereld.* De kerk is in de wereld. Zij belijdt, in de navolging van het vleeschgeworden Woord Gods, onvoorwaardelijk de gansche ellende van den door God goed geschapen, maar in zonde gevallen en onder den goddelijken vloek staanden mensch. Zij vertrouwt en zij gehoorzaamt alleen de juist dezen mensch in Jezus Christus wedervaren barmhartigheid. Zij wacht naar Gods belofte op een nieuwen hemel en nieuwe aarde, in welke gerechtigheid woont. De kerk erkent naar uitwijzen van het Woord Gods dankbaar, dat de veranderingen in de menschheids- en volkerengeschiedenis, de politieke, philosophische en cultureele pogingen der menschen, onder de leiding van het goddelijk bevel en het goddelijk geduld staan. Zij begeleidt ze daarom bij de ernstige vaststelling van haar tijdelijk, bepaald en begrensd recht met haar voorbede, maar ook met de herinnering aan Gods rijk, wet en gericht, met de

hoop op Hem, die alles bestuurt om alles nieuw te maken. De kerk staat in de wereld onder de Heilige Schrift. Zij dient den mensch en het volk, den staat en de cultuur, doordat zij ten aanzien van haar boodschap en haar gestalte het haar voorgeschreven Woord Gods en zijn Heiligen Geest tracht gehoorzaam te zijn.

4. *De boodschap der kerk.* De opdracht der kerk bestaat hierin, dat zij in de uitlegging en naar den maatstaf van het profetisch-apostolisch getuigenis in Christus' plaats, en alzoo zijn eigen Woord en werk dienend, door prediking en sacrament de boodschap van Gods nabij gekomen rijk uit te dragen heeft: God de schepper heeft zijn schepselen, God de verzoener heeft de zondaars, God de verlosser heeft zijn geliefde kinderen in vrije genade aangenomen. De vrije genade, waarmee God zich onzer ontfermt, is de in de kracht des Heiligen Geestes zich vervullende belofte der tegenwoordigheid van Jezus Christus als de Heere, die voor ons knecht is geworden, om ons aller leven in den dood te geven en ons nieuwe leven aan het licht te brengen. De genadegift is ons toebehooren tot Jezus Christus. In Hem zijn wij gerechtvaardigd door het wonder van het geloof, dat steeds opnieuw de aan het geloof geschiedende vergeving onzer zonde aanneemt. En in Hem zijn wij geheiligd door het wonder der gehoorzaamheid, welke zich steeds opnieuw onder het oordeel en onder het bevel van het van Hem komende gebod stelt. Ons door den Heiligen Geest in Jezus Christus gegrond en van Hem iederen dag nieuw af te smeeken leven in het geloof en in de gehoorzaamheid wacht op zijn verlossing door den komenden Heere: in de opstanding der dooden, door het gericht en ten eeuwigen leven.

5. *De vorm der kerk.* De kerk van Jezus Christus is de zichtbaar en tijdelijk gevormde werkelijkheid der door den dienst der verkondiging van den Heere zelf geroepen, verzamelde en gedragen, getrooste en geregeerde gemeente; en de evenzoo zichtbaar en tijdelijk gevormde werkelijkheid der eenheid van de zoodanige gemeenten. De vorm der kerk wordt daardoor bepaald, dat haar uiterlijke orde zoowel als haar innerlijk leven onder de belofte en onder het

bevel van Jezus Christus als den eenigen Heere der kerk staat. De gemeenten dragen elk voor zich en gezamenlijk voor Hem de verantwoordelijkheid daarvoor, dat de dienst der verkondiging, de dienst van het opzicht en de de verkondiging begeleidende diensten der onderwijzing en der liefde, in haar midden hun beroepen dragers vinden en door deze recht uitgeoefend worden. De kerk van Jezus Christus is, wat haar boodschap en haar vorm betreft, een en dezelfde in de onderscheidene tijden, rassen, volkeren, staten en culturen. Het recht van kerkelijke verscheidenheden, waar dan ook, staat en valt daarmede, of ze met de eenheid van haar boodschap en vorm vereenigbaar zijn. De kerk erkent in den staat op grond der uitspraak van het Woord van God de ordening van het goddelijk bevel en het goddelijk geduld, krachtens welke de mensch het probeeren mag en zal naar de maten van zijn inzicht in redelijkheid en geschiedenis, verantwoordelijk aan den Heere aller Heeren, recht te vinden en met kracht op te richten en in stand te houden. De kerk kan den staat deze zijn bijzondere taak niet afnemen. Zij kan zich echter ook haar eigen taak niet door den staat laten afnemen, zij kan haar boodschap en haar vorm ook niet door den staat laten bepalen. Zij is, gebonden aan haar opdracht, in den grond een vrije kerk in den in de gebondenheid aan zijn opdracht in den grond evenzoo vrijen staat."

Tot zoover de verklaring.

Elke regel dezer door prof. dr. Karl Barth met veel zorg opgestelde verklaring richt zich tegen gedachten der Duitsche Christenen en stelt in het algemeen tegenover het papalistisch autoriteitsprincipe (Führerprincipe) de presbyteriaansche kerkopvatting.

De synode nam aan het eind de volgende resolutie aan:

„De tot een vrije Gereformeerde synode verzamelde 320 Gereformeerde ouderlingen en predikanten uit 167 evangelische gemeenten van Duitschland maken bekend, dat de door de synode gehoorde, door prof. dr. Barth opgestelde verklaring over de wezenlijke beteekenis van de reformatorische belijdenissen voor de tegenwoordige Duitsche Evan-

gelische kerk, de waarheid des Heiligen Geestes betuigt en ze dankbaar voor haar verantwoordelijkheid neemt."

Hierbij past een enkele verklarende opmerking: het woord „synode" kon in ons land den indruk wekken, alsof hier een synode in werkelijken zin vergaderde. Dat was niet het geval en was ook de bedoeling niet. „Wat deze synode besluit, is zeker niet in den formeel rechtskundigen zin geldig," zei een der sprekers terecht. Het was een conferentie, die het woord synode slechts daarom aannam, omdat ze als geestelijk representatief voor de Duitsche Gereformeerde gezindheid wilde gelden. En daarin had ze ook haar recht.

Toen later (16 Maart 1934) te Dortmund in de Pruisische Uniekerk het conflict uitbrak, stonden de Gereformeerden dan ook principieel aan de zijde der belijdenisbeweging en sloten ze te Osnabrück een convent met de Lutherschen, waarin beiden elkander steun in de gemeenschappelijk beleden principes beloofden.

Prof. dr. Karl Barth wilde nog meer. Hij, de vader der Barmer Verklaring, was ook op de Westfaalsche belijdenissynode der Uniekerk een der overheerschende figuren. Men vergelijke de Dortmunder met de Barmer verklaring. Barth heeft de hoop gevoed in zijn theologie de Gereformeerden en de Luthersche belijdenisbeweging met elkander te verzoenen en alzoo een nieuwe sterkere Gereformeerde beweging te doen ontstaan. Hij heeft dit ook uitgesproken. Dit echter is hem niet gelukt. Met name van orthodox Luthersche zijde buiten Westfalen, nl. Hannover (dr. Mahrarens) en Zuid-Duitschland, alsmede uit de kringen der Luthersche hoogleeraren kwam critiek en werd ernstig voor vervaging der eigen belijdenis gewaarschuwd.

Anderzijds waren ook de Gereformeerden over dit nieuwe „Unions"-pogen van Barth niet allen even enthousiast. Met name in Gereformeerd Hannover en Oost-Friesland, waar men van ouds zich van alle Union had afgekeerd en de eenige Gereformeerde kerkorganisatie uit de Oud-Pruisische Union gered had, stond men ook om deze reden eenigszins gereserveerd tegenover de Westfaalsche belijdenis-

synode te Dortmund en Asmussens thesen. Men houde wel in het oog, dat de Gereformeerden in Westfalen en Rijnland, ook in het Wuppertal, allen tot de Oud-Pruisische Unionskerk behooren, alzoo Gereformeerd kerkverband missen en reeds zoo lang aan de kerkelijke samenleving met de Lutherschen gewend zijn, dat hier Barths gedachte meer vat moest hebben dan in Hannover en Oost-Friesland. In Hannover en Oost-Friesland echter, waar de Luthersche kerk sterk Luthersch zich ontwikkelde en zonder „Union" een eigen Gereformeerd kerkverband zich al reeds zoo lang daartegenover staande hield, heeft een lange kerkelijke Gereformeerde geschiedenis een veel dieper en hechter „eigen leven" doen groeien.

Voorts had de Gereformeerde landskerk in Hannover en Oost-Friesland, als georganiseerde landskerk en als zoodanig van ouds lid van den Duitschen Evangelischen kerkenbond en mede-onderteekenares van de kerkgrondwet van Juli 1933 ook een andere kerkpolitieke taak dan de Gereformeerde gemeenten, die onder de besturen der Pruisische Uniekerk leefden. Zij moest zelve met de kerkregeering-Müller op grond der kerkgrondwet van 11 Juli 1933 onderhandelen en deed dit ook met groot succes.

Stond reeds in de kerkgrondwet van 11 Juli 1933 het bijzondere recht der Gereformeerden in volkomen overeenstemming met hen duidelijk omschreven, dit werd nader uitgewerkt in een kerkwet, welke op 9 Augustus 1934 in de nationale synode der Duitsche Evangelische kerk werd aangenomen. Deze wet luidde aldus:

„§ 1. Een kerkwet voor het gebied der Evangelisch-Gereformeerde landskerk der provincie Hannover kan slechts op voorstel of op andere wijze van overeenstemming met den landskerkdag dezer landskerk uitgevaardigd worden. In zoover alleen belijdenis en eeredienst ter sprake zijn, ordent de landskerk haar aangelegenheden zelf.

§ 2. Brengt het Gereformeerd lid in het geestelijk ministerie in, dat een Duitsche Evangelische kerkwet niet met de eischen van de Gereformeerde belijdenis overeenstemt, zoo moet het oordeel der adviseerende Gereformeerde

kamer der Duitsche Evangelische kerk als beslissend worden gevraagd. De kerkwet moet dan aan het geestelijk ministerie ter eindafdoening worden voorgelegd.

§ 3. De uitvoeringsbepalingen op deze wet vaardigt de rechtsbestuurder der Duitsche Evangelische kerk uit in overleg met het Gereformeerd lid van het geestelijk ministerie."

Deze kerkwet had de volle instemming der Gereformeerde landskerk van Hannover en Oost-Friesland en eveneens van den Gereformeerden kerkminister prof. Otto Weber te Göttingen en gaf den Gereformeerden wat ze kerkelijk vroegen.

Den 20en September 1934 verschenen de eerste uitvoeringsbepalingen krachtens § 4 dezer wet, opgesteld in overleg met prof. Otto Weber, waarbij nader bepaald werd, dat een Gereformeerde kerkwet, volgens de wet van 9 Aug. 1934 tot stand gekomen, ook gelden zou „voor de in de *lijst der evangelisch-gereformeerde gemeenten* in de Duitsche Evangelische kerk opgenomen gemeenten" en dat de adviseerende Gereformeerde kamer zou zijn: de *Reformierte Kirchenausschuss für Deutschland* (het Gereformeerd kerkbestuur voor Duitschland).

Alles bijeen genomen werd hiermee de verhouding der Gereformeerde kerken tot de Duitsche Evangelische kerk (met welke kerk *alle* Gereformeerden den uitwendigen band bewaren willen) tot voldoening der betrokken Gereformeerden geregeld en werd de weg geopend tot een Geref. kerkverband voor geheel Duitschland, wat tot dusver in Duitschland nog nimmer bereikt was. Iedere Gereformeerde gemeente immers, tot dusver onder Luthersche kerkbesturen in de Oud-Pruisische Uniekerk staande, zou nu, door zich op de „lijst" van evangelisch-gereformeerde gemeenten te laten opnemen (een gedachte die aan de Nederlandsche wet is ontleend, waar de Gereformeerde kerken ook op een „lijst", die aan de plaatselijke kerken een collectieve staatkundige erkenning brengt, zijn opgenomen) in Gereformeerd kerkverband kunnen overgaan. Het ware dan, zoodra dit proces voltooid zou zijn, niet moeilijk, om de Gereformeerde lands-

kerk van Hannover en Oost-Friesland en de Gereformeerde kerken der bedoelde lijst op *één* lijst te vereenigen en zoodoende een Gereformeerd kerkverband voor geheel Duitschland tot stand te brengen. De mannen, die deze dingen hebben voorbereid en blijde dezen opbouw van een Gereformeerd kerkverband in Duitschland begroetten, deden hierin en mooi werk. En — men houde wel in het oog, dat het verzamelen van de Gereformeerden in Duitschland in één kerkverband gepaard met het losweeken der Gereformeerden uit het Unieverband der Oud-Pruisische kerk, hoe men ook over den verderen weg moge denken, in *elk* geval het eerstnoodige is.

Inmiddels gaan niet alle Gereformeerden met dit alles geheel mee. De Gereformeerde gemeenten, die in de Oud-Pruisische Uniekerk onder Luthersch bestuur al reeds zoo lang met de orthodoxe Lutherschen samenwerkten (bijv. in het Wuppertal), zagen méér den nood van den kerkstrijd hunner Luthersche medebroeders, dan de bovengenoemde belangen, leden ook meer onder dien strijd en vonden het om dezelfde reden ook niet geheel juist, dat een zoo groot deel der Gereformeerden op 9 Augustus een afzonderlijken vrede met de rijkskerkregeering sloot. Zij stelden de vraag, of men zelfs met een „onwettige" rijkskerkregeering wel een „wettigen" vrede sluiten kon. Aan den kant der eerstgenoemde Gereformeerden staan mannen als prof. Otto Weber, synodaalpraeses Koopmann, superintendent Horn, dr. Hollweg, ds. W. A. Langenohl e.a., aan den kant der laatstgenoemde Gereformeerden Karl Barth en de Barthiaansche Gereformeerden, de beide Hesse's en het Wuppertal, enz., ook ten deele dr. W. Kolfhaus te Vlotho.

DE NEDERLANDSCHE BEMIDDELING

De Nederlandsche bemiddeling door schrijver dezes heeft zich over een 5-tal weken (Juli-Aug.-Sept. 1934) uitgestrekt en baseerde zich op het feit, dat de Gereformeerde landskerk van Hannover en Oost-Friesland met medewerking van den Gereformeerden kerkminister prof. Otto Weber met de

kerkregeering onderhandelde en resultaten daarbij ten volle mogelijk bleken. Met bespreking en succesvolle aanbeveling der Gereformeerde wenschen begon de bemiddelingswerkzaamheid. Voorts, voor wat de belijdenisbeweging betreft, deze had reeds voor den aanvang der bemiddeling in journalistieke conferentie met schrijver dezes te kennen gegeven, dat het kernpunt harer eischen was, dat bij de *eenheid* der ééne Duitsche Evangelische kerk, die zij van harte gaarne verklaarde te begeeren, de eischen der *belijdenis* gewaarborgd moesten zijn. De kerkregeering, hiervan kennis nemende, verklaarde, dat zij in wezen dezen eisch aanvaarden kon, alleen het *accent* anders legde; zij wilde in elk geval de *eenheid* der kerk bereiken en was daarbij bereid aan alle rechtmatige eischen ten aanzien der *belijdenis* recht te doen.

Eenheid en *belijdenis*, *belijdenis* en *eenheid*, zietdaar het probleem, tot zijn eenvoudigsten vorm teruggebracht.

Wijl *beide* „fronten" zoowel de *eenheid* als de *belijdenis* wilden, zou oppervlakkig gezien de bemiddeling *zeer* kansrijk moeten schijnen. Toch was natuurlijk het verschil in accent, dat beide partijen legden, niet van zoo geringe beteekenis, als men uit bovenstaand zou kunnen afleiden. De belijdenisbeweging wilde de *eenheid*, maar met binding aan de *belijdenis* in zoodanige mate, dat nergens de belijdenis of de *vrijheid* van belijden aan de eenheidseischen zou opgeofferd worden. De kerkregeering wilde de eenheid, doch achtte dat de eenheidsvorming benevens de stichting van het centrale rijksbisschopsgezag in uitwendige bestuursaangelegenheden eigenlijk geen zaak van de belijdenis was, maar slechts van uitwendige confessioneel indifferente bestuursorde. Maar — niettemin stemde zij toe, dat in elk geval voor de Gereformeerden de uitwendige vorm der kerk door de belijdenis bepaald werd en dat voor de Lutherschen de omvang van het bisschopsgezag toch niet geheel buiten de belijdenis omging. En mede verklaarde zij, in elk geval alle mogelijke waarborgen voor de belijdenisbinding en de belijdenisvrijheid met de grootst mogelijke tegemoetkomendheid te willen behandelen. Daarom verzocht zij schrijver dezes, als

thans met alle partijen in verbinding staande, om dit aan de belijdenisbeweging te willen overbrengen en zoo mogelijk te willen bemiddelen. Schrijver dezes stelde als basis hiertoe voor, dat dan de belijdenisbeweging in een *kerkwet* zou kunnen neerleggen, hoe zij zich „eenheid" en „belijdenis" dacht en de kerkregeering aan dit kerkwetsontwerp de wijze van haar tegemoetkomendheid zou kunnen bewijzen. Dit werd aangenomen en vastgesteld. Vervolgens stelde schrijver dezes als voorwaarde, dat zoodra serieuze onderhandelingen mogelijk bleken, een kerkwet door de kerkregeering zou worden ontworpen en hem „zu treuen Händen" ter hand gesteld, waarin de strafmaatregelen, voorzoover van kerkelijken aard, alle zouden worden teniet gedaan, welk wetsontwerp kracht van wet zou verkrijgen, zoodra het kerkwetsontwerp der belijdenisbeweging bovenbedoeld door de kerkregeering zou worden aanvaard. Ook dit werd aangenomen en vastgesteld.

Met een en ander begaf schrijver dezes zich vervolgens ten tweeden male tot de belijdenisbeweging, die de voorstellen op zichzelf acceptabel achtte, en in een uitvoerig protocol, door alle aanwezigen onderteekend, een *overeenkomst* tusschen de belijdenisbeweging en den bemiddelaar in bovenbedoelden geest vastlegde, een en ander afhankelijk stellend daarbij van de goedkeuring van den Führer Adolf Hitler. Dit laatste werd door den bemiddelaar niet, door de belijdenisbeweging echter wel naar voren gebracht, met name ook, omdat naar zij verklaarde, bij de belijdenisbeweging een diep geworteld wantrouwen tegenover de kerkregeering-Müller-Jaeger bestond en kennisname der bemiddeling van rijkswege om deze reden zeer noodig geacht werd.

Vervolgens begaf de bemiddelaar zich opnieuw naar Berlijn, verwierf de volle instemming van de kerkregeering met de getroffen overeenkomst, verwierf ook de welwillende kennisname der bemiddelingspogingen van de zijde der rijksautoriteiten en zag mede na zijn aandringen bij de rijksregeering en bij de hoogste partij-instanties om het staatsverbod van publicaties over den kerkstrijd thans in te trek-

ken, opdat bij de onderhandelingen vrijheid van spreken en schrijven onbelemmerd gewaarborgd zou kunnen worden, het betreffende staatsverbod ingetrokken. De bemiddelaar kon dus zeggen, dat de bemiddelingspoging reëele basis verworven had. Mede is de Broederraad der belijdenisbeweging met de uitvoering van zijn deel der overeenkomst begonnen; het bedoelde ontwerp van kerkwet inzake „eenheid en belijdenis" werd dadelijk ter hand genomen en is najaar 1934 ook ten deele nog in de Allg. Evang. Luth. Kirchenzeitung gepubliceerd geworden.

Ook deze kans op kerkelijken vrede is door de kerkregeering-Müller echter door ontactisch optreden vernietigd. De rechtsbestuurder der kerk Jaeger had den bemiddelaar op zijn vraag, of hangende de onderhandelingen niet de nationale synode van 9 Augustus uitgesteld zou kunnen worden, daar zoo licht een nieuwe stap nieuwe moeilijkheden brengt en een serieus onderhandelen niet onnoodig geschaad moet worden, ten antwoord gekregen, dat weliswaar de synode van 9 Augustus (het was inmiddels 6 Augustus geworden) niet meer goedschiks uitgesteld kon worden, daar alles al gereed was, maar dat hij uitdrukkelijk namens de kerkregeering verzekeren kon, dat deze synode de bemiddelingspogings geenszins zou kunnen belemmeren en dat hetgeen ter synode verhandeld zou worden, geheel en al in de richting der bemiddelingsovereenkomst zou liggen, zoodat de synode eer bevorderlijk dan schadelijk daartoe zou blijken te zijn. Van zijn voorstellen ter synode gaf hij daarbij een schets, nl. aldus, dat hij over de strafmaatregelen, die de kerkregeering getroffen had, aan de synode zou vragen de verantwoordelijkheid dienaangaande van de kerkregeering over te nemen, hetgeen tot gevolg zou hebben, dat hij daarna veel gemakkelijker in een kerkwet al deze maatregelen zou kunnen teniet doen, dat hij door de synode het eerste deel van den vrede, nl. met Gereformeerd Hannover, moest laten bekrachtigen, hetgeen bij aanvaarding door de synode, de vredespogingen eveneens bevorderen zou en dat hij een algemeene wet over de eenheid in gereedheid had, die door de belijdenisbeweging ook ongetwijfeld, als ze vrede

sloot, zou aanvaard worden. Van „minder beteekenende" wetten, als over den eed en over de kerkvaan repte hij daarbij niet.[1])

Hoezeer echter heeft de kerkregeering zich in het effect van haar wetten van 9 Aug. en van de besprekingen ter nationale synode van dien dag vergist.

De Broederraad heeft de synode niet afgewacht om scherp te reageeren. Toen het bureau van den Broederraad te Bad-Oeynhausen den dag te voren het agendum der synode in handen kreeg, vertoornde men zich zoozeer, dat de bemiddelingsonderhandelingen door het bureau van den Broederraad dien eigen dag werden verworpen en dat de bemiddeling zelve, met name toen Geref. Hannover toch vrede bleek te willen sluiten en andere groepen van de belijdenisbeweging meldden, dat zij de begonnen bemiddelingsonderhandelingen wilden voortzetten, vervolgens door het *bureau* van den Broederraad in eenige verwarde en verwarrende correspondenties werd gediscrediteerd. Dat was jammer. De bemiddeling kon het niet helpen, dat de kerkregeering het effect van het agendum der synode en van de synode zelf totaal verkeerd beoordeeld bleek te hebben. Dat was de fout van Jaeger, niet van de bemiddeling.

Maar desniettegenstaande was daarmee de laatste kans voor de kerkregeering nog lang niet verspeeld. Bij de scherpere houding, die het bureau van den Broederraad te Bad-Oeynhausen na 9 Augustus aannam, bleken nl. zeer velen uit de belijdenisbeweging zich niet geheel aan te sluiten. Gereformeerd Hannover bouwde op de toezeggingen, door de kerkregeering op en na 9 Augustus rechtstreeks en door tusschenkomst der bemiddeling gedaan, dat „binnen enkele dagen" alle strafmaatregelen die tevoren over Gereformeerde predikanten waren getroffen, zouden worden herroepen en teniet gedaan en hoopte, dat de atmosfeer dan voldoende opklaren zou om verder te kunnen praten, ook met de Gereformeerden van het Wuppertal en elders. En gunstiger nog voor de kerkregeering was, dat de invloedrijke Luther-

[1]) Uitvoerig dossier van al het hier meegedeelde heeft schrijver dezes natuurlijk in bezit.

sche leiders, de landsbisschoppen dr. Meiser, dr. Wurm en dr. Mahrarens den bemiddelingsdraad na 9 Augustus nog niet wilden afbreken, maar einde Augustus te Hannover den *Lutherschen Raad* oprichtten, die onafhankelijker van Karl Barth en „Barmen" een eigen geluid wenschte te doen hooren en ingevolge een uitnoodiging der kerkregeering, eind Augustus door den bemiddelaar aan dr. Mahrarens overgebracht, publiek zeer matige vredesvoorstellen aan de kerkregeering deed, welke haar een uitnemende kans boden om opnieuw met de belijdenisbeweging aan de conferentietafel te kunnen komen. Bovendien werd de *structuur* der dingen voor de kerkregeering gunstiger. Immers, de Broederraad is als unie van Lutherschen, Geunieerden en Gereformeerden voor de kerkregeering, die krachtens de kerkgrondwet met afzonderlijke confessies van doen heeft, het moeilijkst te hanteeren. Spreken echter de beide confessies (Luthersch en Gereformeerd) afzonderlijk met haar, dan wordt de weg in positieven zin gemakkelijker te begaan. Om te strijden is de Broederraad sterker, om te onderhandelen zijn de confessies separaat geschikter, daar toch beide confessies èn krachtens de kerkgrondwet èn in schier alle andere opzichten onderscheiden belangen hebben. De constellatie bood dus voor de kerkregeering eind Augustus gunstige kansen te over en ze werden haar opzettelijk, in het zoeken naar een oplossing, met aandrang aangeboden. Bovendien nog had de kerkregeering om dit alles met aandrang gevraagd.

Maar de rechtsbestuurder Jaeger heeft toen opnieuw bewezen geen kerkregeerder te zijn. Geprikkeld door het verzet tegen zijn wetten van 9 Augustus, sloeg hij het door hemzelf uitgelokte en zeer matige vredesaanbod van den Lutherschen Raad in den wind, antwoordde er niet eens op, kwam ook zijn herhaaldelijk uitgesproken belofte om de strafmaatregelen over de Gereformeerden teniet te doen niet na, en leidde uit de gunstige situatie die eind Augustus en begin September voor hem en de kerkregeering ontstaan was, alleen af, dat hij sterk genoeg stond om den laatsten en beslissenden strijd met de belijdenisbeweging in den weg

van geweld en dwang te kunnen wagen, een vergissing, erger dan voorgaande vergissingen en de onmiddellijke oorzaak van zijn ondergang, levende illustratie tevens van het falen van het Führerprincipe in de kerk, het einde natuurlijk ook, gelijk vanzelf spreekt, van de Nederlandsch bemiddelingsperiode.

DE DUITSCHE KERK EN DE OECUMENISCHE BEWEGING

De verhouding van de Duitsche kerk en de oecumenische beweging is het meest te Fanö in Denemarken op de groote conferentie aldaar eind Augustus 1934 tot onderwerp van bespreking geworden. De daar door den Oecumenischen Raad aangenomen resolutie luidt aldus:

1. De Oecumenische Raad voor practisch Christendom heeft in zijn zitting te Fanö van 21-30 Augustus 1934, na gemeenschappelijk gebed en bespreking der problemen voor welke de kerk in de geheele wereld gesteld is, besloten, de kerken op te roepen om gedurende het eerstkomende jaar in oecumenische samenwerking en gemeenschap zich in het licht der grondbeschouwingen van het Christelijk geloof nieuw te bezinnen op de problemen der relaties tusschen kerk, staat en volk.

2. De vertegenwoordigers der kerken van vele landen hebben hun ernstige bezorgdheid uitgesproken, dat beslissende grondbeginselen van de Christelijke vrijheid in het leven der Duitsche Evangelische kerk tegenwoordig in gevaar gebracht worden of problematiek geworden zijn. De Oecumenische Raad heeft de overtuiging, dat het de bijzondere taak der oecumenische beweging is, het bewustzijn van wederzijdsche verantwoordelijkheid in alle deelen der kerk van Christus tot uitdrukking te brengen en te verdiepen.

Vervuld van een oprecht-hartelijke gezindheid ten opzichte van het Duitsche volk, in diepe dankbaarheid voor de niet te schatten bijdrage der Duitsche Evangelische kerk aan het leven en het theologische denken der Christenheid,

alle politieke beweeggronden uitsluitende, in aanmerking nemende de bijzondere moeilijkheden in het midden eener revolutie, ook de zonden en het verzuim der kerken, die door de leden van den Oecumenischen Raad vertegenwoordigd worden, erkennende, geeft de Oecumenische Raad uitdrukking aan zijn overtuiging, dat een autocratisch kerkregiment, in het bijzonder wanneer het door een plechtigen eed aan het geweten opgelegd wordt, het aanwenden van geweldmethoden en de onderdrukking van de vrije discussie met het ware wezen der kerk van Christus onvereenigbaar zijn en verzoekt in naam van het evangelie voor zijn Christelijke broeders in de Duitsche Evangelische kerk *vrijheid* om het evangelie van onzen Heere Jezus Christus te verkondigen en naar zijn Woord te leven, *vrijheid* voor het gedrukte woord en voor de vergaderingen der Christelijke gemeente, *vrijheid* voor de kerk om de jeugd naar de grondprincipiën van het Christelijk geloof op te voeden en ze voor het haar opdringen van een met het Christelijk geloof in tegenspraak staande wereldbeschouwing te beschermen.

3. De Oecumenische Raad keurt de stappen goed, welke zijn president de lordbisschop van Chichester in zijn naam gedaan heeft.

4. De Oecumenische Raad wenscht zijn band met alle Christelijke broeders in Duitschland in het midden der huidige moeilijkheden en verwarringen tot uitdrukking te brengen en met alle groepen in de Duitsche Evangelische kerk in vriendelijke relatie te blijven.

5. De Oecumenische Raad wenscht aan zijn broeders in de belijdenissynode der Duitsche Evangelische kerk zijn gebed en zijn hartelijke verbondenheid met haar getuigenis voor de grondprincipiën van het evangelie te verzekeren, alsook zijn besluit om nauwe gemeenschap met hen te onderhouden.

6. De Oecumenische Raad draagt zijn bestuur op, zulke stappen te doen, als het best geëigend zijn en wenschelijk blijken, om de in deze verklaring tot uitdrukking gebrachte oorzaken van zorg aan de besturen en de leden der Duitsche Evangelische kerk mede te deelen en aan de hier geformu-

leerde principiën gevolg te geven.

Deze resolutie werd aangenomen met de stemmen der Duitsche afgevaardigden (onder leiding van bisschop dr. Th. Heckel) tegen.

De Duitsche delegatie diende vóór de stemming een protest in, aldus luidende:

1. De Duitsche delegatie is dankbaar voor den geest van broederlijkheid, gelijk die tijdens de thans gehouden vergadering van den Oecumenischen Raad sterk betoond werd. Zij erkent ook dankbaar, dat in de voorgestelde resolutie de ernstige poging gedaan is, om begrijpend en met verantwoordelijkheid te spreken en de Duitsche kerk in haar strijd van den oecumenischen geloofsband te verzekeren.

Toch ziet de Duitsche delegatie zich buiten staat, om vóór de voorgestelde resolutie te stemmen. Zij geeft veeleer nog eens uiting aan haar herhaaldelijk uitgesproken meening, dat publieke resoluties de innerlijke kerkelijke ontwikkeling in Duitschland niet bevorderen. Wij zijn van overtuiging, dat de Oecumenische Raad zich om der wille van de toekomst der oecumenische beweging met bijzondere verantwoordelijkheid bewust moet zijn van de grenzen zijner oecumenische taak ten aanzien van de inwendige aangelegenheden eener kerk, die medelid is. De Duitsche delegatie leeft in het vertrouwen, dat de nieuwe epoche van het völkische en kerkelijke leven, in welke wij in Duitschland zijn, niet slechts voor de kerken der wereld een volheid van waardevolle positieve problemen heeft te berde gebracht, maar dat ook de kerk der Duitsche reformatie naar Gods genadigen wil de tegenwoordige moeilijkheden zelf meester zal worden. De Duitsche delegatie gelooft, dat wij als Christenen niet naar de hulp van menschen te vragen hebben, maar met diepsten ernst naar de reddende hulp en kracht Gods.

2. In het bijzonder dient de Duitsche delegatie op grond van haar uitvoerige aan den Raad gegeven uiteenzettingen tegen de volgende punten bezwaar in:

a. Zij wijst de beschouwing af, als ware er in de Duitsche

Evangelische kerk een „autocratisch kerkregiment". Het gaat hier veel meer om een centraliseering van de kerkelijke leiding en om maatregelen van kerkordening.

b. Zij weerspreekt de meening, als zou in het Duitsche rijk de vrije verkondiging van het evangelie in woord of geschrift in gevaar zijn en de Christelijke opvoeding der jeugd niet gewaarborgd zijn. Zij betuigt integendeel, dat de algemeene verhoudingen in het tegenwoordige Duitschland aan de verkondiging van het evangelie veel meer mogelijkheden bieden dan voorheen.

c. De Duitsche delegatie wijst de eenzijdige bevoorrechting van een bijzondere Duitsche kerkelijke groep en de vastlegging van den Raad op de theologische bijzondere meeningen dezer groep af. Zij ziet daarin een positiekeuze ten aanzien van interne Duitsche kerkelijke verhoudingen, welke de grenzen van de taak van den Oecumenischen Raad bedenkelijk overschrijdt."

Den 3en September gaf de rijkskerkregeering (Müller-Jaeger) op grond van een te Berlijn gehouden „bisschoppenvergadering", waarin Fanö besproken werd, een verklaring in gelijken geest in het licht.

Nadien werd de sympathie van den Oecumenischen Raad voor de belijdenisbeweging door Jaegers laatsten strijd tegen de Zuid-Duitsche kerken natuurlijk beduidend versterkt, zoodat op de synode der belijdenisbeweging te Berlijn-Dahlem van 18-20 October 1934 (men leest van een en ander in het hierna volgende) de predikant dr. A. Köchlin van Bazel officieel namens den Oecumenischen Raad aan de synodeverhandelingen deelnam.

JAEGERS LAATSTE STRIJD.

Eigenlijk begon Jaegers laatste strijd met de synode van 9 Augustus 1934.

De eerste wet der synode van 9 Augustus ging over *de leiding der kerk* en sprak o.a. uit:

„De kerkelijke wetgeving wordt uitsluitend door de Duitsche Evangelische kerk verricht. De kerkwetten der Duit-

sche Evangelische kerk en der landskerken worden door het geestelijk ministerie der Duitsche Evangelische kerk vastgesteld. Het geestelijk ministerie kan de nationale synode, of, als het gaat over kerkwetten voor de landskerk, de landssynode raadplegen. De rijksbisschop kan aan de landsbisschoppen en de dragers van een naar de orde der landskerk daarmee overeenkomend ambt, alsook de verdere leidende organen der landskerken verordeningen geven. Deze wet strekt zich niet uit tot het gebied van belijdenis en eeredienst; in deze opzichten blijft de bevoegdheid der organen van de landskerken onaangetast."

In deze wet werd de kerkwetgevende macht bij de kerkregeering gebracht en aan de landskerken (aan *alle* landskerken, dus ook aan Beieren en Wurtemberg) ontnomen. De landssynoden zouden bij kerkwetten, die den landskerken aangingen, geraadpleegd kunnen worden, maar dit werd niet als verplicht voorgeschreven. Zaken, de belijdenis en den eeredienst rakend, werden hiervan uitgezonderd, maar veronachtzaamd werd, dat naar het oordeel der belijdenisbeweging ook de uitwendige orde der kerk, o.a. in zake de bevoegdheid van een rijksbisschop wel ter dege de belijdenis raakt; en er werd niet gezegd hoever het gebied der uitwendige bestuursmacht van de kerkregeering zich uitstrekte en *waar* het gebied van belijdenis en eeredienst zou beginnen, zoodat men hierin wederom aan den rijksbisschop was overgeleverd, met het gevaar, dat het domein van belijdenis en eeredienst, dat de landskerken zelve mochten houden, zou gaan gelijken op het gebied der roodhuiden in Amerika, dat voor het opdringende blanke ras hoe langer hoe meer wijken moest en onophoudelijk ingekrompen werd. De geheele wet had de strekking, de Eingliederungswetgeving voort te zetten en in het bijzonder de Eingliederung van Beieren en Wurtemberg voor te bereiden. Het is geen wonder, dat de belijdenisbeweging tegen deze wet met vernieuwd verzet optrad.

Een tweede wet van 9 Augustus (de vredeswet met Gereformeerd Hannover bespraken we reeds en laten we hier dus nu verder onvermeld) was de wet op den *diensteed* der

kerkedienaren, waarbij aan de predikanten de volgende eed werd opgelegd:

„Ik, N. N., zweer een eed bij God, den Alwetende en Heilige, dat ik als een tot het ambt der prediking geroepen dienaar zoowel in mijn tegenwoordig als in elk ander geestelijk ambt, gelijk het een dienaar van het evangelie in de Duitsche Evangelische kerk betaamt, den Führer van het Duitsche volk en den Duitschen staat Adolf Hitler trouw en gehoorzaam zal zijn en voor het Duitsche volk met elk offer en elken dienst, welke een Duitsch Evangelisch man behoort te geven, mij geven zal; verder, dat ik de mij toevertrouwde plichten van het geestelijk ambt overeenkomstig de bestuurswijze van de Duitsche Evangelische kerk en de krachtens deze bestuurswijze mij gewordende verordeningen naar mijn geweten vervullen zal; eindelijk, dat ik als recht predikant en zielzorger te allen tijde de gemeente, in welke ik gesteld ben, met al mijn krachten in trouw en liefde dienen zal. Zoo waarlijk helpe mij God."

Voorts bepaalde deze zelfde wet, dat de verordeningen op de *ambtsgelofte* (Ordinationsgelübde; onverzwakt zouden blijven bestaan.

Er werd dus naast den ambtseed (of gelofte) welke de predikant bij zijn ambtsaanvaarding aflegde, nu een tweede ambtelijke eed gevraagd, welke inzonderheid den predikant tot trouw aan de *staats-* en de *kerkoverheden* verplichtte.

Nieuw was dit niet geheel. In Pruisen bestond deze tweede eed naast de ambtsgelofte in ongeveer dezelfde woorden van 1815-1852 en werd toen, wijl de koning het hoofd der kerk heette, en de staat de financieele verplichtingen voor het kerkelijk leven voor een overgroot deel droeg, door de staatsoverheid uit publiekrechtelijk oogpunt gevraagd. De hernieuwing van dezen diensteed had dan ook niet de strekking „Hitler in plaats van Christus" te stellen, zooals sensatieberichten in een deel der buitenlandsche pers wel zeer tendentieus schreven. Immers, de gewone ambtsgelofte der predikanten, die hen boven alles aan Christus bond, bleef voor het kerkelijk leven bestaan en de diensteed naast deze ambtsgelofte had niet de strekking om het geestelijk

leven aan Hitler te onderwerpen, maar had de strekking om de predikanten als publieke personen in semi-ambtenaarsfunctie tot loyaliteit in hun publiek optreden te verplichten. Maar... onschuldig ten aanzien der geschillen was de wet op den diensteed toch ook niet. De belijdenisbeweging bracht in, dat een eed van trouw aan de overheid, indien de *staat* dien vroeg, door de predikanten van harte gaarne zou afgelegd worden, daar zij als publiekrechtelijke functionarissen het recht van den staat op hun loyaliteit erkenden, dat het echter niet de taak der kerk zelve was, om ongevraagd zulk een eed aan de predikanten op te leggen, dat zij verder er bezwaar tegen had, dat de wet op den diensteed na den eisch van trouw aan de overheid, als schakel in de bestreden Eingliederungspolitiek een eisch van trouw aan de verordeningen der kerkregeering stelde, een eisch dien men des te meer afwijzen moest, omdat men de wettigheid van deze kerkregeering en van al haar verordeningen verwierp — en dat men dus het afleggen van dezen diensteed op deze gronden weigeren moest.

Daadwerkelijk is de wet, tegen welke op 9 Augustus zelve reeds vanuit het geestelijk ministerie bezwaren werden ingebracht (door prof. Otto Weber) nooit uitgevoerd. Bij verordening van 13 September 1934 werd ze ingetrokken en vervangen door den eed, dien de ambtenaren in Duitschland krachtens de staatswet van 20 Augustus 1934 hebben af te leggen, aldus luidende: „Ik zweer: ik zal den Führer van het Duitsche rijk en volk Adolf Hitler trouw en gehoorzaam zijn, de wetten in acht nemen en mijn ambtsplichten naar mijn geweten vervullen, zoo waarlijk helpe mij God".

Tegen den inhoud van *dezen* eed heeft de belijdenisbeweging[1]) geen bezwaren, dan alleen het formeele bezwaar, dat haars inziens niet de kerk, maar de staat zulk een eed heeft te vragen en slechts *indien* de staat dit vraagt, de kerk hieraan (en dan „met vreugde", zoo verklaarde zij) te gehoorzamen heeft.

---

[1]) Afgezien van Karl Barth, wiens ontslag ter oorzake van een geschil over dezen eed in December 1934 zeer de aandacht trok.

Een derde wet van 9 Augustus was de wet op de *rechtmatigheid* van de getroffen strafmaatregelen. Van deze wet luidt § 1 aldus: „De wettelijke en bestuurlijke maatregelen, welke de rijksbisschop of het geestelijk ministerie of de rijksbisschop als landsbisschop der Evangelische kerk van de Oud-Pruisische Unie tot dusver, in het bijzonder tot ordening der Duitsche Evangelische kerk of der afzonderlijke landskerken en tot regeling van de verhouding der Duitsche Evangelische kerk tot de landskerken, getroffen hebben, worden in haar rechtmatigheid bevestigd".

De bedoeling dezer wet was volgens den rechtsbestuurder Jaeger uitsluitend, om inzake de verantwoordelijkheid voor de getroffen strafmaatregelen (volgens hem eenige honderden, maar volgens de belijdenisbeweging meer dan 1000 gevallen) de décharge van de nationale synode te verwerven, teneinde dan daarna des te vrijer te staan in het grootmoedig opheffen dezer strafmaatregelen. Maar de belijdenisbeweging zag in de wet een beleediging; de belijdenisbeweging had steeds de rechtmatigheid der strafmaatregelen ernstig ontkend en zou nu de rechtmatigheidsquaestie op moeten geven om „amnestie" eventueel te accepteeren? Dat deed zij niet en wilde zij in geen geval.

Zoodoende werd de synode van 9 Augustus een nieuw schibboleth in den strijd. Na 9 Augustus stond men aanmerkelijk scherper tegenover elkaar dan te voren en de kerkregeering-Müller-Jaeger, die van de wetgeving der synode van 9 Augustus absoluut geen hinder voor de vredesbesprekingen met de belijdenisbeweging verwachtte, bleek wel zeer weinig kijk te hebben op de portée van haar daden en den toestand der kerk.

Dit bleek begin September trouwens zoo mogelijk nog sterker. Den 3en September nl. vaardigde Jaeger, tot de krachtproef besloten, een verordening uit, krachtens welke de wet op de leiding der Duitsche Evangelische kerk van 9 Augustus met ingang van 3 September op de twee nog niet eingegliederte landskerken van Beieren en Wurtemberg toepasselijk werd verklaard. En een kerkwet van denzelfden dag beperkte de bevoegdheden van den landsbisschop van

Hannover tot zijn „geestelijk" werk.

Dat was dus het antwoord, dat de leiders van den *Lutherschen Raad* op hun vredesvoorstellen kregen.

Een botter afwijzing was niet denkbaar. Ze was bovendien in strijd met de toezegging van Jaeger in de nationale synode van 9 Augustus waar hij (mede conform zijn woord jegens den Nederlandschen bemiddelaar) officiëel verklaarde: „Er zal tegen hen, die nog niet vrijwillig toegetreden zijn, niet met geweld worden opgetreden."

Misschien heeft de roes van den nationalistischen partijdag te Neurenberg, waar Adolf Hitler in zijn groote rede op 5 September zijn instemming met het eenheidsstreven in de kerk betuigde, den rechtsbestuurder parten gespeeld? Hitler zeide 5 September over den kerkstrijd het volgende:

„Wij hebben getracht, de verzoening der confessies met den nieuwen staat te bewerkstelligen. Wij zijn besloten haar zuiver organisatorische versplintering — voor zoover het de evangelische belijdenissen betreft — in een groote rijkskerk te beëindigen, vervuld van de overtuiging, dat het niet aangaat, de door den nood aan Maarten Luther opgedrongen noodzakelijkheid om rekening te houden met de afzonderlijke staten, tot een deugd te maken in een tijd, waarin de staten zelf reeds niet meer bestaan. En wij weten: Indien de groote Duitsche reformator onder ons stond, dan zou hij, gelukkig dat hij aan den nood van toen ontkomen was, gelijk Ulrich von Hutten in zijn laatste gebed, niet aan landskerken doch aan Duitschland denken en zijn evangelische kerk . . ."

Hitler sprak hier natuurlijk niet als hoofd der regeering, maar als hoofd der partij.

Den 8en September verscheen Jaeger te Stuttgart en stelde een kerkelijk commissaris aan (Walzer), die te onderzoeken had of de grijze en populaire Wurtembergsche landsbisschop en zijn financieele adviseur rechtmatig handelden door M. 200.000,— bij de Basler Missionsagentur te Stuttgart en M. 30.000,— bij het moderamen van den Broederraad der belijdenissynode te Bad Oeynhausen in deposito te geven, gelden tot de kassen der landskerk behoorende en

klaarblijkelijk met het oog op de „Eingliederung" elders in veiligheid gebracht (een onderzoek, dat op een proces uitliep, hetwelk in November 1934 eindigde met de algeheele vrijspraak van dr. Wurm en zijn medebeschuldigde dr. Schauffler). Tevens zag de Wurtembergsche landsbisschop zijn bevoegdheden tot zijn geestelijke rechten „beperkt".

Dit ingrijpen verwekte in Zuid-Duitschland wederom geweldige beroering.

Den 14en September was Jaeger opnieuw te Stuttgart. De landsbisschop dr. Wurm en vele zijner getrouwen werden thans „beurlaubt". En ds. Krauss uit Ebingen werd tot commissarisch landsbisschop benoemd. Later (vanaf 6 Oct.) kreeg dr. Wurm (met Oberkirchenrat Schauffler, Oberkirchenrat Pressel en ds. Weber) bovendien voor korten tijd streng huisarrest, hun opgelegd door het Wurtembergsch ministerie van binnenlandsche zaken (om redenen van openbare orde en rust, met verbod gedurende dit *arrest* „ambtelijke handelingen van welken aard ook" te verrichten).

Midden in de Zuid-Duitsche beroeringen, die men te Berlijn te licht opvatte, vond op 23 September te Berlijn de plechtige installatie van den rijksbisschop plaats, bij welke gelegenheid de rechtsbestuurder Jaeger, de rijksbisschop zelve en andere redenaars dankbaar in hooggestemde feestklanken roemden in het thans zoo goed als voltooid eenheidswerk. De ambtsbelofte, welke de rijksbisschop hier na het uitspreken der apostolische geloofsbelijdenis plechtig aflegde, memoreeren we hier tevens. Ze luidde aldus:

„Ik heb ons Christelijk geloof beleden; ik beloof in de tegenwoordigheid des Almachtigen Gods, in den naam van onzen Heere Jezus Christus, voor het aangezicht dezer gemeente: Ik ben van zins het ambt van den Lutherschen rijksbisschop der Duitsche Evangelische kerk uit te oefenen overeenkomstig het heilig evangelie gelijk dr. Maarten Luther het ons uiteengezet heeft en gelijk de belijdenisschriftun onzer kerk het ons voor oogen houden, — ter eere Gods, tot opbouw zijner kerk, tot welzijn van ons volk. God helpe mij en geve bij het willen het volbrengen."

In zijn hierop volgende rede beleed de rijksbisschop uitdrukkelijk zijn orthodox geloof „in den gekruisigden en opgestanen Heiland".

Ook in de de installatie begeleidende rijksconferentie der Duitsche Christenen werden hooggestemde feesttonen gehoord.

Installatie en conferentie beiden waren mooi, al ontbrak op opvallende wijze een gelukwensch der rijksregeering.

Maar de feesttonen rondom den rijksbisschop maakten de kerkregeering voor de stemmen der werkelijkheid, welke zich tegen haar keerden, nog hardhoorender dan ze reeds was. Dit bleek overtuigend. Den 11en October verscheen de rechtsbestuurder Jaeger, begeleid door Berlijnsche politieke politie, in het landskerkgebouw te München, deelde daar mede, dat landsbisschop dr. Meiser „abberufen" was, dat Beieren in twee bisdommen werd verdeeld, Franken en Beieren, en dat ds. Hans Sommerer tot commissarisch bisschop van Franken, ds. Hans Gollwitzer tot commissarisch bisschop van Beieren benoemd waren. Den dag daarna kreeg ook dr. Meiser „huisarrest" (van 12-15 October).

München en geheel Beieren kwamen thans even geweldig in beroering als Wurtemberg. Met overgroote meerderheid stelden predikanten en gemeenten zich als één man achter dr. Wurm en dr. Meiser. Het gezag, dat de commissarische bisschoppen van Wurtemberg, Franken en Beieren uitoefenden, strekte zich niet veel verder uit dan hun schrijfmachine en werd een belaching. En ook overig Duitschland liet zich niet onbetuigd. De Broederraad der belijdenissynode zond een hartelijk woord van bemoediging naar het zuiden. De Luthersche Raad publiceerde een protest. De evangelisch-theologische faculteiten kwamen sterker in beweging. En van 18-20 October kwam te Berlijn-Dahlem de *2e belijdenissynode* der Duitsche Evangelische kerk bijeen, waar de kracht der belijdenisbeweging tegenover de geweldaden van de kerkregeering gesteld werd, naar weldra bleek tot ondergang van Jaeger.

Zaterdagavond 20 October werd een proclamatie dezer synode aan Adolf Hitler overhandigd, aldus luidende:

„Met politiegeweld heeft de rijkskerkregeering na de Kurhessische ook de Wurtembergsche en de Beiersche kerkleiding op zij gezet. Daarmee heeft de reeds lang in de evangelische kerk bestaande en sinds zomer 1933 openbaar geworden verwoesting een hoogtepunt bereikt, ten aanzien waarvan wij ons tot de volgende verklaring gedwongen zien:

1. Het eerste en grondleggende artikel der grondwet van de Duitsche Evangelische kerk (D. E. K.) van 11 Juli 1933 luidt: De onaantastbare grondslag der Duitsche Evangelische kerk is het evangelie van Jezus Christus, gelijk het ons in de Heilige Schrift betuigd en in de belijdenissen der reformatie nieuw aan het licht getreden is. Hierdoor worden de volmachten, welke de kerk voor haar taak behoeft, bepaald en begrensd.

Dit artikel is door de leeringen, wetten en maatregelen der rijkskerkregeering metterdaad op zij gezet. Daarmee is de Christelijke grondslag der D. E.K. opgeheven. De onder het parool één staat — één volk — één kerk door den rijksbisschop nagestreefde nationale kerk beteekent, dat het evangelie voor de D. E. K. ter zijde gesteld is en de boodschap der kerk aan de machten dezer wereld overgegeven wordt. De alleenheerschappij die de rijksbisschop en zijn rechtsbestuurder zich aangematigd hebben, heeft een in de evangelische kerk onmogelijk pausdom opgericht. Gedreven door den geest van een valsche, onbijbelsche openbaring, heeft het kerkregiment gehoorzaamheid aan Schrift en belijdenis als strijdig met de goede orde bestraft. De met de Schrift strijdige invoering van het wereldlijk Führerprincipe in de kerk en de daarop gegronde eisch van een onvoorwaardelijke gehoorzaamheid, heeft de ambtsdragers der kerk aan de kerkregeering in plaats van aan Christus gebonden. Het uitschakelen der synodes heeft de gemeenten in tegenspraak met de bijbelsche en reformatorische leer van het priesterschap aller geloovigen „monddood" gemaakt en ontrecht.

2. Al onze op grond van Schrift en belijdenis ingebrachte protesten, waarschuwingen en vermaningen zijn vergeefs gebleven. Integendeel, de rijkskerkregeering heeft onder

beroep op den Führer en onder gebruik en medewerking van politieke machten niets ontziend haar kerkverwoestend werk voortgezet. Door de overweldiging der Zuid-Duitsche kerken is ons de laatste mogelijkheid van een aan den voorafgaanden toestand aanknoopende vernieuwing der kerkelijke orde ontnomen geworden. *Daarmee treedt het kerkelijk noodrecht in,* hetwelk wij ons heden gedwongen zien af te kondigen.

3. Wij stellen vast: De kerkgrondwet der D. E. K. is verbroken. Haar wettige organen bestaan niet meer. De mannen, die in het rijk en in de landen de kerkregeering bemachtigden, *hebben zich door hun handelen van de Christelijke kerk afgescheiden.* Op grond van het kerkelijk noodrecht der aan Schrift en belijdenis gebonden kerkgemeenten en dragers van het geestelijk ambt *schept de belijdenissynode der D. E. K. nieuwe organen der leiding.* Zij benoemt tot leiding en vertegenwoordiging der D. E. K. *als een bond van door belijdenis bepaalde kerken* den *Broederraad* der D. E. K. en uit zijn midden tot leiding der zaken den *Raad* der D. E. K. Beide organen worden overeenkomstig de belijdenissen samengesteld en ingericht. Wij roepen de Christelijke gemeenten, haar predikanten en ouderlingen op, van de tot dusver bestaande rijkskerkregeering en haar beambten *geen verordeningen aan te nemen en zich uit de samenwerking met hen, die dit kerkregiment nog verder gehoorzaam zijn willen, terug te trekken.* Wij roepen hen op, zich aan de verordeningen der belijdenissynode der D. E. K. en der door haar erkende organen te houden.

4. Wij reiken deze onze verklaring aan de rijksregeering over, verzoeken haar van de in de D. E. K. *daarmee voltrokken beslissing kennis* te nemen en vragen van haar de erkentenis, dat in zaken der kerk, der leer en der inrichting de kerk, afgezien van het recht van staatstoezicht, geroepen is om zelve te oordeelen en te beslissen."

Aan den indruk, dien deze synode met haar sterk gegroeiden aanhang maakte, paarde zich bovendien in het begin der daarop volgende week een crisis onder de Duitsch-Christelijke vrienden der rijkskerkregeering zelve. De in-

vloedrijke voorzitter der Duitsche Christenen mr. Kinder (een orthodox, gematigd en voorzichtig man), gesteund door leden der kerkregeering (de Oberkirchenräte Birnbaum, Langmann, Christiansen) verklaarde, dat hij de methodes der kerkregeering, die de Duitsche Evangelische kerk in een juridisch zeer moeilijke situatie brachten, niet langer onderschrijven kon en verandering wenschte. Nog trachtte Jaeger zich door nieuwe forschheid te handhaven, maar nu trok ook de rijksbisschop zich van hem terug. Zoodoende schreef Jaeger den 26en October aan den rijksbisschop: „Heer rijksbisschop, na principieele voltooiing van de mij gestelde taak der organisatorische vorming der Duitsche Evangelische kerk leg ik, gelijk ik U reeds eenigen tijd geleden aangekondigd heb, mijn kerkpolitieke functie weder in Uw handen. Het is mijn overtuiging, dat de inwendige kerkelijke uitbouw en opbouw, die nu met inspanning aller krachten beginnen moeten, slechts op den krachtdadigen medearbeid van het land gegrond worden kunnen. Ik sla U daarom voor, een kleineren *raad van bisschoppen* te benoemen, die U voor den opbouwarbeid in den zin van waarachtige bevrediging ter beschikking staat. Ik hoop en wensch, dat het werk tot heil van het Duitsche volk gelukt."

Deze *Raad van bisschoppen* kwam mede op grond van de beraadslagingen in den kring der kerkleiders op 25 en 26 October te Berlijn tot stand. Leden werden krachtens benoeming door den rijksbisschop landsbisschop dr. Dietrich - Hessen, landsbisschop dr. Coch - Saksen, landsbisschop dr. Paulsen - Sleeswijk-Holstein en landsbisschop dr. Kühlewein - Baden, alle vier Duitsch-Christelijk.

Maar de loop der gebeurtenissen zou tot sterkere consequenties dwingen. Adolf Hitler ontving den 30en October dr. Wurm, dr. Meiser en dr. Mahrarens in audiëntie, teneinde zich hunnerzijds te laten voorlichten. Het feit, dat Hitler afgezette en gestrafte landsbisschoppen officieel in hun qualiteit als landsbisschoppen ontving[1]), was zulk een nekslag voor Jaegers politiek, dat den eigen dag (30 Oct.)

[1]) Dr. Wurm had op dat moment zelfs nog een proces te zijnen laste, hem door de kerkregeering aangedaan.

in de pers werd medegedeeld: „Ministerialdirektor Jaeger heeft zijn ambt als rechtsbestuurder der Duitsche Evangelische kerk in volle overeenstemming met den rijksbisschop neergelegd. Naar de ambtelijke persdienst mededeelt, heeft Ministerialdirektor Jaeger op zijn verzoek uit zijn ambt als Pruisisch Ministerialdirektor en leider der geestelijke afdeeling van het ministerie voor wetenschap, kunst en volksopvoeding ontslag verkregen."

De stap behoeft nauwelijks commentaar. Jaeger verdween mèt het fiasco van zijn werk volkomen van het tooneel.

De Eingliederungspolitiek was daarmee geoordeeld. Den 1en November aanvaardde dr. Meiser onbestreden opnieuw zijn bisschopsambt en 2 November meldde Ludwig Müller naar München, dat hij de „Abberufung" van dr. Meiser ophief en de commissarische ambtsdragers terugnam. Eveneens den 1en November hervatte dr. Wurm zijn werkzaamheden. In Wurtemberg week de commissarische kerkregeering wel niet zoo snel en afdoende als in Beieren; eerst den 20en November werd de commissarische kerkregeering teruggenomen en dr. Wurm opnieuw als landsbisschop erkend (waarna ook de vrijspraak van dr. Wurm en dr Schauffler in zake de deposito-affaire met de M. 230.000,—, waarbij de staat tot de kosten van het proces veroordeeld werd, volgde). Maar van meet af was deze uitkomst na 30 October duidelijk. Den 2en November eveneens vaardigde dr. Mahrarens in Hannover eenige kerkelijke wetten uit, in welke hij de Eingliederungswetten als ongeldig afwees, zijn oude volmachten geheel terugnam en maatregelen verordende tot reorganisatie onder zijn leiding van het bestuur der landskerk. En op 6 November ging er een zwaarwichtig schrijven naar den rijksbisschop, een mantelschrijven, onderteekend door de landsbisschoppen van Beieren, Wurtemberg en Hannover, door den bisschop van Breslau Zänker, door den Broederraad der Duitsche Evangelische kerk (Koch), door de Arbeidsgemeenschap der missionaire en diaconale bonden en stichtingen der Duitsche Evangelische kerk (Von Bodelschwingh, Knak, graaf Lüttichau), door de Evangelische Vereeniging der Gustaaf-Adolf-Stichting (Gerber),

door den Lutherschen Raad der Duitsche Evangelische kerk (Meiser), door den Martin-Luther-bond (Bosse), een 6-tal brieven van deze onderteekenaars bevattende, allen aandringend op het aftreden van Ludwig Müller, door een zevende schrijven van gelijken inhoud versterkt, onderteekend door niet minder dan 118 theologische hoogleeraren aan de Duitsche universiteiten. Den 9en November antwoordde Ludwig Müller, dat hij uit vrees dat zijn heengaan nog grootere wanorde zou verwekken, gedragen door een aanhang van beteekenis en overtuigd van zijn roeping, op zijn post zou blijven.

Maar hij bleef er slechts om nederlagen te lijden. De consequenties van Jaegers fiasco volgden thans snel. Jaeger viel, niet alleen omdat zijn greep op de Zuid-Duitsche kerken een misrekening bleek, maar nog veel meer omdat in steeds breederen kring aan de juridische juistheid van den gevolgden weg getwijfeld werd. Deze twijfel werd thans tot een vonnis gemaakt. De bekende nationaalsocialistische jurist prof. dr. Noak te Halle, om advies gevraagd, verklaarde dat hij den kerkelijken rechtstoestand precies eender als de adviseur der belijdenisbeweging Reichsgerichtsrat Flor beoordeelen moest. Andere juristen oordeelden niet anders. Dit vonnis beduidde natuurlijk een liquidatie, welke in de kerkwetten van 20 November voltrokken werd.

De eerste liquidatiewet van 20 November zegt: „De verordening tot verzekering eener centrale leiding der Evangelische kerk van de Oud-Pruisische Unie van 26 Januari 1934, de kerkwet op de leiding der Evangelische kerk van de Oud-Pruisische Unie van 2 Maart 1934 en de kerkwet over de leiding der Duitsche Evangelische kerk en der landskerken van 9 Augustus 1934 worden voor het gebied der Evangelische kerk van de Oud-Pruisische Unie opgeheven, in dier voege, dat het oudere recht weer van kracht wordt."

De tweede liquidatiewet van 20 November luidt: „De verordening tot verzekering eener centrale leiding van de Evangelische kerk der Oud-Pruisische Unie van 26 Januari 1934, de verordening betreffende de opheffing van het ambt van den president, den wereldlijken en den geestelijken vice-

president van den Evangelischen Opperkerkeraad van 5 Februari 1934 en de verordening aangaande de overdraging der bevoegdheden van den landsbisschop op de Duitsche Evangelische kerk van 1 Maart 1934 worden opgeheven, in dier voege, dat het oudere recht weer van kracht wordt."

Daarmee werd voor de Pruisische landskerk de geheele Eingliederungswetgeving teniet gedaan. De Pruisische kerksenaat en de Pruisische opperkerkeraad met den Pruisischen landsbisschop (Ludwig Müller!) herleefden. En met deze lichamen herleefden bij dezen gedwongen terugkeer tot de oude legaliteit natuurlijk eveneens de oude provinciale synodes. Dr. Koch - Oeynhausen werd automatisch thans weer wettig praeses van de wettige Westfaalsche provinciale synode en de Westfaalsche bisschop Adler te Münster, door den rijksbisschop op Zondag 11 Nov. 1934 plechtig tot zijn ambt ingeleid, zag nauwelijks een week later op deze wijze elken grondslag aan zijn positie ontvallen (wel een sterk bewijs der radeloosheid van de kerkregeering). Ook in Rijnland herleefde het oude provinciaalbestuur en kwam het „bisdom-Keulen-Aken" volkomen in de lucht te hangen. Vele landen buiten Pruisen trokken hun eigen consequenties. De Badensche bisschop dr. Kühlewein legde zijn lidmaatschap van den „bisschopsraad" neer en verklaarde dat Badens kerk, zonder van de rijkskerkregeering voortaan verordeningen te kunnen aanvaarden, de eigen leiding opnieuw ter hand nam. In Opper-Hessen eischten in vergadering 188 predikanten éénstemmig het aftreden van den rijksbisschop en met 180—8 stemmen het aftreden van landsbisschop dr. Dietrich. Silezië nam een besluit, ongeveer gelijkluidend met Baden. Brunswijk en Sleeswijk-Holstein (met overtuigd Duitsch-Christelijke bisschoppen!) volgden, kort daarna ook de Pfalz.

Er was geen houden meer aan. De Reichsbote van 25 November schreef wel terecht: „De groote mogelijkheid om aan zulk een werk zijn naam te verbinden, verleent de geschiedenis aan een man slechts éénmaal. In het persoonlijke leven mogen wij, waar wij faalden, Gode zij dank

steeds opnieuw beginnen; waar wij echter voor hart en geweten van millioenen staan, daar velt de tijd over dengene die niet slaagt een vonnis zonder erbarmen." En de belijdenisbeweging wilde met Ludwig Müller niets meer van doen hebben. Zij greep de consequentie die in den toestand lag. Den 22en November werd te Leipzig een *voorloopige kerkregeering over de Duitsche Evangelische kerk* ingesteld. „Tot behoud van de in de kerkgrondwet der Duitsche Evangelische kerk van 11 Juli 1933 gegronde eenheid der Duitsche Evangelische kerk", aldus de betreffende publicatie, „zijn de Broederraad der Duitsche Evangelische kerk en de leiders der landskerken van Hannover (Luthersch), Wurtemberg en Beieren overeengekomen, als voorloopige kerkregeering der Duitsche Evangelische kerk te benoemen de heeren: 1. landsbisschop dr. *Mahrarens*, 2. synodaalpraeses dr. *Koch*, 3. Oberkirchenrat *Breit*, 4. dr. *Humburg*, 5. Reichsgerichtsrat *Flor*. Deze voorloopige kerkregeering[1]) der Duitsche Evangelische kerk heeft de taak, overeenkomstig de verklaringen der belijdenissynoden van Barmen en Dahlem op den grondslag van belijdenis en kerkgrondwet de Duitsche Evangelische kerk te ordenen en in ware eenigheid op te bouwen. De verhouding van de voorloopige kerkregeering der Duitsche Evangelische kerk tot de kerken en landskerken wordt door de kerkgrondwet der Duitsche Evangelische kerk van 11 Juli 1933 bepaald. In de kerken, in welke een kerkregeering bestaat in strijd met de belijdenis en de kerkgrondwet, bevestigt de voorloopige kerkregeering de door de belijdenissynode der Duitsche Evangelische kerk ingestelde of erkende organen der leiding. Tot aan de nieuwvorming van de *nationale synode* der Duitsche Evangelische kerk worden haar kerkgrondwettelijke rechten door den Broederraad der Duitsche Evangelische kerk waargenomen. De Broederraad der Duitsche Evangelische kerk wordt tot een getal van hoogstens 30 leden uitgebreid. De nieuw toetredende leden worden door de voorloopige

[1]) Dr. Flor heeft de benoeming niet aanvaard en werd vervangen door dr. Fiedler.

kerkregeering in overleg met den Broederraad der Duitsche Evangelische kerk benoemd."

Mahrarens, Koch, Breit, Humburg, Flor!

Dr. Mahrarens als leider, als tegenrijksbisschop dus, al werd deze titel (nog) niet gebruikt. De anderen precies overeenkomstig de constructie van het geestelijk ministerie: Koch voor de Oud-Pruisische Uniekerk, de Beier Breit voor de Lutherschen, dr. Humburg voor de Gereformeerden en Flor (Fiedler) als juridisch lid op de plaats van Jaeger.

Er is nog slechts een *nationale synode* noodig, samen te roepen zoodra in alle landen de kerkleiding volgens deze bepalingen en wenschen nieuw geordend is; en indien deze de keuzen aldus bekrachtigt, is de Duitsche Evangelische rijkskerk conform de kerkgrondwet van 11 Juli 1933, met terzijdestelling van Ludwig Müller en zijn aanhangers, door de belijdenisbeweging nieuw georganiseerd.

DE GEREFORMEERDEN

De Gereformeerde landskerk van Hannover en Oost-Friesland bekrachtigde den 17en October 1934 den vrede, dien de gedeputeerden dezer kerk (superintendent Hollweg, president Koopmann) op 9 Augustus met de rijkskerkregeering sloten. De landskerkdag (Landeskirchentag) deed dit zelfs éénstemmig. Bij het aanvaarden van den vrede sprak de landskerkdag (synode) tevens zijn hartelijke sympathie uit met de strijdende broederen in de Luthersche kerk, en zeide dat hij „in de eerste plaats zich met alle Gereformeerde gemeenten als medelid verbonden gevoelde, maar dan toch ook met de overige evangelische kerken" en „aan zijn uitvoerende organen opdroeg middelen en wegen te zoeken tot herstel van geordende kerkelijke toestanden". Aan de overige Gereformeerde gemeenten in Duitschland vroeg de landskerkdag samenwerking met Geref. Hannover te willen betrachten, teneinde normale kerkelijke verhoudingen gezamenlijk na te jagen.

De echo hierop bij de Gereformeerde gemeenten, die tot

de Geunieerde kerk van Pruisen behooren, was niet onverdeeld gunstig. Dr. Kolfhaus te Vlotho drukte zich gereserveerd uit, ds. H. Klugkist Hesse van Elberfeld getuigde in „Unter dem Wort" tegen de Gereformeerde landskerk van Hannover en klaagde, dat deze landskerk de Luthersche broeders in hun belijdenisstrijd had losgelaten en voorts met een onwettig kerkregiment een overeenkomst had aangegaan. Zelfs werd met de stichting van Gereformeerde „belijdenisgemeenten" tegenover de gemeenten der Gereformeerde landskerk van Hannover gedreigd. En in een samenkomst te Emden stelden 38 Gereformeerde predikanten en 13 candidaten, die tot de Hannoversche landskerk behoorden, een motie van afkeuring op tegen het beleid van den landskerkdag hunner kerk, welke motie door het Gereformeerde landskerkbestuur van Hannover in een uitvoerige publicatie dato 15 November 1934 beantwoord werd.

Inmiddels brak echter de Eingliederungswetgeving van Jaeger ineen en kwamen daardoor ook de Gereformeerden voor toestanden te staan, die de groepen weer dichter bij elkander konden brengen. Gereformeerd Hannover sloot zich thans ook bij degenen aan, die de liquidatie van de rijkskerkregeering-Müller vorderden. Naar aanleiding van zijn pogingen om een nieuw geestelijk ministerie samen te stellen, zonden de kerkleiders dr. Mahrarens - Hannover, dr. Meiser - Beieren, dr. Wurm - Stuttgart, dr. Koch - Westfalen, dr. Kühlewein - Baden, Koopmann - Aurich (Gereformeerd Hannover en Oost-Friesland), Merzyn - Kassel en Dihle - Waldeck aan rijksbisschop Müller de volgende verklaring: „De instelling van een nieuwe kerkregeering onder de tegenwoordige leiding en met instandhouding van het tegenwoordig systeem waarborgt den vrede in de kerk niet, doch verscherpt den strijd."

Maar „Detmold" bracht weer iets verscherping. Op 29 en 30 November nam na zware debatten, die zich van 's morgens 9 tot 's nachts 2 uur uitstrekten, de Gereformeerde Bond in Duitschland in vergadering te Detmold onder voorzitterschap van dr. Hermann Hesse van Elber-

feld en met name onder den krachtigen invloed van prof. dr. Karl Barth de volgende besluiten:

1. Wij erkennen de belijdenissynode der Duitsche Evangelische kerk, gelijk zij op de vergaderingen te Barmen en te Dahlem zich openbaarde, als de *rechtmatige* leiding der Duitsche Evangelische kerk.

2. Wij roepen de bij den Bond aangesloten vereenigingen en particuliere leden op, zich uit elke samenwerking met de valsche Duitsch-Christelijke kerkregeering terug te trekken.

3. In het geloof aan de ééne heilige algemeene kerk van Christus bevestigen wij opnieuw de oude taak van den Gereformeerden Bond om de Gereformeerde kerk van Duitschland bijeen te verzamelen en tot haar bijzondere verantwoordelijkheid op te roepen.

4. Wij houden het om der wille van de arbeidsgeschiktheid van het moderamen voor noodig, dat daartoe slechts zulke mannen behooren, die met deze besluiten instemmen en bereid zijn ze door te voeren.

Hiermee brak de Gereformeerde Bond elken band met de kerkregeering-Müller af.

Maar niet alleen dat. Blijkens de daarna mede namens den Gereformeerden Bond gepubliceerde aanteekeningen van prof. dr. Karl Barth, worden „Barmen" en „Dahlem" in deze besluiten opzettelijk genoemd, om tegenover den verzoeningskoers van de kerkregeering-Mahrarens nadruk te leggen op den ouderen, scherperen koers, die in de beide belijdenissynodes van Barmen en Dahlem tot uiting kwam en heeft de formuleering van besluit 4 eveneens ten doel dit te accentueeren. Voorts omschrijven besluit 2 en 3, dat de Gereformeerde Bond den oproep der Gereformeerde landskerk Hannover en Oost-Friesland, om in den weg, welken zij koos de Gereformeerde kerk in Duitschland te verzamelen, niet aanvaardt, maar in de lijn van prof. dr. Karl Barth wil voortvaren. En ten slotte bleek, dat de Gereformeerde Bond haar sanctie niet hechtte aan de toetreding van dr. Humburg tot de voorloopige kerkregeering-Mahrarens en de Bond ten opzichte van deze kerkregeering een afwachtende houding wilde aannemen.

Dit alles was een groot succes voor de politiek van Karl Barth, maar dreef de Gereformeerden weer verder uiteen. De Gereformeerde landskerk van Hannover en Oost-Friesland, reeds zoo lang aan eigen Gereformeerd kerkelijk leven gewend, denkt anders over den weg die thans gegaan moet worden, dan de Gereformeerden, die in de Geunieerde kerk reeds zoo lang met de Luthersche broeders samenleefden en onder Luthersche besturen stonden. De Gereformeerde Bond wordt door de laatsten geleid en dreef (in besluit 4) de eersten tot een zich terugtrekken.

Prof. Otto Weber, de Gereformeerde hoogleeraar te Göttingen, legde thans definitief zijn (commissarisch) lidmaatschap van het geestelijk ministerie neer, maar bedankte eveneens als lid van den Gereformeerden Bond.

Anderzijds verloor prof. dr. Karl Barth, tengevolge van een conflict met den staat over het afleggen van den ambtenaarseed, aan welken Karl Barth een niet veroorloofde restrictie wilde toevoegen, zijn positie als hoogleeraar aan de universiteit te Bonn. Dit ging wel eenigszins zonderling toe. De restrictie immers, die Karl Barth aan den eed toevoegen wilde, was, gelijk de kerkregeering-Mahrarens in een publicatie opmerkte, overbodig, daar de eedsformule in quaestie met een beroep op God begint en hierin zoowel formeel als zakelijk de door Karl Barth gewenschte gewetensvrijheid als vanzelfsprekend ligt opgesloten. En ook Karl Barth erkende dit achteraf, door aan de overheid te melden, dat hij gezien de uitlegging welke de kerkregeering-Mahrarens aan de eedsformule gaf en aannemend, dat de staat met deze uitlegging accoord ging, bereid was den eed thans zonder de door hem eerst gewenschte restrictie af te leggen. Maar de staat wenschte geen enkele bijzonder geformuleerde restrictie, ook niet in *dezen* zin, te aanvaarden en de ambtenaarsrechtbank te Keulen ontzette Karl Barth uit zijn positie als hoogleeraar. Natuurlijk kwam daar wel bij, dat deze Zwitsersche hoogleeraar de groote geest van de meest onverzoenlijken in den kerkstrijd was, dat hij bekend stond en staat als sociaal-democraat, dat hij in studentenkringen semi-publiek zeer scherpe stellingen

tegen het nationaalsocialisme poneerde en verdedigde en universitair den Duitschen groet weigerde. Dit maakte het conflict reeds a priori tot een beslissend conflict. Maar in elk geval was het voor den beroemden theoloog zeer onaangenaam zijn Duitschen strijd op een dergelijk conflict over een eedsrestrictie uit te zien loopen, waarin hijzelf erkennen moest, een onjuisten eisch gesteld te hebben en was het voor den Gereformeerden Bond en degenen in de belijdenisbeweging, die in Karl Barth den leider tot de vernieuwing van de Duitsche Evangelische kerk zagen en zien, een rampspoed van niet te onderschatten beteekenis, dat de universitaire positie van Karl Barth te Bonn op deze wijze gebroken werd. Inmiddels ligt de zaak nog in hooger beroep te Berlijn.

DE NAASTE TOEKOMST

Of de belijdenisbeweging en haar kerkregeering nu een volledige overwinning tegemoet gaan en het nog slechts een quaestie van tijd en van volharding is? Zulk een overwinning ligt op zichzelf wel in de lijn van haar succesrijken opmarsch en van het rampspoedig beleid harer tegenstanders. Toch onderschatte men den aanhang van rijksbisschop Ludwig Müller niet. De belijdenisbeweging schat thans haar aanhang op een 10 millioen kerkleden — en het is mogelijk dat deze schatting juist is en bovendien de kern der kerk grootendeels tot deze 10 millioen behoort. Maar — Duitschland telt 41 millioen Protestanten en het is een der voorrechten van den nieuwen tijd, dat er onder deze massa zéér veel meer meeleven met de kerk is dan voorheen. Ook de aanhang van Ludwig Müller is aanzienlijk. Zeer zeker is waar, dat vele landen zich bij de kerkregeering-Mahrarens aansloten, zóó vele zelfs, dat de kerkregeering-Müller en haar conferentie van kerkleiders noch den moed hadden noch de mogelijkheid zagen (December 1934) om een nieuw geestelijk ministerie te vormen, een erkenning van zwakheid tegenover de kerkregeering-Mahrarens, welke wel buitengewoon opvallend is. Nochtans — er staan ook nog vele provincies van Pruisen en tal van landskerken aan de zijde van Müller.

Het is niet zonder reden, dat de rijksminister van binnenlandsche zaken dr. Frick (onder wien de kerkelijke zaken behooren) op 6 en 7 November 1934 het in Augustus onder invloed der bemiddelingsonderhandelingen ingetrokken verbod van publieke perspolemiek opnieuw uitvaardigde en kort daarna uitbreidde met een verbod van publieke vergaderingspolemiek. Dit moge eenigszins verband houden met den wensch om een rustige sfeer vóór de Saar-stemming op 13 Januari 1935 te hebben, maar geschiedt toch ook om binnenlandsche redenen. Het werd begin November duidelijk, dat de krachtige houding der belijdenisbeweging en de verongelukte politiek der kerkregeering-Müller aan de belijdenisbeweging een zóó groot succes bereidde, dat het deel der kerk, dat zich niet bij de belijdenisbeweging had aangesloten, reëelen tegenweer miste en zich in zekeren zin onder den voet liet loopen. Dat zou zich daarna in nog ergeren strijd gewroken hebben. Hier heeft de rijksregeering ingegrepen en door het verbod van publieke discussie tot een rustiger gang van zaken genoopt.

Allicht speelt hierbij ook mede, dat de nationaalsocialistische partij en in de eerste plaats Hitler zelf hartelijke sympathie voor Ludwig Müller hebben. Maar men moet toch ook toestemmen, dat de staat inzake een strijd, die twee derde van het Duitsche volk raakt (41 millioen Protestanten op een bevolking van 65 millioen), niet geheel indifferent kan zijn voor de uitwendige gevolgen van dezen strijd. En het is ook niet geheel onbegrijpelijk, dat in den loop van December onderscheiden rijksministers in klare woorden op vrede in de Protestantsche kerk aandrongen en verklaarden, dat als de kerkstrijd eindeloos duurde, de staat zijn verhouding tot de Protestantsche kerk zou moeten herzien en op zou moeten houden met het mede financieren van deze kerk. Het is een kerkbelang, maar het is ook een staatsbelang, dat deze strijd, die zoozeer de fundamenten van het volksleven schudt, zoo mogelijk een oplossing vindt.

De Duitsche Christenen zijn in den laatsten tijd opmerkelijk stil en verzoeningsgezind geworden. De kerkpolitieke nederlaag hunner vertrouwensmannen is daar niet vreemd

aan en heeft ook hun dogmatische positie die in die kerkpolitiek werd neergelegd en tegelijk daarmee werd omgeworpen, zoo zwak gemaakt, dat er eigenlijk alleen hun geestdrift voor de „eenheid" der kerk van over blijft.

Zoodoende is het moment uitermate gunstig voor de „voorloopige kerkregeering"-Mahrarens. Dr. Mahrarens is als kerkregeerder ongetwijfeld gezien, geniet ook vertrouwen, is ook als Luthersch landsbisschop, die zich niet geheel met den gang van Oeynhausen en met de kerkpolitiek van Karl Barth vereenzelvigde, van al de leiders der belijdenisbeweging voor de tegenpartij het meest acceptabel. Zijn keuze is reeds op zichzelf een hand der verzoening. En de kerkpolitiek, door dr. Mahrarens sinds zijn keuze tot leider der kerkregeering gevoerd, is ook inderdaad op verzoening gericht. Eenerzijds verstevigt hij de positie der Duitsche Evangelische kerk, gelijk ze zich gestadig meer onder zijn leiding bijeenvoegt — en de benoeming van den populairen secretaris van de Christelijke Studentenbeweging dr. Hans Lilje tot leider van zijn kerkelijke kanselarij droeg daar weer sterk toe bij — anderzijds strekt hij de hand uit tot de Duitsche Christenen, met de uitnoodiging om te erkennen, dat de Duitsche Evangelische kerk zoowel als haar eenheid beide gered en bewaard zijn, indien de Duitsche Christenen zich bij hem voegen.

De verzoeningspolitiek van dr. Mahrarens dreef reeds de meer scherp gekleurde leden van den Broederraad ertoe om zich terug te trekken. Ds. Hans Asmussen, de man van „Barmen", prof. dr. Karl Barth, de groote geest van den strijd, wars van alle „compromis", ds. Martin Niemöller, de voorzitter van den Pfarrernotbund, ds. Karl Immer, de geharnaste Gereformeerde strijder, gingen uit den Broederraad heen, bewijs, dat de koers van dr. Mahrarens reeds een beslissende zege onder de aanhangers der belijdenisbeweging behaald heeft. Het is een publiek geheim, dat het eenige struikelblok voor den vrede de rijksbisschop is. De kerkregeering-Mahrarens laat niet af van den eisch, dat hij wijken moet. En — ging het alleen om zijn persoon — het ware reeds gebeurd. Maar

de eisch van dr. Mahrarens ontvangt in deze jongste dagen opnieuw juridischen steun van beteekenis uit de opmerking, dat de „terugkeer tot de oude legaliteit" gelijk de kerkregeering-Müller die in November jl. verordende, evenmin wettig kan heeten als haar voorafgaande afwijking van deze legaliteit en deze kerkregeering dus juridisch alle basis verloren heeft en geen juridisch wettig besluit meer nemen kan. Daarin ligt een aandrang tot wijken, die ook onder de kringen der Duitsche Christenen, welke verklaard hebben, dat het bereiken van een wettig volkomen zuiveren toestand de eisch van het oogenblik is, niet nalaat indruk te maken. Gezocht wordt thans naar een wijze waarop een gezamenlijke terugkeer tot de oude legaliteit en herstel van geordende toestanden met aller instemming mogelijk zal zijn. „Das Evangelische Deutschland" deelde Kerstmis 1934 mede, dat de vredesonderhandelingen thans in een beslissend stadium gekomen zijn.

De kerkregeering-Mahrarens publiceerde inmiddels haar richtlijnen, naar welke zij in deze dagen en in de toekomst handelt en wenscht te handelen.

In deze richtlijnen verklaart de belijdenisbeweging, dat zij *geen herstel van het oude* wenscht; de kerk moet op grond van de erfenis der vaderen hernieuwd worden „overeenkomstig de aanwijzingen die Gods Woord aan de kerk in onzen tijd geeft". Deze vernieuwe kerk zal een *kerk van den aanval* zijn, nl. van onverbiddelijken strijd „tegen zonde en ongeloof", maar deze aanval is tegelijk drang der liefde jegens de zondaren zelve en jegens alle dwalende broeders. Doel der belijdenisbeweging *is niet de vrije kerk*. Dr. Maarten Luther „heeft aan onze kerk geleerd, om ieder lid van ons volk te zoeken; het beslag dat Jezus op allen legt, zal de kerk zoo klaar en eenvoudig in ons volk uitdragen, dat ieder het verstaat". De kerk zal een levend organisme moeten zijn, waarin *dienst* en *recht* elkander vinden moeten. *Het democratische massakiesrecht zal voor een ordening naar bijbelsche principiën moeten wijken.* De kerk kan haar taak jegens het volk slechts dan op rechte wijze uitrichten, als ze *belijdende kerk* is. „Hoe ernstiger de kerken zich hou-

den aan haar belijdenissen, des te vruchtbaarder zal haar dienst der verkondiging en haar werk der liefde zijn; des te meer zal het haar ook gegeven worden in gehoorzaamheid aan Gods Woord tot een nieuwen tijd op nieuwe wijze te spreken." De *jeugd* willen wij inlijven; zij is tot strijd en tot offer bereid. Daarmee wordt de kerk gebouwd. Aan *staat en overheid* willen wij trouw zijn. „Tijden van omwenteling zijn voor een volk zware tijden. In zulke tijden hebben de leiders van het volk op bijzondere wijze de voorbede en de medewerking aller getrouwen van noode. De kerk onthoudt zich van elke politieke inmenging. Met ernst wijzen wij het af, om de kerk tot een toevluchtsoord van politiek ontevreden menschen te laten worden. De kerk heeft een goddelijke taak. Als zij binnen de perken van deze opdracht blijft, is zij onoverwinnelijk. Zij doet den staat en het volk den dienst der bijbelsche prediking van zonde en genade. Zoo weert zij het verderf, zet den overmoed der menschen vanuit Gods Woord grenzen en opent de goddelijke bronnen uit welke rechte gehoorzaamheid en offerbereide liefde voor volk en staat stroomen."

LITTERATUUR

Behalve de hier en daar in den loop van dit boekje geciteerde litteratuur noemen we nog:

Prof. dr. Kurt Dietrich Schmidt te Kiel, Die Bekentnisse und grundsätzlichen Aüsserungen zur Kirchenfrage des Jahres 1933 (Vandenhoek & Ruprecht - Göttingen), de volledigste verzameling over 1933;

Andreas Duhm, Der Kampf um die deutsche Kirche (Leopold Klotz - Gotha), acht deeltjes, loopend tot 12 Juli 1934, geschreven met sympathie voor de „Duitsche Christenen";

Christian Stoll, Dokumente zum Kirchenstreit (Chr. Kaiser - Verlag - München), drie deeltjes, loopende tot zomer 1934, geschreven met sympathie voor de belijdenisbeweging.

Arnold Dannenmann, Die Geschichte der Glaubensbewegung Deutsche Christen (Oskar Günther - Verlag - Dresden), een goed overzicht van de geschiedenis en de beginselen der Duitsche Christenen, door henzelf beschreven.

Van Gereformeerde zijde is niet te verwaarloozen de serie *Theologische Existenz Heute,* uitgegeven bij Chr. Kaiser - Verlag door Karl Barth en Ed. Thurneysen. In één adem noemen wij daarbij de serie *Bekennende Kirche,* ook bij Chr. Kaiser - Verlag, van de Luthersche zijde der belijdenisbeweging uitgaande.

Van Duitsch-Christelijke zijde noemen we het maandblad *Christenkreuz und Hakenkreuz,* uitgave van den Saksischen landsbisschop Friedrich Coch (Dresden A 20).

Een boekje uit den allerjongsten tijd is: *Des Kirchenstreites Ende* (Verlag Mittler u. Sohn - Berlin) door M. H.

Sommerfeldt, Rudolf Schmidt en Hansludwig Geiger (de twee eersten behooren niet, de laatste behoort wèl tot de belijdenisbeweging).

Verder zijn oriënteerend de jaargangen 1933 en 1934 van de *„Junge Kirche"* (Göttingen), het orgaan der belijdenisbeweging, van de *Allg. Evangel. Luth. Kirchenzeitung*, het hoofdorgaan der Luthersche zijde van de belijdenisbeweging, van de *Reformierte Kirchenzeitung* (dr. W. Kolfhaus - Vlotho), van *„Unter dem Wort"* (de Gereformeerden van het Wuppertal), van *„Evangelium im Dritten Reich"* (Berlin, Hafenplatz) het orgaan der „Duitsche Christenen", voor de juridische kerkpolitieke zijde het *„Gesetzblatt"* der Deutschen Evangelischen Kirche, het orgaan der kerkregeering-Müller, enz., over de heidensche beweging de *„Reichswart"*.

Dat verder nog een massa litteratuur, dogmatisch, kerkpolitiek, enz. te noemen zou zijn, spreekt vanzelf. Wij noemen hier alleen het meest oriënteerende voor den Nederlandschen belangstellende en verwijzen ten slotte voor alle inlichtingen naar het *Evangelische Pressverband für Deutschland*, Beymestr. 8 te Berlijn-Steglitz, in Nederland vertegenwoordigd door het Nederl. Christelijk Persbureau te Zwijndrecht, waar litteratuur ter zake regelmatig en uitvoerig voorhanden is.